ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ISTORIA ROMÂNIEI

OBSERVAȚII REFERITOARE LA ROMÂNII DIN CRONICA NOTARULUI ANONIM AL REGELUI BELA
VIRGIL CIOCÎLTAN

TRANSILVANIA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVII-LEA: ACȚIUNI ȘI PROIECTE PENTRU UNITATEA SPAȚIULUI CARPATO-DANUBIAN (I)
ȘTEFAN ANDREESCU

ELEMENTE INCIPIENTE ALE BURGHEZIEI ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ SUB FANARIOȚI
PAUL CERNOVODEANU

DIN LUPTA SOCIALISTĂ PENTRU AFIRMAREA POLITICĂ A FEMEII ÎN ANII PREMERGĂTORI FĂURIRII PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN (III)
GEORGETA TUDORAN

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

5

TOMUL 40 1987

MAI

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACŢIE

ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU *(redactor-şef)*, ION APOSTOL *(redactor şef-adjunct)*; NICHITA ADĂNILOAIE, LUDOVIC DEMENY, GHEORGHE I. IONIŢĂ, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ŞTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR (membri).

Preţul unui abonament este de 180 lei.
În ţară abonamentele se primesc la oficiile poştale şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ROMPRESFILATELIA Departamentul Export-Import-presă P.O. Box 12 — 201.
Telex 10376 prsfi r — Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Adresa redacţiei
B-dul Aviatorilor, nr. 1
71247 — Bucureşti, tel. 50.72.41

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 40, NR. 5
mai, 1987

ISTORIA ROMÂNIEI

VIRGIL CIOCÎLTAN, Observații referitoare la românii din cronica Notarului Anonim al regelui Bela 445
ȘTEFAN ANDREESCU, Transilvania la începutul secolului al XVII-lea: acțiuni și proiecte pentru unitatea spațiului carpato-danubian (I) 454
PAUL CERNOVODEANU, Elemente incipiente ale burgheziei în societatea românească sub fanarioți 479
GEORGETA TUDORAN, Din lupta socialistă pentru afirmarea politică a femeii în anii premergători făuririi Partidului Comunist Român (III) 493

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

Denaturări și falsificări care jignesc și profanează memoria victimelor terorii horthyste *(Dr. Oliver Lustig)* 515

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

Activitatea Institutului de istorie „N. Iorga" în anul 1986; Simpozionul științific internațional de la Prilep (R. S. F. Jugoslavia) *(Ștefan Olteanu)* 531

CARTE A ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

MIRCEA MUȘAT, ION ARDELEANU, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I, *1918—1933*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1986, XI + 1172 p. *(Constantin Mocanu)* 537
HORIA BRESTOIU, *Impact la paralela 45°*, Edit. Junimea, Iași, 1986, 563 p. *(Leonida Loghin)* 540
JEAN-YVES MOLLIER, *Michel & Calmann Lévy ou la naissance de l'édition moderne. 1836—1891*, Calmann-Lévy, Paris, 1984, 549 p. *(Dan Berindei)* 543
JEAN FLORI, *L'idéologie du glaive. Préhistoire de la chevalerie*, Libraire Droz, Genève, 1983, 205 p. *(Eugen Denize)* 545

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOME 40, N° 5
Mai, 1987

L'HISTOIRE DE ROUMANIE

VIRGIL CIOCÎLTAN, Observations sur les Roumains de la chronique du Notaire Anonyme du roi Béla 445
ŞTEFAN ANDREESCU, La Transylvanie au début du XVIIe siècle : actions et projets pour l'unité de l'espace carpato-danubien (I) 454
PAUL CERNOVODEANU, Élements naissants de la bourgeoisie dans la société roumaine sous les phanariotes 479
GEORGETA TUDORAN, Aspects de la lutte socialiste pour l'affirmation politique de la femme pendant les années précédant la constitution du Parti Comuniste Roumain (III) 493

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE

Dénaturations et falsifications qui lèsent et profanent la mémoire des victimes de la terreur horthyste *(Dr. Oliver Lustig)* 515

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

L'activité de l' Institut d'histoire „N. Iorga" en 1986 ; Le Symposium scientifique international de Prilep (R. S. F. de Yougoslavie) *(Ştefan Olteanu)* 531

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

MIRCEA MUŞAT, ION ARDELEANU, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I, *1918—1933*. (La Roumanie après la Grande Union), IIe vol., première partie, *1918—1933)*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1986, XI + 1172 p. *(Constantin Mocanu)* 537
HORIA BRESTOIU, *Impact la paralela 45°* (Impacte à la parallèle 45°), Edit. Junimea, Iaşi, 1986, 563 p. *(Leonida Loghin)* 540
JEAN-YVES MOLLIER, *Michel & Calmann Lévy ou la naissance de l'édition moderne. 1836—1891*, Calmann-Lévy, Paris, 1984, 549 p. *(Dan Berindei)* 543
JEAN FLORI, *L'idéologie du glaive. Préhistoire de la chevalerie*, Libraire Droz, Genève, 1983, 205 p. *(Eugen Denize)* 545

www.dacoromanica.ro

OBSERVAȚII REFERITOARE LA ROMÂNII DIN CRONICA NOTARULUI ANONIM AL REGELUI BELA

VIRGIL CIOCÎLTAN

Deși literatura de specialitate privitoare la opera Notarului Anonim al regelui Bela este copleșitoare, numărul de argumente pro și contra autenticității diverselor pasaje este relativ limitat. Din rîndul acestor opinii cristalizate de-a lungul timpului lipsesc, după știința mea, cele pe care le înfățișez în cele ce urmează [1].

Chestiunea pe care o discut se reduce, în ultimă instanță, la întrebarea dacă Anonymus a fabulat sau nu în cele două arhicunoscute fragmente care îi privesc pe români, anume cînd a consemnat că ungurii i-au găsit la descinderea lor în Panonia, alături de bulgari și de slavi, pe *Blachii ac pastores Romanorum* și că o căpetenie maghiară, *Tuhutum*, a cucerit *terra Ultrasilvana* de la ducele *Gelou*, *quidam Blacus* [2].

Vom examina pe rînd cele două secvențe, după clarificarea prealabilă a înțelesului etnonimului *Blacus* (pl. *Blaci*).

Dezső Pais lansa în anii din ajunul celui de-al doilea război mondial ideea că *Blaci*-i nu sînt numele medieval al românilor, cum se credea îndeobște, ci desemnează o populație turcică [3]. Opinia sa a găsit noi adepți după război, între alții pe învățatul turcolog László Rásonyi care conchidea pe baza unei simple asonanțe că etniconul *Blacus* derivă din *Bulaq*, numele unei subdiviziuni a tribului turc *Qarluq* [4]. Acest subțire argument fonetic invocat pentru a dovedi că *Blaci*-i din Ardeal nu sînt români, ci turci, este zdruncinat tot de turcologul maghiar cînd declară că studiul său „nu privește rolul *Blaci*-lor din hotarele Bulgariei dunărene" [5]. Prudența lui L. Rásonyi este cît se poate de întemeiată : corespondența papei Inocențiu III cu țarul Ioniță Asan nu lasă absolut nici un dubiu că *Blaci*-i sud-dunăreni sînt români, nicidecum *Qarluq*-i[6]. Despărțirea arbitrară operată de orientalistul ungar între *Blaci*-i din Ardeal și cei din sudul Dunării este contrazisă de misionarul franciscan Guillaume de Rubrouck care consemna în 1254 identitatea etnică între românii din nordul și din sudul fluviului, numiți de tătari deopotrivă *Ulac* *, nume pe care același călugăr minorit îl echivala cu termenul occidental *Blac* (*Ulac* quod idem est quod Blac*)[7]. Chiar dacă n-am dispune de această mărturie decisivă și ne-am mărgini considerațiile doar la *Blaci*-i din Transilvania, nu poate fi trecută cu vederea o piesă de dosar capitală, neglijată de L. Rásonyi : sașii din Ardeal îl numesc pînă astăzi pe român *Blôch* [8], o trimitere neîndoielnică la *Blacus*, singura formă utilizată pînă spre mijlocul secolului XIII în cronicile și documentele redactate în latină, după care este înlocuită treptat, în primul rînd (dar nu exclusiv) de variantele latinizate ale termenului popular maghiar *oláh* (*Olachi*, *Olaci* etc.) [9]. Înțelesul lui *Blacus*, etnicon cu care românul își face

www.dacoromanica.ro

apariția în scrisul medieval al Occidentului, este pe cale de a fi uitat în secolul XV, ceea ce îl face pe Lampo Birago, un strateg al cruciatei tîrzii, a cărui operă a intrat recent în circuitul științific, să lămurească : *esse aiunt ... Blachos sive, ut nos dicimus, Valachos, corrupto nomine* [10].

Clarificarea italianului este deosebit de prețioasă : ea nu îi dezleagă numai pe *Blaci* de presupusa apartenență la marea familie a neamurilor turcești, ci le precizează și locul în cadrul romanității : *Blacus*, identic cu *Valachus*, înseamnă român și numai român.

O confirmare a ecuației *Blacus* = „român" se află în formula Notarului Anonim *quam terram (sc. Pannonie) habitarent Sclavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum* [11]. Sintagma paralelă din cronica lui Simon de Kéza, *Blachis, qui ipsorum (sc. Romanorum) fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia* [12], dovedește că „păstorii romanilor" constituie și la Anonymus o explicație a etnonimului *Blachii* [13].

Cum se justifică această explicitare?

Răspunsul, poate involuntar, la această întrebare se găsește în volumul elaborat în timpul celui de-al doilea război mondial de istorici de frunte din Ungaria care s-au aplecat stăruitor asupra evului mediu românesc : „Dezvoltarea colonizării românești în regatul ungar ne-ar apărea ca o serie de evenimente de neînțeles și tulburi dacă n-am cunoaște modul de viață al românilor. În Peninsula Balcanică se numeau *vlach* (sic) încă din secolul XII toți cei care duceau o viață de păstori nomazi. Astfel, numele unui popor a sfîrșit prin a desemna o profesie. Acest obicei se regăsește și în Ungaria ..." [14].

Lăsînd la o parte deformările prezumțioase ale pasajului (imigrare, nomadism), nu poate fi contestat faptul, subliniat de istoricii unguri, că termenul *oláh* a însemnat în evul mediu atît „român", cît și „păstor" [15]. *Quinquagesima ovium*, „datul oilor", dare prin excelență românească, prelevată de regii Ungariei, concură în sensul acestei dicotomii semantice [16]. Specialiștii maghiari, arogîndu-și paternitatea acestei constatări, trec sub desăvîrșită — dar grăitoare ! — tăcere pe adevăratul ei părinte : Notarul Anonim al regelui Bela.

Ce l-a obligat pe Anonymus să folosească formularea explicită *Blachii ac pastores Romanorum* în locul sinteticului *oláh* este limpede. Conformîndu-se canoanelor literare în vigoare, el a înlocuit consecvent variantele populare cu cele culte. După cum formele latine, de exemplu *Ruthenus* și *Polonus* [17], înlocuiesc în cronica sa cuvintele populare *orosz*, respectiv *lengyel*, tot așa *Blacus* ține locul lui *oláh*. Spre deosebire însă de *orosz* și de *lengyel*, care n-au însemnat altceva decît „rutean" și „polon", etniconul *oláh* a dobîndit și o certă conotație profesională, anume aceea de „păstor". Notarul Anonim a transpus cît se poate de fidel în latină cele două sensuri din limba maghiară medievală ale cuvîntului (pl.) *oláhok* : etnonimic, *Blachii* și, profesional, *pastores*.

După cum este știut, în istoriografia problemei a fost acreditată părerea că *Blachii ac pastores Romanorum* din Panonia se referă, într-adevăr, la o populație romanică, dar în nici un caz la români, ci la unul de rudele lor occidentale. În acest sens au fost invocate două argumente : natură toponimică, celălalt derivat din mutațiile politice și demografice petrecute în Panonia în secolul IX.

Mathias Gyoni constată, astfel, că în Sirmium, în Zips, în comitatele Zemplen și Liptó sînt atestate în secolele XII și XIII localități numite în documente *Franca villa, Villa latina, Wallendorf* care trimit sigur la

www.dacoromanica.ro

oclonişti (*hospites*) de origine romanică apuseană[18]. În toate exemplele c - tate, echivalentul lor în limba maghiară are fără excepţie în compunere etnonimul *olasz*, termen care, ne informează acelaşi istoric, însemna „italian", „lombard", „francez", „valon", „spaniol"[19]. În nici una dintre numeroasele surse utilizate pentru clarificarea conţinutului semantic al lui *olasz* nu se găseşte nici cea mai discretă urmă a ocupaţiei pastorale a acestor colonii romanice venite în Ungaria din Apus, lucru pe care, dealtfel, M. Gyoni nici nu-l susţine. Existenţa incontestabilă a coloniştilor romanici apuseni (*olaszok*) în regatul ungar nu înseamnă în nici un chip, cum lasă să se înţeleagă istoricul maghiar, absenţa românilor *(Blachii = oláhok)* în Panonia anterioară descălecatului triburilor ungureşti în pustă. Cele două grupuri romanice nu pot fi confundate şi nu se exclud reciproc. Faptele de limbă se opun categoric răstălmăcirii, oricît de savante, a spuselor univoce ale lui Anonymus : pe cît de stringentă este reducerea sintagmei *Blachii ac pastores Romanorum* la *oláhok* (cu cele două înţelesuri, „români" şi „păstori"), pe atît de imposibilă este corelarea ei cu *olaszok* care a însemnat în evul mediu exclusiv „romanici apuseni" (astăzi „italieni")[20].

Al doilea argument al contestaţiei *Blachii* = „români" este dedus din letopiseţul lui Nestor, potrivit căruia *volohii* i-au atacat pe slavi (după 679—680), fiind, la rîndul lor, alungaţi de unguri din Panonia (cca 895—896)[21]. M. Gyoni observă corect că izvoarele istorice nu menţionează nici un atac al românilor asupra slavilor în această perioadă, în schimb semnalează că *de Pannonia venerunt* (să-i prezinte omagiu lui Carol cel Mare)... *princeps Avarorum et alii principes ac duces Sclavorum circa Danubium habitantium, qui a ducibus Francorum, qui in Pannoniam missi fuerunt, ad presentiam principis iussi sunt venire*[22]. Prin urmare, conchide perspicace istoricul maghiar, *volohii* amintiţi în această împrejurare în cronica lui Nestor trebuie consideraţi *„franci*, pătura conducătoare a provinciilor dunărene care au aparţinut mai întîi imperiului franco-roman al lui Carol cel Mare, apoi imperiului franc oriental al succesorilor săi"[23]. Nici vorbă, concordanţa izvorului latin este prea mare cu cea a sursei slave pentru a nu admite că *volohii* lui Nestor îi desemnează, în cazul acesta cel puţin, pe fruncii cuceritori ai Panoniei, nu pe români. Ca şi în cazul coloniilor romanice occidentale din Panonia, prezenţa acestor *duces Francorum* în pustă nu îi elimină *ipso facto* pe *Blachii ac pastores Romanorum*. Concluzia lui M. Gyoni nu are temei nici documentar, nici logic.

Pentru cronicarii medievali, înţelesul *Blachii*-lor lui Anonymus era mai puţin enigmatic decît pentru istoricii moderni. Simon de Kéza folosea spre sfîrşitul secolului XIII nediscriminat pentru românii din Panonia *Blachi* şi *Ulahi* (*Vlahi*)[24], iar *Cronica pictată de la Viena*, redactată în secolul următor, aducea la zi termenul : *Vlachis qui ipsorum* (sc. *Romanorum*) *coloni existere ac pastores remanentibus sponte în Pannonia*[25].

Dealtminteri, în izvoarele narative sau documentare cunoscute interpretarea etniconului *Blacus* conduce exclusiv la români, din dreapta sau din stînga Dunării, nicidecum la vreun trib turc sau la vreun grup etnic aparţinător romanităţii occidentale. Încercările de a-i excepta cu forţa pe *Blachii ac pastores Romanorum* din lunga serie a mărturiilor în care identitatea *Blacus* = „român" nu poate fi tăgăduită explică agitata carieră istoriografică a acestei secvenţe, dar nu o justifică, ştiinţific cel puţin.

www.dacoromanica.ro

De la românii din Panonia ne mutăm considerațiile în Transilvania unde Notarul Anonim ne face cunoștință cu ducele *Gelou*, *quidam Blacus* care s-a opus îndîrjit căpeteniei maghiare *Tuhutum*, fiind în cele din urmă învins și ucis[26].

Întrebarea capitală este dacă acest voievod român are consistență istorică sau nu.

Înmănuchind un șir de contribuții ale istoriografiei ungare, reputatul specialist al istoriei primitive a statului maghiar, György Györffy, a dat următorul răspuns : „*Gelou* ... este fără nici o îndoială un personaj creat dintr-un nume de loc. Acest principe a fost ucis în castelul său situat la confluența rîurilor Someș și Căpuș, în locul unde se găsește cetatea *Gyalú* (în românește *Gilău*) ... Cît privește numele de loc, el derivă din antroponimul turc *Joligh*; acest nume de loc se repetă pe teritoriul Ungariei de douăsprezece ori. După cum a dovedit Zoltán I. Tóth, Notarul Anonim s-a inspirat pentru a crea numele și țara lui *Gelou* din împrejurarea că Transilvania a fost în secolul X teritoriul de reședință al șefului de trib ungar *Gyula* (Γυλας ~ *Gyla — Geula*) și că regele Ștefan I a cucerit țara lui *Gyula* prin forța armelor"[27].

Conform istoricului citat, *Gelou* nu este o fantezie gratuită, ci produsul unui proces mental deliberat pe care Gy. Györffy îl motivează în capitolul introductiv al exegezei sale în felul următor : „Opera Notarului Anonim a fost făcută în interesul marii nobilimi care își baza titlul de proprietate pe dreptul străvechi al descendenței genealogice împotriva noii aristocrații domaniale. Această masivă redistribuire de feude și de castre ale regatului către baroni ... a început tocmai în perioada domniei regelui Emeric (1196—1205), adică în timpul redactării cronicii. A fost vremea în care clasa proprietarilor de domenii ancestrale a început să scoată în evidență expresia *de genere*, alăturată numelui strămoșului, posesorul originar al proprietății funciare ..." [28]. Anonymus „a creat, în cea mai mare parte cu ajutorul toponimelor, personaje princiare învinse de unguri ..." [29].

Notarul Anonim este, așadar, în viziunea lui Gy. Györffy, apărătorul intereselor aristocrației de origine tribală, amenințată la sfîrșitul secolului XIII de deposedări regale. După părerea specialistului maghiar, ducele *Gelou*, învinsul lui *Tuhutum*, a fost inventat pentru a spori gloria cuceritorului ungar al Ardealului, o aureolă menită, la rîndu-i, să legitimeze stăpînirea urmașilor săi.

Încadrarea cazului *Gelou* în această categorie explicativă este însă, din păcate, imposibilă.

Dacă Notarul Anonim ar fi dorit neapărat să-l proslăvească pe *Tuhutum* cu siguranță că i-ar fi fabricat un adversar de talie, or, *Gelou* este descalificat, de cronicarul nostru chiar, în următorul chip : deși bogățiile Transilvaniei erau nenumărate, locuitorii țării sale treceau drept *viliores homines ... tocius mundi*, deoarece n-aveau altă armă decît arcul și săgeata, iar ducele lor, *Gelou*, era *minus tenax* și nu avea în jurul său *bonos milites*, care să îndrăznească să se opună curajului ungurilor, suferind, pe deasupra, din partea cumanilor și pecenegilor *(a Cumanis et Picenatis)* multe nedreptăți [30].

Alt fapt contravine însă și mai flagrant interpretării lui Gy. Györffy : lui Anonymus, ca avocat al nobilimii de viță veche, îi lipsea pur și simplu clientul transilvan pe care să-l apere prin dovezi fictive, stirpea lui *Tuhutum* fiind stinsă în Ardeal de aproape două veacuri. Notarul Anonim

www.dacoromanica.ro

a consemnat el însuşi soarta lui *Geula* (= *minor Gyla*), ultimul descendent din pomenita căpetenie : *rex Stephanus subiugavit sibi terram Ultrasilvanam et ipsum Geulam victum in Hungariam duxit et per omnes dies vite sue carceratum tenuit ; terram Ultrasilvanam posteritas Tuhutum usque ad tempus sancti regis Stephani habuerunt et diutius habuissent, si minor Gyla cum duobus filiis suis Biuia et Bucna Christiani esse voluissent et semper contrarie sancto regi non fecissent* [31].

Odată cu motivaţia falsului — în fond, singura probă invocată ca dovadă a falsului ! — dispare şi prezumţia falsului, ceea ce ne sileşte să socotim, pînă la producerea unui argument contrariu, depoziţiile Notarului Anonim privitoare la *Gelou, quidam Blacus* drept reale.

Relaţia lui *Gelou* cu cele două presupuse etimoane ale sale, *Gilău* şi *Gyula*, apare îndată în cu totul altă lumină.

După Gy. Györffy, fictivul antroponim *Gelou* a fost elaborat prin savanta combinaţie de retortă a două nume real existente, *Gilău* şi *Gyula*, cu scopul de a face verosimil un episod istoric imaginar. Explicaţia acestei bizarerii lingvistice are ca premisă obligatorie acceptarea caracterului intenţionat deformator al cronicii lui Anonymus, întrucît specificul cazului, în interpretarea istoricului maghiar, exclude de la sine posibilitatea ca numele *Gelou* să fie opera confuziei din mintea Notarului Anonim. Absenţa acestei premise ne constrînge să respingem dubla etimologie a lui *Gelou* ca rod al unei elaborări intenţionate şi să examinăm separat raporturile eventuale ale antroponimului în discuţie cu cele două cuvinte din care s-a presupus că se trage.

Gy. Györffy susţine, deci, cu tărie că antroponimul *Gelou* a fost derivat de Anonymus din numele de loc *Gilău*. Neîndoielnic, cele două cuvinte se cuvin corelate, deoarece este greu de imaginat că izbitoarea lor asemănare fonetică ţine de jocul întîmplării, dat fiind că indicaţiile geografice ale Notarului Anonim situează cu deplină precizie cetatea ducelui *Gelou* în apropierea vărsării Căpuşului în Someş [32], unde este atestată, începînd cu secolul XIII, aşezarea fortificată *Gilău*.

Problema-cheie a pasajului constă însă în precizarea **sensului** acestei relaţii, anume dacă *Gelou* se trage din *Gilău* sau invers.

Este binecunoscut faptul că amintirea multor personalităţi medievale se păstrează în nume topice, un adevăr observat şi pe teritoriul regatului ungar. Un cunoscut specialist în toponimie, Fr. Pesty, remarca că în Ungaria, „partea cea mai mare a numelor de localităţi s-a născut din nume de persoane şi din cuvinte care caracterizează terenul şi regiunea"[33]. Lui Gy. Györffy nu îi este străin acest fenomen pe care îl ilustrează cu exemple culese tocmai din cronica Notarului Anonim : „Numele *Tuhutum*, *Harca* şi *Maglout* au fost conservate în numele de sate *Téteny*, *Harka* şi *Maglód* din comitatul Pest" [34]. Extinderea soluţiei adoptate în comitatul Pest (valabilă, după Fr. Pesty, pe tot cuprinsul regatului) la realităţile Transilvaniei, descrise de acelaşi cronicar, nu mai întîmpină nici un obstacol, de vreme ce prezumţia falsificării istoriei ardeleneşti de către Anonymus este nefondată. *Gelou*, „un oarecare român", are, prin urmare, exact acelaşi drept ştiinţific de a fi socotit erou eponim ca şi cele trei căpetenii maghiare pomenite. Cu alte cuvinte, *Gilăul* se trage din *Gelou* şi nu invers, cum se străduieşte să dovedească prin complicate artificii de interpretare Gy. Györffy.

Apartenenţa etnică a acestui duce este răspicat formulată : *Gelou, quidam Blacus*. Raportul *Gelou* > *Gilău* certifică această afirmaţie :

www.dacoromanica.ro

numele românesc al localităţii, *Gilău*, cu varianta *Gelău* [35], trimite sigur la *Gelou* din cronica Notarului Anonim, forma ungurească a toponimului, *Gyalú*, fiind considerabil mai îndepărtată de antroponimul *Gelou*. Este, de asemenea, de remarcat că vocala *—o—* din *Gelou* reprezintă sunetul românesc *—ă—*, ca în *Copus* pentru *Căpuş* din acelaşi context, alt temei al derivării *Gilău ~ Gelău* din *Gelou*.

Departe de a-l discredita pe Notarul Anonim, argumentul toponimic îi ancorează, dimpotrivă, afirmaţiile într-o realitate istorică de neclintit [36].

Dacă examenul geografic confirmă veridicitatea lui *Gelou, quidam Blacus*, cel cronologic pare să-l slăbească. Menţionarea pecenegilor, dar mai ales a cumanilor, din partea cărora principele român ar fi avut multe de pătimit [37], dezvăluie un anacronism, semnalat de Gy. Györffy : „Despre cumani se ştie că ei au pătruns din Asia în stepa ucraineană abia în jurul anului 1050 şi că şi-au extins de la sfîrşitul secolului XI stăpînirea asupra teritoriului Moldovei şi al Ţării Româneşti"; „utilizarea etnonimelor *Cumani* şi *Blachi* pentru realităţi din bazinul carpatic al secolului IX ... înseamnă transferul unor situaţii existente la 1200 în epoca primitivă" [38].

Ieşirea din acest impas cronologic o aflăm în acelaşi studiu al lui Gy. Györffy, care consemnează justificat, fără să ţină seama de propria-i contradicţie : „Este probabil că prin cumanii Notarului Anonim trebuie înţelese cele trei triburi khazare, aşa-numiţii kavari, care s-au răsculat împotriva khazarilor înainte de descălecatul maghiar şi s-au asociat ungurilor" [39]. Cei *VII duces Cumanorum*, despre care Anonymus susţine că s-au alăturat la Kiev triburilor maghiare [40], coincid, evident, cu insurgenţii kavaro-khazari pomeniţi de Constantin Porfirogenetul ca ataşaţi ai ungurilor încă din vremea migraţiei acestora prin stepa nord-pontică [41]. Aşadar, prin „cumanii" care îl tulburau pe *Gelou, quidam Blacus* trebuie să înţelegem, împreună că Gy. Györffy, elemente turanice sosite înaintea sau concomitent cu ungurii în Europa centrală şi sud-estică. Dacă e vorba de avari, de bulgari sau chiar de khazari — Anonymus îi menţionează pe aceştia din urmă aşezaţi în Bihor înainte de cucerirea maghiară [42] — nu are pentru cele ce ne interesează importanţă : din moment ce în cronica Notarului Anonim avem de a face cu „falşi cumani", inadvertenţa cronologică a pasajului este anulată, iar *Gelou* îşi poate relua existenţa istorică în epoca fixată de Anonymus.

Intensele contacte ale românilor cu populaţii turcice premaghiare explică şi originea numelui *Gelou*. După mărturiile scriitorilor orientali din secolele X—XI, Ibn Rosteh şi Gardizi, *ğ.l.a.* (*giula*) îndeplinea, alături de *k.n.d.* (*kendi*) una dintre cele două funcţii subalterne ale khanganului khazar [43]. O serie de neamuri migratoare, care s-au aflat în domeniul de influenţă al imperiului khazar, au adoptat aceste demnităţi şi le-au transportat în centrul şi în sud-estul continentului [44] unde au fost împrumutate şi de români. Devenite nume de persoană, *Giula* şi *Cîndea* se regăsesc, astfel, în toponimia şi antroponimia românească din Transilvania : localitatea *Giuleşti* din Maramureş şi numele cnezilor români *Cîndea* din Haţeg, de pildă, pomeniţi între actele de început care privesc aceste ţinuturi [45], îndrumă etimologic negreşit spre cele două cuvinte-pereche de origine khazară menţionate de Ibn Rosteh şi de Gardizi, cu toate că transmiţătorul direct este necunoscut.

Antroponimul *Gelou*, indiferent dacă avem de-a face cu un alogen românizat sau numai cu un nume împrumutat (fie el şi din limba maghiară, *Gyula*, cum consideră Z. I. Toth [46]), este un produs lingvistic românesc —

www.dacoromanica.ro

dovadă fonetismul specific graiului nostru, înregistrat de Anonymus —, ca şi *Gilăul* căruia i-a dat naştere. Sorgintea răsăriteană a numelui *Gelou* nu impietează în nici un chip asupra identităţii etnice sau asupra veracităţii istorice a personajului, la fel cum nu o umbreşte pe cea a *Giuleştilor* cu care *Gelou* are etimon comun. La urma urmei, *Giuleştii* din Maramureş, *Cîndeştii* din Haţeg şi *Basarabii* din Ţara Românească [47] au purtat tot nume turanice, ceea ce nu i-a împiedicat deloc să apere, ca şi *Gelou*, „libertăţi" româneşti. Examenul istoric şi filologic al fragmentului conduce la concluzia că *Gelou*, *quidam Blacus* deschide seria fruntaşilor români care s-au remarcat în lupta împotriva expansiunii maghiare în evul mediu.

★

În concluzie, cele două mărturii ale prezenţei românilor în spaţiul carpato-panonic înainte de venirea ungurilor consemnează adevărul în text clar. Un „mesaj" cifrat, a cărui decriptare să permită apoi negarea acestei prezenţe româneşti, nu există. Aşadar, încercările de a atribui întemeietorului istoriografiei ungare o plăsmuire cu privire la români nu rezistă examenului critic.

NOTE

[1] Din stufoasa bibliografie referitoare la Anonymus am selectat doar elemente strict necesare mersului demonstraţiei, lăsînd la o parte lucrări de ansamblu sau studii de amănunt a căror valoare ştiinţifică este mai presus de orice îndoială.

[2] *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, ed. E. Szentpétery, I (citat în continuare SRH, I), Budapest, 1937, p. 45, 65.

[3] SRH, I, p. 66, n. 4.

[4] László Rásonyi, *Bulaqs and Oghuzs in medieval Transilvania*, în „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae", XXXIII, 1979, 2, p. 133, 135, 143.

[5] *Ibidem*, p. 143.

[6] *Acta Innocentii PP III (1198—1216)*. E registris Vaticanis aliisque eruit, introductione auxit, notisque illustravit P. Teodosius Haluščynskj, Romae, 1944, p. 228: ... *te*, i se adresează papa ţarului, *qui ex nobili Romanorum prosapia diceris descendisse* ... iar, mai încolo, vorbeşte despre *populus terre tue, qui de sanguine Romanorum se asserit descendisse* (v. şi p. 207, 226, 229, 242, 564).

[7] *Sinica franciscana*, vol. I, *Itinera et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*. Collegit ad fidem codicum, redegit et adnotavit P. Anastasius van den Wyngaert O.F.M., Ad claras aquas, 1929, p. 219; vezi Virgil Ciociltan, *Wilhelm von Rubruks Angaben über Rumänen und Baschkiren im Lichte der orientalischen Quellen*, în „Südost — Forschungen", XLII, 1983, p. 113—122.

[8] Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, 1972, p. 14.

[9] Aurel Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea în lumina izvoarelor armeneşti*, Bucureşti, 1939, p. 96, n. 1.

[10] Agostino Pertusi, *Le notizie sulla organizzazione amministrativa e militare dei Turchi nello' Strategicon adversum Turcos' di Lampo Birago (c. 1453—1455)*, în vol. *Studi sul medioevo cristiano offerti a Raffaello Morghen*, Roma, 1974, p. 694. La concluzia imposibilităţii identificării *Blaci*-lor cu un popor de origine turcă a ajuns V. Spinei, *Realităţi etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X—XIII. Români şi turanici*, Iaşi, 1985, p. 56—57.

[11] SRH, I, p. 45.

[12] *Ibidem*, p. 156—157.

[13] Konrad Schünemann, *Die „Römer" des anonymen Notars*, în „Ungarische Jahrbücher", VI, 1926, p. 451 şi SRH, I, p. 45, n. 7.

[14] *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*, curante Emerico Lukinich ... et adjuvante Ladislao Gáldi. Ediderunt Antonius Fekete Nagy et Ladislaus Makkai, Budapestini, 1941, p. XI.

[15] Pentru aria de răspîndire a conotaţiei profesionale a termenului, vezi K. Schünemann, *op. cit.*, p. 453.

[16] Alexandru Doboşi, *Datul oilor (quinquagesima ovium). Un capitol din istoria economică a românilor din Transilvania*, Bucureşti, 1937, p. 4—6; David Prodan, *Iobagia în Transilvania*

www.dacoromanica.ro

în secolul al XVI-lea, vol. I, Bucureşti, 1967, p. 289 : „La datul oilor sînt obligaţi numai românii ; e un dat specific românesc".

[17] SRH, I. p. 48.

[18] Mathias Gyoni, *Les Volochs des Annales primitives de Kiev*, în „Etudes slaves et roumaines", II, 1949, 1, p. 88.

[19] *Ibidem*.

[20] Pentru distincţia *Walachen* („români") — *Walen* („romanici apuseni"), vezi şi Misch Orend, *Die ältesten Familiennamen der Siebenbürger Sachsen*, în „Ungarische Jahrbücher", IX, 1929, p. 261.

[21] M. Gyoni, *op. cit.*, p. 81.

[22] *Ibidem*, p. 84.

[23] *Ibidem*, p. 82. Autorii vol. I din *Erdély története*, Budapesta, 1986, p. 240—241, consideră că „Anonymus poseda despre români două categorii de informaţii : una veridică, despre populaţia vlaho-română din imperiul bulgaro-român, şi una greşită, provenită din identificarea ei cu volohii lui Nestor, în fond francii de dincolo de Dunăre". A lua drept certitudine un fapt cît se poate de improbabil — cunoaşterea letopiseţului rus de către Notarul Anonim — şi a-l utiliza ca premisă a interpretării nu ajută la lămurirea textului medieval, ci doar a concepţiei şi metodelor folosite de aceşti istorici maghiari, care socotesc că originea dublă a informaţiilor lui Anonymus este exprimată şi de inconsecvenţele grafice ale etnonimului : *Blach* ar trăda o sursă „greacă", *Blac* una „franceză". Cît de discriminatorie şi tendenţioasă este această subtilitate de analiză care vrea să descopere cu orice preţ sub o simplă fluctuaţie grafică un argument istoric rezultă din comparaţia acestor variante cu formele latine curente în cancelaria regatului ungar după 1247 ale etnonimului *oláh* : *Olacus*, respectiv *Olachus*, citate senin de autori (p. 241) ca desemnînd, evident, unul şi acelaşi lucru.

[24] SRH, I, p. 157, 163.

[25] *Ibidem*, p. 265.

[26] *Ibidem*, p. 65—68.

[27] György Györffy, *Formation d'Etats au IXe siècle suivant les „Gesta Hungarorum" du Notaire Anonyme*, în vol. *Nouvelles études historiques publiées à l'occasion du XIIe Congrès International des Sciences Historiques par la Commision Nationale des Historiens Hongrois*, Budapest, 1965, p. 44.

[28] *Ibidem*, p. 30.

[29] *Ibidem*.

[30] SRH, I, p. 66.

[31] *Ibidem*, p. 69, 65.

[32] *Ibidem*, p. 67 : *Qui* (sc. *Gelou*) *cum fugeret properans ad castrum suum iuxta fluvium Zomus positum, milites Tuhutum audaci cursu persequentes ducem Geloum iuxta fluvium interfecerunt*.

[33] Apud Gheorghe I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1945, p. 201.

[34] Gy. Györffy, *op. cit.*, p. 46, n. 67.

[35] Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, vol. I, Bucureşti, 1967, p. 261.

[36] Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 201, a pus în acest sens problema, dar nu a stăruit în rezolvarea ei.

[37] SRH, I., p. 66 : slăbiciunea lui *Gelou* şi a luptătorilor lui se datora şi faptului că *a Cumanis et Picenatis multas iniurias paterentur*.

[38] Gy. Györffy, *Abfassungszeit, Autorschaft und Glaubwürdigkeit der Gesta Hungarorum des Anonymen Notars*, în „Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae", XX, 1972, 1—2, p. 220, 221.

[39] *Ibidem*, p. 214.

[40] SRH, I, p. 42.

[41] Hansgerd Göckenjan, *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn*, Wiesbaden, 1972, p. 35.

[42] SRH, I, p. 49 : între Mureş şi Someş se afla domeniul ducelui *Morout* (= *Menumorout*), în care locuiau *gentes qui dicuntur Cozar*.

[43] H. Göckenjan, *op. cit.*, p. 29.

[44] *Ibidem*, p. 29 şi urm.

[45] Radu Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970 ; vezi indice *s.v. Giulea, Giuleşti* ; idem, *Structures socio-politiques roumaines au Sud de la Transylavanie aux commencements du moyen âge*, în „Revue roumaine d'histoire", XIV, 1975, 2, p. 307.

[46] Vezi mai sus, p. 448.

[47] L. Rásonyi, *Contribution à l'histoire des premières cristallisations d'Etat des Roumains. L'origine des Basaraba*, în „Archivum Europae Centro-Orientalis", I, 1931, 1—4, p. 221—253.

www.dacoromanica.ro

OBSERVATIONS SUR LES ROUMAINS DE LA CHRONIQUE DU NOTAIRE ANONYME DU ROI BÉLA

Résumé

L'auteur relance la discussion sur les passages concernant les Roumains du célèbre texte dû au Notaire Anonyme du roi Béla de Hongrie. Le point de départ de cette remise en discussion est une source du XV-e siècle qui confirme l'identité entre *Blacus* et *Roumain* (*esse aiunt ... Blachos sive, ut nos dicimus, Valachos, corrupto nomine*). Cette identité établie permet à l'auteur de conclure :

1° La formule *Blachii ac pastores Romanorum* du texte de l'Anonyme exprime fidèlement les deux sens du terme hongrois *oláh* au moyen âge : sens ethnique = 'Roumain', sens professionnel = 'pasteur', ce qui exclut la possibilité d'une équivalence entre *Blacus* et *olasz* ; ce dernier mot indiquait exclusivement les latins d'Occident (dans les textes du moyen âge : *Latinus*, *Francus*, *Walle* et *Voloh*). Les deux groupes de populations néolatines ne peuvent être confondus ; leur présence simultanée en Pannonie est un fait certain.

2° Le „duc" *Gelou*, *quidam Blacus* qui s'est opposé, armes à la main, aux Hongrois de *Tuhutum* a été considéré par certains historiens un personnage fictif, inventé par l'Anonyme, dans le but d'exalter les mérites du conquérant de la Transylvanie et en même temps de justifier les titres juridiques de ses descendants menacés de se voir dépossédés de leurs terres par la royauté ; selon cette thèse le nom de *Gelou* serait dérivé du nom de lieu *Gilău*. Cette interprétation ne résiste pas à une analyse serrée, car le faux gratuitement attribué à l'Anonyme manquait de but, vu que la descendance de *Tuhutum* en Transylvanie avait été liquidée dès l'époque de Saint Etienne, selon l'affirmation du chroniqueur même. Cette constatation nous conduit à la conclusion qu-il ne s'agit pas d'un faux et que l'épisode raconté par l'Anonyme est une réalité historique ; *Gelou*, *quidam Blacus* a donc été une figure historique dont le nom a été conservé par le toponyme *Gilău*. Un cas entre tant d'autres de toponymes du moyen âge dérivés des noms de personnes.

www.dacoromanica.ro

TRANSILVANIA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVII-LEA: ACȚIUNI ȘI PROIECTE PENTRU UNITATEA SPAȚIULUI CARPATO-DANUBIAN (I)

ȘTEFAN ANDREESCU

Tratatul de pace de la Zsitvatorok, încheiat la 11 noiembrie 1606, pentru viitorii douăzeci de ani, între Imperiul romano-german și cel otoman, a fixat în bună măsură cadrul extern în care vor evolua politic mai ales Transilvania și Țara Românească[1]. Acest eveniment de răscruce a fost, însă, anticipat de o primă reglementare a raporturilor dintre cele două mici state de la Dunărea de Jos și Poartă. Radu Șerban, domnul Țării Românești, care încă în 1603, prin biruința dobîndită lîngă moara de hîrtie a Brașovului (17 iulie), în dauna lui Moise Székely, protejatul turcilor, contribuise decisiv la restabilirea dominației habsburgice asupra Transilvaniei[2], anul următor, în cursul tratativelor dintre imperiali și tătari, și-a vădit întîia oară intenția de a relua legăturile cu Poarta [3]. Turcii au ieșit grabnic în întîmpinarea dorinței vajnicului războinic, trimițîndu-i, în decembrie 1604, prin intermediul lui Hidir (Hîzîr) pașa, dregătorul însărcinat să vegheze la Dunăre, cu un puternic corp de oaste otoman, steagul de domnie [4]. Dar despre o pace propriu-zisă nu se poate vorbi decît din aprilie 1605, cînd o delegație de boieri munteni a sosit la Constantinopol [5]. Momentul va fi evocat, cîteva luni mai tîrziu, de însuși Radu Șerban, în textul unui hrisov prin care dăruia lui „jupan Costea Chihaia" satul Glupavii, „ . . . pentru dreapta și credincioasa slujbă pe care a slujit-o domniei mele și țării domniei mele la cinstitul împărat la Țarigrad, de a închinat cinstitului împărat țara și a făcut pace întregii țări și tuturor săracilor domniei mele"[6]. Așa cum a remarcat Nicolae Iorga, prin acest act se sfîrșește de fapt „întîia perioadă" din politica lui Radu Șerban față de Transilvania și de imperiali, în cursul căreia slujise consecvent și cu toată energia interesele creștine [7].

Radu vodă Șerban reluase legăturile cu Poarta atît pentru a pune capăt pustiitoarelor incursiuni turco-tătare, cît și pentru a ridica o stavilă indirectă în calea amenințării necontenite reprezentate de Simion Movilă, sprijinit de fratele său, Ieremia vodă al Moldovei [8]. La acestea s-a mai adăugat și un alt factor : în toamna anului 1604 a început mișcarea lui Ștefan Bocskay, unchiul fostului principe Sigismund Báthory, dirijată cu succes contra imperialilor și care a fost numaidecît încurajată și efectiv sprijinită de turci. Proclamat principe la 19 noiembrie 1604, Bocskay era practic, în primăvara anului următor, stăpînul întregii Transilvanii, cu excepția orașelor săsești și a Clujului [9]. După un răstimp de ezitare, în care totuși a trimis în sudul Transilvaniei un detașament ce a acționat în favoarea imperialilor[10], Radu Șerban, dîndu-și seama că de astă dată Habsburgii nu vor mai putea să controleze situația, a decis, la rîndul lui, să recunoască pe noul cîrmuitor. Cît de oportună a fost această schimbare de front o dovedește din

www.dacoromanica.ro

plin un grup de acte din primăvara anului 1605, inclusiv cîteva otomane, recent publicate.

Prin două scrisori, ambele din 25 martie 1605, Ştefan Bocskay îşi vădea ostilitatea faţă de Radu Şerban. În una din ele, adresată marelui vizir Lala-Mehmed paşa, îl acuza pe vodă Radu de nesinceritate în supunerea lui faţă de Poartă şi recomanda numirea pe tronul Ţării Româneşti a lui Simion Movilă, pe care făgăduia să-l ajute dinspre Transilvania [11]. În cealaltă, trimisă lui Ieremia Movilă, îi comunica domnului Moldovei demersul la Poartă în favoarea fratelui său şi îi cerea, în scopul coordonării operaţiunilor militare împotriva lui Radu Şerban, să ia contact cu comandanţii săi, Ioan Petky şi Ladislau Gyulaffy, care primiseră ordine în acest sens [12]. În toiul pregătirilor, care erau menite să readucă în sfîrşit sub autoritatea sa Transilvania, sultanul Ahmed I a consimţit, la 23 aprilie 1605, să răspundă pozitiv lui Ieremia Movilă în privinţa desemnării lui Simion pentru scaunul domnesc al Ţării Româneşti, cu condiţia ca, în prealabil, să contribuie, cu cei treizeci de mii de oşteni pe care anunţase că îi are gata, la instalarea definitivă a lui Ştefan Bocskay la cîrma Transilvaniei. Totodată, sultanul îl vestea pe domnul Moldovei despre plecarea spre Belgrad a marelui său vizir, ce urma să conducă ultima campanie otomană în Ungaria contra Habsburgilor, care va aduce cucerirea Granului [13].

În aceste împrejurări grele a sosit la Poartă, în aprilie 1605, solia lui Radu Şerban. Ce a cerut ea, în schimbul colaborării domnului muntean la efortul militar din Transilvania, ne-o dezvăluie un alt act otoman de curînd scos la iveală. Este vorba tot de o scrisoare a sultanului, din 3 mai 1605, care începe prin a rezuma mesajul lui vodă Radu : „dacă Simion voievod, care a fost trimis cu oaste de către voievodul Moldovei pentru a-l ajuta pe stăpînitorul de acum al Transilvaniei, Bocskay Ştefan — să aibă parte de un bun sfîrşit ! — va trece prin lăuntrul Ţării Româneşti, atunci este posibil să se ivească vreo tulburare ; slujba poruncită să fie anulată". În continuare, sultanul îl asigura pe Radu Şerban că a luat măsuri ca oastea moldovenească să nu încerce să treacă prin Ţara Românească, ci să folosească pasurile de la hotarul moldo-transilvănean (Bistriţa şi Trotuş)[14]. Totuşi, numai cîteva zile mai tîrziu — oricum, înainte de 12 mai — , era emisă o altă poruncă a lui Ahmed I pentru Ieremia Movilă, în care se menţiona că trebuie să expedieze „degrabă" trei mii de călăreţi şi două mii de puşcaşi pedeştri „din oastea Moldovei", care urmau ..., să treacă pe la Tîrgovişte, şi, ajungînd prin Cluj, să se afle în ajutor şi sprijin, aşa cum va crede de cuviinţă" Ştefan Bocskay [15] ! Indicarea acestui itinerar este în sine grăitoare pentru încrederrea fragilă de care se bucura la Poartă proaspătul „convertit" politic Radu Şerban. [16] Ordinul respectiv pare a fi, pe de altă parte, şi efectul unei noi şi insistente intervenţii a lui Bocskay, care a avut loc chiar la sfîrşitul lunii aprilie, pentru înlăturarea lui vodă Radu — acuzat de trădare ! — şi înlocuirea lui cu Simion Movilă [17]. Şi, într-adevăr, în cursul lunii iunie, Simion Movilă, cu „circa patru mii de oşteni", a încercat să pătrundă în Ţara Românească, fiind însă oprit şi respins, cu pierderi, de oastea lui Radu Şerban, prevenit de manevră şi care, deci, la rîndul lui, nu s-a lăsat înşelat de asigurările otomane [18].

Cheia rezolvării crizei o va oferi în final stabilirea relaţiilor directe între domnul Ţării Româneşti şi noul principe transilvănean. La Viena, în 6 iulie 1605, se aflase că Radu Şerban a trimis un sol al său la Caşovia (Kaschau, Košice), unde atunci încă se mai găsea Bocskay. Dar autorităţilor habsburgice această prezenţă nu le stîrnise neliniştea, ele apreciindu-o

www.dacoromanica.ro

doar ca un gest demonstrativ, menit să evite o intervenţie a oştilor otomane ce tocmai se îndreptau, nu departe de hotarele Ţării Româneşti, spre Ungaria [19]. Fără îndoială, la Viena şi Praga se aştepta ca pînă la urmă domnul român să repete acţiunea din 1603, o speranţă pe care o vor nutri de altfel şi ulterior cercurile politice de la curtea imperială [20]. Însă, după ce şi Universitatea saşilor a consimţit să-l recunoască principe pe Bocskay, o delegaţie a Stărilor transilvănene a sosit la Tîrgovişte, unde, la 5 august 1605, a încheiat un tratat cu Radu Şerban şi boierii săi. Acest tratat, pentru a relua iarăşi o observaţie a lui Nicolae Iorga, însemna „o nouă fasă în istoria relaţiilor dintre Muntenia şi Ardeal" [21].

În actul lui, Radu vodă declara mai întîi că jură credinţă, ca aliat, lui Ştefan Bocskay, utilizînd formula curentă: „voi fi prieten prietenilor şi duşman duşmanilor lui în toată viaţa mea". Din partea a doua a actului, merită semnalată clauza prin care domnul îşi asuma angajamentul de a-l retrage cît mai curînd din Transilvania pe căpitanul său Gheorghe Raţ, împreună cu forţele de care dispunea acesta [22]. Cît priveşte actul paralel, întocmit în aceeaşi zi de solii transilvăneni, atrage atenţia cu precădere clauza în legătură cu Simion Movilă — dacă el ar mai fi plănuit să atace Ţara Românească, transilvănenii promiteau să-l convingă să nu o facă, ba chiar să încerce să-l determine pe principele Bocskay să dea ajutor lui Radu Şerban. Tot atîta interes prezintă şi clauza referitoare la sprijinul diplomatic la Poartă al transilvănenilor pentru vodă Radu, ca el să-şi poată astfel păstra scaunul domnesc întreaga viaţă. În sfîrşit, dacă domnul ar fi fost totuşi silit să părăsească Ţara Românească, lui şi boierilor lui li se oferea azil în Transilvania [23].

Peste puţin timp, în 15/25 august 1605, Radu Şerban pregătea în Tîrgovişte o solie specială către sfetnicii lui Ştefan Bocskay, al cărei scop era ca, în temeiul alianţei proaspăt perfectate, să obţină îndepărtarea din Transilvania a lui Simion Movilă, iar dacă nu va accepta, „cînd va fi vremea potrivită", principele să-l ajute contra lui [24]. Este limpede că această solie a fost încununată de succes, deoarece la 28 octombrie 1605 la Poartă era emisă o poruncă a sultanului Ahmed I către Simion, „fost voievod al Ţării Româneşti", prin care i se cerea să nu mai adaste „la hotarele ţărilor Moldova şi Transilvania şi Ţara Românească", ci să-şi împrăştie oştirea şi să se întoarcă lîngă fratele său Ieremia, fără să încerce să pricinuiască „supărări şi silnicii, de vreun fel, raialei Ţării Româneşti" [25]. Acesta a fost primul efect palpabil al noii legături politice transilvano-muntene, căci fără o intervenţie a lui Bocskay la Poartă un asemenea ordin în favoarea lui Radu Şerban nu ar fi fost desigur dat [26].

Dorinţa lui Ştefan Bocskay de a întreţine relaţii paşnice cu vecinii de la răsărit şi miazăzi şi-a găsit expresia, în cursul anului următor, în gestul desemnării unor reprezentanţi ai săi, care, alături de delegaţi moldoveni şi munteni, trebuiau să cerceteze şi să rezolve conflictele locale, de la hotar. Două asemenea comisii mixte s-au întrunit, la 28 mai şi 3 octombrie 1606, pe Valea Jiului şi — respectiv — la Braşov, încheind înţelegeri cu privire la regiunile limitrofe şi regimul păşunatului de o parte şi de alta a munţilor dintre Transilvania şi Ţara Românească [27]. O altă comisie a fost reunită în vară, cu oarecare întîrziere, din cauza îmbolnăvirii lui Cîrstea vornicul, delegatul lui Ieremia Movilă, în vederea examinării plîngerilor locuitorilor din ţinuturile Trei Scaune, Ciuc, Gurghiu, şi Gheorghieni, adică din zonele „unde sîntem învecinaţi cu moldovenii", şi ale celor din ţinuturile moldoveneşti corespunzătoare [28]. Aceste evoluţii pozi-

www.dacoromanica.ro

tive au fost curmate însă, temporar, de dispariţia lui Ştefan Bocskay, la 4 ianuarie 1607, după cît se pare otrăvit din îndemnul imperialilor [29].

Actele otomane în legătură cu succesiunea lui reflectă sugestiv nesiguranţa Porţii cu privire la păstrarea în continuare a Transilvaniei în orbita ei de influenţă. Ni s-a păstrat, de pildă, un raport de la sfîrşitul lunii ianuarie 1607 al marelui vizir Murad Kuyudju paşa, aflat atunci în Belgrad, în care recomanda ca în locul lui Bocskay, potrivit chiar dorinţei răposatului principe, Poarta să-l numească pe Valentin Hommonay. Este de relevat menţiunea din act după care „susnumitul Bocskay ştiind că va fi otrăvit de unul din oamenii săi apropiaţi şi nu va scăpa", i-a cerut încă din toamnă atît lui Derviş Mehmed paşa, fostul mare vizir — ucis la 9 decembrie 1606 —, cît şi lui Kuyudju Murad paşa, în acea vreme angajat, în calitate de comandant al expediţiei de la hotarele apusene, în tratativele otomano-habsburgice pentru pacea de la Zsitvatorok, să sprijine preluarea succesiunii lui de către Hommonay. Vizirul era informat că înmormîntarea lui Bocskay va avea loc „după cinci săptămîni de la decesul său", la Alba Iulia, şi el ştia în plus că, conform obiceiului, îndată după ceremonie, adunarea notabililor transilvăneni deliberează şi îl proclamă pe noul principe. De aceea un reprezentant otoman trebuia să ajungă în Transilvania înainte ca dieta să se pronunţe şi să comunice participanţilor voinţa Porţii. Kuyudju Murad paşa anunţa deci că, după consultări prealabile cu doi înalţi dregători otomani, ce se găseau desigur în preajma sa [30], a procedat deja la trimiterea diplomei de investitură (*berat*) pentru Hommonay, prin capugibaşa Mustafa aga, deoarece „pînă ce aceste hîrtii vor ajunge şi se vor întoarce de la Reşedinţa fericirii <Constantinopol>, va trece vreme", iar starea de nesiguranţă din zonă reclama măsuri imediate. Transpare din acelaşi preţios document teama faţă de un eventual amestec al Habsburgilor în Transilvania — ei eu fost înştiinţaţi că Hommonay a fost numit „potrivit testamentului" lui Bocskay şi „s-a reînoit cererea ca ţara lor să nu fie încălcată şi atacată", deoarece chestiunea succesiunii nu trebuia să tulbure pacea generală abia instaurată ! — , dar şi faţă de atitudinea lui Radu Şerban, suspectat încă pentru trecutul lui [31].

Lucrurile s-au petrecut, însă, altminteri decît le-a gîndit şi văzut, din Belgrad, marele vizir. Dieta transilvăneană s-a întrunit într-adevăr, dar la Cluj, în 8 februarie 1607, şi, două zile mai tîrziu, a decis să-l aleagă pe Sigismund Rákóczy. Astfel, solul otoman, Mustafa aga, a fost pus în faţa faptului împlinit şi a fost „convins" ca, în diploma de investitură pe care o purta cu el — şi al cărei original s-a conservat de asemenea pînă astăzi — numele lui Hommonay să fie şters şi înlocuit cu cel al lui Sigismund Rákóczy [32] ! Numai aşa aparenţele au putut fi salvate, întreaga împrejurare vădind din plin cît de relativă era deocamdată dependenţa Transilvaniei în raport cu Poarta otomană . . . A trebuit să vină domnia lui Gabriel Báthory, cu politica ei nesăbuită faţă de ţările române, pentru ca Poarta că profite şi să-şi restabilească temeinic dominaţia la Dunărea de Jos.

Una din primele preocupări ale lui Sigismund Rákóczy a fost aceea de a reface legăturile cu Ţara Românească şi Moldova din timpul predecesorului său. În martie îşi făceau apariţia la curtea lui soli cu felicitări pentru alegere, atît de la Radu Şerban, cît şi de la Simion Movilă, urmaşul lui Ieremia în scaunul moldovean [33]. Iar la începutul lunii următoare, un emisar al principelui, Baltazar Szilvássy, pleca, mai întîi în Ţara Românească — ceea ce, sublinia Nicolae Iorga, semnifica o recunoaştere a puterii mai însemnate a domnului de la miazăzi şi a statului lui [34] — , apoi

www.dacoromanica.ro

în Moldova, cu misiunea de a întocmi noi tratate [35]. Totuși, în chip surprinzător, de abia în 22 iunie 1607, în Cluj, Lupul vistier, solul lui Radu Șerban, semna un act de alianță provizoriu care avea să se „spargă", „cînd va face domnul nostru Radul voevod hrisov de jurămînt" [36]. Pare așadar probabil că domnul Țării Românești a așteptat să cunoască în prealabil poziția curții habsburgice față de alegerea lui Sigismund Rákóczy. Așa ne explicăm, de altfel, știrea care circula în aprilie în mediile diplomatice de la curtea imperială despre o ofertă a lui de a interveni din nou în Transilvania, pentru a o recîștiga pe seama împăratului creștin [37]. Și tot în acest context trebuie examinată afirmația „neașteptată", din luna mai, descoperită de Iorga, a lui Gottfried Kolonitsch, căpitanul imperial din Fülek: „Ardelenii se țin foarte liniștiți, dar, cum merge zvonul în taină, ar voi să aducă în țară pe Radu vodă și să-l așeze și să-l proclame în locul lui Rákóczy" [38]. La ora actuală această știre nu mai constituie un unicat, deoarece dispunem de o alta, similară, pentru împrejurările din vara anului 1611, cînd Radu Șerban devenise iarăși practic, la fel ca în 1603, stăpînul Transilvaniei. Ne vom ocupa de ea ceva mai departe, la locul cuvenit. Deocamdată ne mulțumim să mai adăugăm că, de fapt, imperialii nu l-au recunoscut niciodată, în chip formal, pe Sigismund Rákóczy, așa cum se întîmplase într-un tîrziu, la 24 septembrie 1606, cu predecesorul său [39]. Iar, pe de altă parte, Radu Șerban, care, trei ani mai devreme, în cadrul unei ceremonii solemne, primise stindardul imperial și diploma de investitură, semnată la 10 decembrie 1603 de împăratul Rudolf II [40], înainte de a relua legăturile cu Poarta ceruse și obținuse consimțămîntul curții habsburgice [41]. Deci se poate spune că el domnea în continuare în numele împăratului creștin! Așa ne explicăm și de ce într-unul din proiectele cu privire la recuperarea Transilvaniei și a întregului spațiu carpato-danubian, puse pe seama împăratului Rudolf II în primele luni ale anului 1607, se prevedea trimiterea lui Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul, în Moldova și nu în Țara Românească, la cîrma căreia trebuia să rămînă Radu, „pentru marea sa credință vădită mereu față de Casa de Austria" [42]. Este un indiciu suplimentar despre menținerea neîntreruptă a contactelor dintre vodă Radu și curtea de la Praga. Și indirect, pe acest fundal, capătă un temei în plus și informația asupra existenței, în mediul factorilor politici transilvăneni, a unui curent de opinie favorabil ideii aducerii în fruntea principatului a domnului român, desigur în condițiile unei acțiuni patronate de Habsburgi.

Oricum, la sfîrșitul anului 1607 și începutul celui următor, scena politică de la Dunărea de Jos avea să fie dominată de conflictul pentru tron din Moldova, izbucnit în urma morții lui Simion Movilă (24 septembrie 1607), între fiul său Mihăilaș și vărul lui primar Constantin, fiul mai mare al lui Ieremia Movilă, conflict în care a fost implicat din plin și Radu Șerban [43]. Cît despre situația din Transilvania, acolo, sub presiunea tînărului pretendent Gabriel Báthory, care a știut să atragă de partea lui pe haiducii răsculați din vestul provinciei [44], principele Sigismund Rákóczy a fost silit, la 5 martie 1608, să abdice. Iar noul principe a vădit de la bun început ambiții de supremație politică în raporturile cu statele românești învecinate. Astfel, Michael Weiss, demnitarul brașovean care a făcut atît de mult în anii anteriori pentru medierea legăturilor pașnice transilvano-muntene, a notat, în însemnările lui analistice, că încă la 10 aprilie, adică la numai o lună de la înscăunarea lui Gabriel Báthory, a luat cunoștință, printr-o scrisoare a cancelarului Ștefan Kendy, despre voința principelui de a-l ajuta pe pretendentul Mihai Cămărașul — adăpostit de cîțiva ani în

www.dacoromanica.ro

suburbia românească a Braşovului — să pună mîna pe scaunul domnesc al Ţării Româneşti [45]. Weiss, devenit între timp prieten personal al lui vodă Radu [46], a făcut tot ce a putut pentru a descuraja o asemenea iniţiativă. Pînă la urmă, în adunarea convocată de principe la Alba Iulia în 10 mai, cu scopul special de a discuta problema eliminării lui Radu Şerban, Weiss a izbutit să obţină decizia de a se reînnoi pacea cu Ţara Românească. Curînd, o solie transilvăneană, din care făcea şi el parte, alături de Ioan Imreffy, primul sfetnic al principelui, a traversat munţii şi, în 31 mai 1608, la Curtea de Argeş, în mănăstirea lui Neagoe Basarab, a încheiat cu Radu vodă şi boierii lui un nou tratat de alianţă între Transilvania şi Ţara Românească [47]. Cîteva zile mai tîrziu, la 5 iunie, din Tîrgovişte, domnul muntean găsea de cuviinţă să vestească, prin trei scrisori, existenţa acestui act împăratului Rudolf II, fratelui său, arhiducele Mathias, precum şi Stărilor din Ungaria de Sus [48].

Relaţiile cu Moldova, unde din ianuarie 1608 tronul fusese ocupat definitiv de Constantin Movilă, au debutat sub auspicii mult mai favorabile, dar s-au deteriorat curînd, din pricina atitudinii lui Báthory. Iniţial, aşa cum a notat Michael Weiss, principele, printr-un emisar secret, a cerut ajutor militar de la Constantin Movilă pentru înlăturarea lui Radu Şerban. Domnul moldovean a salutat cu bucurie planul şi a făgăduit să-şi dea concursul [49]. Ostilitatea lui Constantin Movilă este deplin explicabilă, dacă ne gîndim că, în confruntarea recentă cu vărul său Mihăilaş, Radu Şerban îl sprijinise pe acesta din urmă [50]. Putem deduce aşadar că, la sfîrşitul primăverii anului 1608, raporturile dintre Moldova şi Ţara Românească erau încă încordate. Iar, pe de altă parte, înţelegem uşor de ce Radu Şerban a acceptat numaidecît, fără nici o dificultate, să refacă legăturile politice cu Transilvania, prin recunoaşterea noului principe de acolo.

Acelaşi Ioan Imreffy, după ce s-a înapoiat din Ţara Românească, a fost pus şi în fruntea soliei care s-a dus în Moldova, unde, la Iaşi, în 18 iulie 1608, vodă Constantin Movilă a semnat actul lui de alianţă cu Gabriel Báthory, în care, în preambul, era subliniată ideea nevoii reciproce de menţinere a tradiţionalei prietenii a celor două state învecinate [51]. Tratatul a fost, însă, ratificat solemn abia toamna tîrziu, cînd şi oraşele săseşti Sibiu, Sighişoara, Braşov, Mediaş şi Bistriţa au fost obligate să adere la el printr-un act separat, din 22 noiembrie 1608, al cărui text de asemenea ni s-a păstrat [52]. Totuşi, foarte curînd, în pragul lunii iunie a anului următor, Gabriel Báthory a denunţat acest tratat, trimiţîndu-l în Moldova pe Michael Weiss ca să restituie actul lui Constantin Movilă şi să-l ceară pe cel al principelui. Motivul : în iulie precedent, Ioan Imreffy pretinsese de la domnul Moldovei şi un tribut de 8000 de florini, primind, după cît se pare, o promisiune verbală în acest sens. Dar, nici după al treilea termen fixat de principe, suma respectivă nu fusese achitată [53]. Weiss a sosit la Iaşi în 7 iulie 1609, însă în audienţa la domn, acordată lui în 10 iulie, acesta şi sfetnicii lui au refuzat să rupă tratatul. În final, cîteva zile mai tîrziu, solul a abandonat pur şi simplu actul lui Constantin Movilă, fără a izbuti să recupereze şi documentul similar al lui Gabriel Báthory, aşa cum i se poruncise [54]. Ulterior, în 12 noiembrie acelaşi an, un sol al lui Constantin Movilă. vistierul Precop Caraiman, s-a înfăţişat la Alba Iulia, cu bogate daruri şi 2 000 de florini, precizînd că şi restul sumei pretinse drept tribut va fi plătit într-un scurt răstimp [55]. Principele a acceptat darurile, dar nu şi banii, arestîndu-l pe sol şi trimiţîndu-l la Braşov, cu porunca să fie reţinut pînă în clipa cînd de la curtea din Iaşi va veni actul semnat de el. Lucru

www.dacoromanica.ro

care s-a întîmplat, probabil, în ajunul zilei de 23 martie 1610, deoarece abia atunci a putut pleca din Braşov spre casă solul moldovean [56]. Concomitent au început să circule, ca de altminteri şi în primăvara anului precedent[57], zvonuri despre pregătiri de război ale lui Báthory, care ar fi vrut să instaleze în Moldova un alt domn. Totuşi, în 5 mai 1610, la Cracovia se ştia că principele a fost silit să-şi abandoneze planul, dar numai în urma unui ordin expres din partea sultanului [58].

Întreaga stare conflictuală din relaţiile cu Moldova, evocată mai sus, luminează din plin ţelurile de dominaţie ale lui Gabriel Báthory. În legătură cu suma de bani pretinsă de la Constantin Movilă, Nicolae Iorga a şovăit, scriind că în ea „poate nu trebuie a se vedea un tribut" [59]. Însă în 1612, pretendentul Andrei Géczy îi punea în faţă lui Báthory, printre altele, şi următoarea acuzaţie, care nu mai lasă loc pentru nici un dubiu : „Nemulţumindu-te cu atîta, ai aruncat bir anual asupra Munteniei şi Moldovei şi peste împăratul (semeţindu-te) spre ruina ţării şi a creştinilor, cu care prea puternicul împărat < = sultanul> avea alianţă, ai cerut bani în fiecare an"[60]. Presiunile la care era supusă Moldova l-au îndemnat pe Constantin Movilă să caute împăcarea cu domnul Ţării Româneşti. Nu cunoaştem momentul exact cînd aceasta s-a produs. Oricum, ea era un fapt împlinit în martie 1610, cînd Radu Şerban îl trimitea pe boierul său, Papa vistierul din Greci, în Polonia, ca să-i cumpere acolo un castel în care, la nevoie, să se poată retrage [61]. Astfel, noua alianţă moldo-munteană va putea constitui un factor hotărîtor în evoluţia ulterioară a evenimentelor.

Principele Gabriel Báthory a convocat o dietă la Bistriţa pentru data de 25 martie 1610[62]. Un grup de nobili, în frunte cu însuşi cancelarul Ştefan Kendy şi generalul Baltazar Kornis, nemulţumiţi de conduita lui, au pus la cale să-l surprindă şi să-l ucidă pe drum, la un popas de noapte, dar conspiraţia a fost descoperită [63]. Baltazar Kornis a fost prins, însă alţi membri ai conjuraţiei, printre care şi cancelarul Kendy, au scăpat cu fuga, peste hotar, unii în Moldova şi Ţara Românească [64]. De acum încolo, relaţiile dintre Báthory şi Radu Şerban vor evolua sub semnul unei accentuate suspiciuni reciproce (*erat alter de altero non in parvo timore et metu*), generată în primul rînd de teama principelui că nobilii ardeleni pribegi din Ungaria de Sus s-au înţeles cu imperialii şi au luat legătura cu domnul Ţării Româneşti, pentru a-l ataca din două direcţii[65] .De fapt, aşa cum atestă o scrisoare din 15 mai 1610, a nunţiului apostolic Placido de Marra, la Viena parvenise în original un proiect, semnat de doisprezece fruntaşi ai opoziţiei din sînul nobilimii transilvănene, care, în vederea răsturnării lui Báthory, prevedea, pe lîngă ajutorul de la Habsburgi şi o răscoală a secuilor şi saşilor, atragerea, în lupta contra „tiranului" a domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti. Dar în cercurile bine informate se ştia deja că nu se va da curs acestui proiect [66]. Deocamdată, palatinul George Thurzó s-a îndreptat spre Transilvania şi, în localitatea Tăşnad, la 9 iunie 1610, s-a întîlnit cu Gabriel Báthory şi i-a cerut să modifice tratatul încheiat în toamna anului 1608 cu Mathias de Habsburg, devenit atunci rege al Ungariei, în sensul anulării clauzei care, în cazul izbucnirii unui război între imperiali şi Poartă, nu-i silea pe transilvăneni să participe la efortul militar antiotoman [67]. Întîlnirea nu a dat nici un rezultat. A fost, în realitate, o încercare a autorităţilor habsburgice de a se lămuri asupra opţiunii politice fundamentale a principelui, bănuit de prea strînse legături cu otomanii [68]. Însă, ceva mai tîrziu, în toamnă, Gabriel Báthory va denunţa la Poartă această iniţiativă habsburgică, pentru a-l încredinţa pe sultan că pacea

www.dacoromanica.ro

generală nu va mai dura mult, iar lui trebuie să i se dea mînă liberă ca să înlăture pe domnii din Moldova şi Ţara Românească, numai astfel el fiind în stare să creeze, din cele trei state de la Dunărea de Jos, un obstacol serios în calea previzibilei mişcări a imperialilor [69] ...

În 11 iulie 1610, la Cluj, în prezenţa solilor Ţării Româneşti şi Moldovei, a fost executat Baltazar Kornis. Cu acest prilej, Báthory a refăcut tratatul de alianţă cu Constantin Movilă [70]. În aparenţă, deci, confederaţia celor trei state era restabilită şi continua să funcţioneze [71]. Dar, în paralel, tot în iulie, în tabăra polonă de lîngă Smolensk îşi făcea apariţia, alături de solul Moldovei, un reprezentant al lui vodă Radu Şerban al Ţării Româneşti, care, în numele stăpînului său, depunea jurămînt de credinţă faţă de regele Poloniei [72]. Iar, pe de altă parte, grupul de pribegi ardeleni, văzînd imobilismul autorităţilor habsburgice la cererile lor de ajutor, se pusese, la rîndul lui, sub protecţie polonă, fostul cancelar Ştefan Kendy începînd să recruteze mercenari în vecinătatea hotarului cu Moldova. Aceste desfăşurări nu au scăpat Habsburgilor, care au estimat că se ivise pericolul ca polonii să-şi instituie controlul asupra Transilvaniei, în condiţiile declanşării luptei pentru eliminarea de la cîrma acesteia a lui Gabriel Báthory [73]. De aceea, la 1 decembrie 1610, un emisar habsburgic, Cesare Gallo, era trimis în ţările române, cu împuternicirea de a încheia tratate de alianţă între curtea imperială şi cei doi domni, îndreptate împotriva lui Báthory, dar menite totodată să-i atragă sau menţină — cazul lui Radu Şerban ! — pe ei înşişi în orbita de influenţă a Casei de Austria [74]. La capătul anului 1610 vechea rivalitate polono-habsburgică pentru dominaţia asupra spaţiului carpato-danubian era, prin urmare, pe punctul să se reaprindă.

Tot acum, însă, evenimentele au început să se precipite, din iniţiativa lui Gabriel Báthory. Se pare că la aceasta au contribuit dezvăluirile lui Sigismund Sarmaságy, unul dintre fugarii din Polonia, care în noiembrie a preferat să se întoarcă în Transilvania şi să ceară iertare principelui [75]. Aşa se face că, în 17 decembrie 1610, principele a ocupat Sibiul, sub acuzaţia că Senatul oraşului a conspirat împotriva sa împreună cu Radu vodă Şerban şi cu Ştefan Kendy [76]. Apoi, în fruntea oştilor sale, s-a îndreptat către Ţara Bîrsei, iar de acolo, în 27 decembrie, a plecat peste munţi, în Ţara Românească [77]. Radu Şerban, care desigur că nu se aştepta la un asemenea atac masiv în plină iarnă, cînd traversarea munţilor era atît de dificilă din pricina zăpezii, a fost practic luat prin surprindere şi nevoit să se refugieze în Moldova [78]. În 7 ianuarie 1611, Gabriel Báthory se afla în Tîrgovişte, de unde trimitea în grabă în solie la Poartă pe Paul Keresztesy, banul de Lugoj şi Caransebeş, ca să-şi justifice acţiunea, întreprinsă în pofida cererii insistente a sultanului, transmisă lui chiar la începutul lunii decembrie, de a nu tulbura în nici un fel liniştea din aceste părţi [79]. Principele solicita la Poartă să i se recunoască stăpînirea asupra Ţării Româneşti [80]. De altminteri, din prima clipă el şi-a modificat titlul în chipul următor : „... Dei gratia Transylvaniae, Valachiae Transalpinaeque Princeps, partium regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc." Iar actele ce le-a emis pe durata şederii în Ţara Românească au fost prevăzute cu menţiunea : „in sede nostra principali Tergouistia" [81]. Pe de altă parte, banul Paul Keresztesy a fost însărcinat să ia contact cu pretendentul Ştefan Bogdan, care de mai multă vreme adăsta la Poartă, pentru a încheia cu el un act de înţelegere formal, în temeiul căruia Báthory se angaja să-l aşeze în scaunul domnesc al Moldovei, în locul lui Constantin Movilă [82]. Unele ştiri par să ateste că principele vroia să-i dea în căsătorie

www.dacoromanica.ro

pe sora sa [83]. Mărturiile de care dispunem dezmint categoric opinia pe care Gabriel Báthory a încercat s-o acrediteze ceva mai tîrziu, la curtea imperială habsburgică, anume că el a acționat limitat, numai ca să dejoace urzelile lui Radu Șerban, fără a fi „plănuit lucruri mai mari", deoarece „n-a îngăduit să fie atinsă măcar Moldova, cu toate că ea atunci nu era pregătită de război" [84]. În realitate, a așteptat doar acceptarea de către Poartă a faptului împlinit, cucerirea de către el a Țării Românești, spre a putea purcede fără teamă din această direcție la executarea viitorului pas.

Cele aproximativ două luni de stăpînire a principelui în Țara Românească ne arată că s-a țintit practic o anexare a acesteia. În afara titlului de „prinț al Transilvaniei și Valahiei Transalpine", pe care și l-a asumat, ne gîndim acum la trei acte ce ni s-au păstrat, din 26 ianuarie, 20 și 26 februarie 1611, care pun în lumină politica lui Gabriel Bathory de deposedare a boierimii autohtone și de „colonizare" cu elemente ale nobilimii maghiare din Transilvania [85]. Totodată, atrage atenția, în același sens, înverșunarea cu care au fost prădate și avariate, am spune în chip sistematic, mai toate marile mănăstiri ale Țării Românești [86]. În sfîrșit, lămuritoare sînt și alte două mărturii, dintre care una aparține lui Gabriel Báthory însuși, iar cealaltă lui Ioan Imreffy, principalul său consilier și, de fapt, autorul din umbră al lovitu ii din Țara Românească. La 10 martie 1611, încă aflat în Tîrgoviște, principele scria unui înalt dregător otoman că s-a conformat deciziei sultanului și i-a cedat scaunul domnesc al Țării Românești lui Radu Mihnea. El nu-și ascundea, însă, nemulțumirea și adăuga : „Cît privește ceea ce a scris mărita voastră domnie, că nu trebuie să urmez pilda acelui tîlhar de Mihai vodă, dacă preaputernicul împărat <= sultanul> a putut încredința unui asemenea tîlhar o provincie atît de mărită <ca Transilvania> și un neam ca al nostru, cu atît mai mult <ar fi putut încredința> unui principe de stirpe crăiască pe muntenii neputincioși (*impotentes Walachos*) și fără de stăpîn, de unde se vede că mai multe i s-au dat celui tîlhar decît, acum, omului de bine. Ci pe Mihai vodă nu puterea împărătească, ci aceea a ungurilor l-a izgonit din Transilvania, iar rămășițele lui din Muntenia (*Transalpina*), dușmane împăratului, nimeni n-a putut să le gonească, pînă la noi, care am mers asupra lor"[87]. Așadar, printre rînduri, expediția în Țara Românească este înfățișată ca o replică finală a „ungurilor" transilvăneni la acțiunea lui Mihai Viteazul. Iar Imreffy, într-un lung mesaj către Sigismund Forgách, generalul imperial din Cașovia, redactat în Sibiu, la 19 aprilie 1611, susținea că principele „l-a lăsat acum în Țara Românească" pe Radu Mihnea „nu ca pe un prieten al său, sau ca pe un vecin, ci ca pe o slugă a sa", cu completarea : „Și pentru Moldova găsim om asemenea și numai supus și numai de am putea reocupa hotarul națiunii maghiare, Dumnezeu și vremea ne va învăța" [88]. Cu alte cuvinte, așa cum a conchis Nicolae Iorga, Gabriel Báthory „aducea nu numai numele unei dinastii așa de mîndre, dar și idealul lui Sigismund : *Dacia supt hegemonia Ungurilor din Ardeal*". Iar, pe de altă parte, el vroia „suprimarea privilegiilor săsești și *prefacerea Sibiului în capitală a regatului dac*" [89]. Faptele și mărturiile trecute în revistă și de noi verifică, credem, din plin această încheiere. Cu precizarea că, după opinia noastră, modificarea introdusă de Iorga în tălmăcirea românească a actului lui Imreffy — „neamul unguresc" în loc de „națiunea maghiară" [90] ! — nu ni se pare absolut necesară. Conflictul lui Báthory cu sașii transilvăneni are un pronunțat caracter de luptă națională, în accepțiunea noțiunii atribuită de istorici epocii moderne [91]. Și am îndrăzni să-l asemuim cu dramaticele confruntări

www.dacoromanica.ro

dintre români şi greci, fenomen intern care va domina chiar în aceeaşi epocă evoluţia societăţilor din Ţara Românească şi Moldova.

Care erau cu adevărat raporturile lui Gabriel Báthory cu noul domn al Ţării Româneşti, numit şi trimis de la Poartă? Mai întîi trebuie precizat că Radu Mihnea a fost *cerut* de un grup de boieri şi ierarhi, printre care însuşi mitropolitul Luca, cu toţii refugiaţi peste Dunăre din pricina invaziei. Cronicarul Matei al Mirelor lasă chiar să se înţeleagă că a avut loc o adunare a Stărilor, compusă din pribegii care răzbătuseră în teritoriu otoman, şi care a deliberat asupra soluţiilor de salvare a ţării de pustiitoarea ocupaţie a oştilor principelui. Cu acest prilej s-a ajuns la hotărîrea de a se face apel la sultan şi de a fi chemat pe tron Radu Mihnea, pretendent agreat de turci [92]. Altfel spus, dintre două rele a fost ales cel mai mic, cel puţin în acel moment de gravă criză. Iar opţiunea respectivă a dat rezultatul scontat, deoarece Báthory nu a cutezat să se opună deciziei Porţii şi a consimţit să se retragă. Zece zile după ce el părăsea Tîrgovişteа, acolo îşi făcea intrarea Radu Mihnea, întîmpinat de Gabriel Bethlen, care i-a lăsat spre pază un detaşament de 400 de călăreţi. Un martor ocular al evenimentelor, cronicarul Francisc Mikó, explică astfel gestul desemnării lui Gabriel Bethlen pentru primirea noului domn în capitala sa: „... să fie de faţă, cînd se va aşeza în scaunul domnesc, ca după aceaia cunoscînd că noi am fost pricina de au dobîndit domnia muntenească, cu vreme, cînd se va ferici, Gavriil Batori încă se capete *ceva dar pre an de la dînsul*" (s. n. — — Şt. A.) [93]. Pare deci probabil că, din capul locului, principele i-a pretins lui Radu Mihnea un tribut, în schimbul ajutorului său militar, dar şi ca semn al dependenţei faţă de el. Este sigur, pe de altă parte, că între cei doi a fost încheiat un tratat. Un asemenea act este pomenit în scrisoarea lui Ioan Imreffy, din 19 aprilie 1611. Dar mai curînd atunci pare să fi fost vorba doar de o înţelegere personală între Radu Mihnea şi Báthory, în care figura, poate, şi angajamentul celui dintîi de a plăti un „dar" anual [94]. Un tratat formal, ratificat şi de reprezentanţii Stărilor din Ţara Românească, nu a fost, însă, încheiat decît mai tîrziu, probabil la sfîrşitul anului 1611 [95]. Iar acesta, potrivit chiar mărturiei lui Radu Mihnea, nu se deosebea decît sub un singur aspect de formulările îndătinate: dintre inamicii potenţiali ai celor doi parteneri era exceptat sultanul, în raport cu care nu mai erau ţinuţi să-şi acorde reciproc ajutor [96]. Este primul tratat dintre Ţara Românească şi Transilvania despre care avem ştiinţă că includea o astfel de prevedere, ce oglindea dependenţa comună de Poartă. Semnificativ credem a fi faptul că, la o cerere de bani din partea lui Báthory, Radu Mihnea îi răspundea practic cu un refuz, scuzîndu-se, în 12/22 decembrie 1611, că Ţara Românească a fost „pustiită de toate", căci „războiul în această ţară n-a ţinut o lună sau două, ci un an deplin" [97]. Şi, în plus, episodul „domniei" lui Gabriel Báthory în Ţara Românească era astfel evocat într-un act intern, din 18/28 aprilie 1612, al lui Radu vodă Mihnea: „... atunci s-a întîmplat ţării schimbare, de a ieşit Radul vodă Şerban din ţară şi au venit aici în ţară ungurii cu Batăr Gabor craiul Ardealului, de au robit şi au jefuit toată ţara" [98]! Se vede aşadar limpede că, atît în fapte, cît şi în concepţie, „supunerea" Ţării Româneşti faţă de voinţa lui Báthory, cel puţin în faza a doua a domniei lui Radu Mihnea, după revenirea lui în scaun, în toamna lui 1611, a fost foarte relativă. Am făcut această precizare, deoarece principele, cu nehotărmurit orgoliu, şi-a menţinut mereu în titlu numele Ţării Româneşti, ba chiar a pretins de la autorităţile habsburgice, în cursul tratativelor din primăvara anului 1612, [illegible] adaosul [99].

www.dacoromanica.ro

Între timp, dacă pe faţă Habsburgii au continuat pertractările cu Báthory, în secret au pregătit răsturnarea lui. În 20 şi 28 februarie 1611, emisarul Cesare Gallo încheia, la Roman şi Iaşi, tratate de alianţă cu Radu Şerban şi, respectiv, Constantin Movilă, în temeiul cărora aceştia, în momentul punerii în mişcare a oştilor lor către Transilvania, aveau să beneficieze, dinspre apus, de sprijinul militar al imperialilor[100]. În 27 mai 1611, Radu Şerban încă se găsea în tabăra de lîngă Roman, unde-şi concentrase forţele, alcătuite în principal, pe lîngă oşteni moldoveni, din mercenari poloni şi cazaci[101]. El a trimis înainte, în Ţara Românească, pe fostul său mare sluger Stanciul, care a dus în taină, unui grup de mari boieri, „Mîrzeştii" — de la numele fostului mare spătar Mîrzea, care îi conducea! —, precum şi roşilor, prin care se înţeleg cetele de mici boieri organizate milităreşte, vestea că el este pe punctul să treacă hotarul[102]. Aceştia s-au răsculat numaidecît şi la Iaşi, în 5 iunie 1611, se ştia deja că au pus stăpînire pe ţară, după ce au nimicit detaşamentul de haiduci şi secui al lui Ioan Lugossi, rămas pe lîngă Radu Mihnea din porunca lui Báthory[103]. Iar domnul numit de Poartă, părăsit de toţi, şi-a aflat scăparea cu fuga, în raiaua de la Giurgiu[104]. Pe de altă parte, în 29 mai 1611, principele transilvănean, informat de cele ce erau pe cale să se întîmple în Ţara Românească, făcea apel la Poartă, încercînd să provoace un atac turco-tătar, sub motivul că, dacă acţiunea lui Radu Şerban va izbuti, există perspectiva ca ambele state extracarpatice să încapă definitiv în orbita politică a Poloniei. El se oferea să pătrundă dinspre miazănoapte în Ţara Românească, iar apoi să intervină şi în Moldova, unde cerea ca în locul celuilalt „trădător", Constantin Movilă, să fie pus protejatul său, Ştefan Bogdan[105].

Confruntarea decisivă dintre cei doi protagonişti ai evenimentelor din 1611, Radu Şerban şi Gabriel Báthory, în chip evident nu mai putea întîrzia. Cel dintîi, odată stăpîn pe Ţara Românească, şi-a strîns oştile şi în 19 iunie se găsea cu tabăra la Buzău, de unde anunţa pe palatinul George Thurzó că va trece îndată munţii. De aceea cerea aplicarea tratatului din iarnă, adică făgăduitul atac habsburgic dinspre Ungaria de Sus[106]. Vodă Radu, în cursul aceleiaşi luni, s-a înţeles pe ascuns cu Michael Weiss, acum primar al Braşovului, hotărît să-l doboare pe Báthory, din pricina ocupării Sibiului şi a ameninţării pe care acesta o reprezenta, în perspectivă, pentru toate comunităţile săseşti din Transilvania[107]. De partea lui, principele şi-a adunat şi el forţele şi a înaintat în Ţara Bîrsei, trimiţînd un puternic detaşament la Bran, ca să blocheze trecătoarea de la Rucăr, pe unde credea că va încerca să pătrundă vodă Radu[108]. Acesta, însă, s-a folosit nu de vreunul din pasurile obişnuite, ci de cărările umblate doar de păstori de pe plaiurile Teleajenului[109]. Iar în ziua de 10 iulie 1611, lîngă Braşov, domnul Ţării Româneşti a cîştigat o strălucită victorie, silindu-l pe Báthory să se refugieze, cu rămăşiţele oştilor sale, între zidurile Sibiului[110].

De abia acum, în urma acestei biruinţe, s-au pus în mişcare, în sfîrşit, şi Habsburgii. Mobilul intrării în acţiune a acestora ne este dezvăluit de două scrisori ale palatinului George Thurzó, ambele din 17 iulie 1611. În prima, adresată regelui Mathias de Habsburg, el comunica ştirea înfrîngerii lui Báthory şi anunţa măsurile ce le lua în noile împrejurări — va trimite, cu oşti, în Transilvania, fără nici o zăbavă, pe Sigismund Forgách, iar pe Cesare Gallo, într-o nouă misiune diplomatică pe lîngă cei doi voievozi români, ca nu cumva „românii şi polonii să cuprindă ţara"[111]. Mai lămuritoare este cealaltă scrisoare, cu instrucţiunile pentru Cesare Gallo. Prin-

www.dacoromanica.ro

tre altele, solul trebuia „să atragă atenţiunea lui Radu că nu are nici un drept la Ardeal şi că e dator să-l cedeze Craiului" [112]. Deci, în tabăra habsburgică exista teama ca vodă Radu să nu profite de situaţie şi să repete gestul lui Mihai Viteazul de a se înstăpîni asupra Transilvaniei şi, în plus, din punct de vedere politic, atît Ţara Românească, cît şi Transilvania, „să se alăture la regatul polon" [113]. De aceea, în vreme ce Radu Şerban s-a îndreptat către Sibiu, generalul Forgách a pătruns, la rîndul lui, în Transilvania şi, după ce a ocupat Clujul, în 4 august 1611 se găsea la Sebeşul Săsesc, la distanţă de „patru mile" de oştile domnului muntean. Generalul aflase că vodă Radu ar fi convocat pentru 1 august o dietă a nobilimii ardelene la Cincul Mare, dar nu ştia ce rezultat a avut această adunare sau dacă măcar s-a putut întruni [114].

În acest context răsare următoarea ştire, consemnată la Poartă, în 6 august 1611, de bailul Simon Contarini: „... Dicono, che li antiani della Transilvania sieno per inviar a questa Porta loro huomini perchè sia lasciato loro Serban in Prencipe di quel paese non volendosi più rissottomettere al Battori" [115]. Acesta este al doilea izvor, după cel din 1607, care indică existenţa, în mediul politic transilvănean, a unui curent favorabil ideii aducerii la cîrma principatului, a domnului muntean. Şi tocmai fiindcă dispunem de două mărturii, de origine diferită, dar care vorbesc de unul şi acelaşi lucru, sîntem ispitiţi să le acordăm credit. Putem conchide astfel, desigur în chip provizoriu şi cu prudenţa necesară, că experienţa lui Mihai Viteazul a lăsat urme durabile în viaţa societăţii transilvănene, anumiţ factori politici dinlăuntrul principatului fiind înclinaţi să accepte repetarea ei, cel puţin sub urmaşul şi demnul său continuator, care a fost Radu Şerban.

Dieta convocată de Radu Şerban, care avea să decidă asupra viitorului politic al Transilvaniei, nu s-a putut ţine. A urmat o altă convocare a Stărilor transilvănene, la Mediaş, pentru ziua de 25 august, făcută de astă dată în numele ambilor comandanţi ai forţelor care-l asediau în Sibiu pe Gabriel Báthory [116]. Habsburgii aşteptau de la această dietă o modificare în favoarea lor a statutului politic al Transilvaniei. Într-adevăr, după cît ne spun anumite surse, ea ar fi trebuit să aleagă nu un principe, ci „un Guvernator sau un Voievod", de fapt trei candidaţi la acest post, dintre care unul avea a fi desemnat ulterior de regele Mathias al Ungariei [117]. În felul acesta Transilvania ar fi devenit o simplă provincie a Casei de Austria. De partea lui, Radu Şerban nu pare să fi nutrit, cel puţin aparent, nici o ambiţie politică. O dovadă retrospectivă este raportul din 18 februarie 1612 al lui Hans von Mollart, înalt consilier habsburgic, în care, între altele, era discutată, la solicitarea regelui Mathias II, chestiunea încrederii faţă de fostul domn muntean: „... Radu a fost statornic tot timpul faţă de Maiestatea Voastră regală, a intrat la momentul potrivit în ţară (= Transilvania), peste Báthory şi nici nu a abuzat de norocul său, cum ar fi putut de fapt să o facă, s-a arătat a fi dispus să obţină Transilvania, împotriva lui Báthory, pentru Maiestatea Voastră regală" [118]. Pare aşadar probabil că, în împrejurările din 1611, la fel precum în anul 1603, Radu Şerban nu a avut în vedere decît restabilirea controlului imperialilor, înlăuntrul arcului carpatic ceea ce i-ar fi asigurat o perspectivă mult mai liniştitoare în raporturile cu Poarta.

Însă la Poartă evenimentele din iarna şi de la începutul verii lui 1611 au fost interpretate ca semne ale unei extrem de periculoase evoluţii pentru interesele otomane la Dunărea de Jos [119]. Bailul Simon Contarini, în

www.dacoromanica.ro

relaţia lui concluzivă înfăţişată Senatului veneţian în 1612, arată că cel dintîi motiv al hotărîrii sultanului Ahmed I de a pune capăt războiului cu Iranul Safavid, care dura din 1603, a fost teama ca polonii, din pricina orientărilor lui Constantin Movilă şi Radu Şerban, să-şi realizeze în sfîrşit obiectivul de a exercita „simultan" un protectorat politic asupra Moldovei şi Ţării Româneşti [120]. Tot el a remarcat, în chip cum nu se poate mai just, că, de fapt, turcii s-au folosit de Gabriel Báthory ca de un instrument pentru înlăturarea lui Radu Şerban, care rămăsese în ochii lor un domn pus în Ţara Românească de împăratul creştin, în timpul războiului trecut, şi „numai apoi confirmat" de sultan. Ca atare ei au dorit să se revină la situaţia dinainte, cînd „domnii erau trimişi de la Poartă în Ţara Românească şi Moldova", fără ca nici împăratul creştin în prima, nici regele polon în cealaltă să se poată amesteca în vreun fel [121]. Altfel spus, programul otoman din 1611, pentru aplicarea căruia turcii au vrut să fie dezlegaţi de problema frontului asiatic, a fost restabilirea completă a dominaţiei în Ţara Românească şi Moldova. Pe de altă parte, potrivit aceluiaşi excelent observator, nici Gabriel Báthory, în pofida serviciului adus Porţii prin atacarea lui Radu Şerban, nu se bucura de o mare încredere, tonul şi insistenţa cu care el a solicitat să i se recunoască stăpînirea peste Ţara Românească — unde, după Contarini, ar fi vrut să instaleze „un suo nipote"! — stîrnind bănuiala că, în taină, ar fi putut fi înţeles cu Habsburgii [122]...

Redobîndirea Ţării Româneşti de către Radu Şerban şi, apoi, intrarea lui în Transilvania, cu rezultatul cunoscut, au întărit decizia autorităţilor otomane de a nu mai îngădui cu nici un preţ menţinerea *status quo*-ului creat în urma războiului cu Liga creştină. De aceea, în vara lui 1611, Poarta a pus în joc mijloace militare considerabile, care l-au silit pe Radu Şerban să abandoneze asediul Sibiului şi, în septembrie, să răzbată cu greu, prin Ţara Românească invadată, din nou în Moldova, de unde a apucat pe calea unui exil fără întoarcere [123]. După succesul reaşezării lui Radu Mihnea pe tronul Ţării Româneşti, turcii s-au grăbit, aşa cum a notat iarăşi bailul veneţian, să purceadă şi la scoaterea Moldovei din orbita de influenţă a Poloniei [124], situaţie în fond lăsată moştenire tot de războiul din răstimpul 1593—1606, de care regatul de la miazănoapte — fără să participe la el! — a profitat instalînd la cîrma ei familia Movileştilor. Şi astfel, în decembrie 1611, în scaunul domnesc de la Iaşi era pus, cu ajutorul unor forţe turco-tătare, Ştefan Tomşa, pretendent protejat de caimacamul Gürdjü Mehmed paşa, care nu avea rude şi proprietăţi în Polonia, aşa precum Constantin Movilă, ci... un socru la Constantinopol [125]! Noul domn, în bătălia de la Cornul lui Sas (5/15 iulie 1612), a înfrînt oastea cu care Constantin Movilă, susţinut de cumnatul său Ştefan Potocki, spera să-l izgonească şi a inaugurat o politică internă dură, marcată de execuţii de boieri şi confiscări de domenii, în scopul lichidării „partidei" filo-polone, pe care se bizuiau şi pretenţiile Movileştilor [126].

Am recurs intenţionat, în cele de mai sus, pentru deslușirea esenţei fenomenelor petrecute în cursul anului de răscruce 1611, la estimările unui observator contemporan de talia diplomatului veneţian Simon Contarini. El nu numai că a sesizat modificarea majoră intervenită în ţările româneşti extracarpatice prin aşezarea în fruntea lor a lui Radu Mihnea şi a lui Ştefan Tomşa, adică ruperea echilibrului între marile puteri ale timpului ce se confruntau mai mult sau mai puţin direct pentru dominaţia asupra spaţiului de la nordul Dunării de Jos, în favoarea Imperiului otoman, dar a intuit perfect corect şi şansele de viitor ale lui Gabriel Báthory. Astfel, el a prevă-

www.dacoromanica.ro

zut că turcii, care-l suspectau deja pe principe de instabilitate politică, vor purcede la un moment dat și la înlocuirea lui. Ba chiar Contarini, cu nedezmințită finețe politică, a mers pînă acolo încît a întrezărit și faptul că Báthory, într-o atare situație, va încerca să se împace *in extremis* cu domnii români detronați, ca să antreneze, prin intermediul lor, Imperiul habsburgic și Polonia, în lupta pentru recuperarea celor trei state [127]. Cum se știe, într-adevăr, după o primă tentativă, neizbutită, de a provoca, cu ajutorul Brașovului, în anul 1612, căderea lui Gabriel Báthory [128], în vara anului următor Poarta a organizat o expediție de anvergură, cu participarea lui Radu Mihnea și a lui Ștefan Tomșa, care a adus rezultatul scontat [129]. Și astfel, la 23 octombrie 1613, „ales" de Stările ardelene întrunite la Cluj, își va începe o lungă domnie Gabriel Bethlen de Ictar.

Programul politic al noului principe poate fi deslușit din unele afirmații pe care le-a făcut în contextul evenimentelor din cursul anului 1611. De pildă, el spunea atunci răspicat că turcii nu vor îngădui niciodată să se piardă controlul asupra Transilvaniei, deoarece „dacă s-ar desface Ardealul, atunci s-ar desface și cele două țări românești și de aici s-ar trage pieirea imperiului întreg". Este cuprinsă în această afirmație a lui și o recunoaștere implicită a interdependenței politice totale a celor trei state din spațiul carpato-danubian. Pe de altă parte, în același text, redactat la Deva, în 19 iulie 1611, Gabriel Bethlen a vădit un punct de vedere extrem de pesimist față de capacitatea imperialilor de a păstra Transilvania, în confruntarea cu „superputerea" de pe țărmurile Bosforului : „Să lase ei în pace Ardealul, să nu umble să-l cuprindă, căci dacă nu l-a putut ține Ferdinand împotriva turcilor" — referire la împrejurările din anul 1556 ! — „cu atît mai puțin îl vor putea ei păstra" (acum). În sfîrșit, pentru el statutul politic cel mai potrivit pentru Transilvania rămînea cel al principatului, singura formulă capabilă să garanteze o autonomie *de facto* față de ambele mari puteri : „Mai bine va fi, dacă Ardealul își va avea Principele său ales, atît cu privire la nemți, cît și la turci" [130]. Sînt acestea toate gînduri care prefigurează admirabil orientările fundamentale ale lui Bethlen, din momentul în care va ajunge la cîrma Transilvaniei.

După aplanarea conflictului cu sașii — principele a consimțit să părăsească Sibiul în februarie 1614 —, nu fără contribuția autorităților otomane [131], la 1 iulie 1614, la cererea expresă a lui Gabriel Bethlen, sultanul Ahmed I a emis un act de legămînt (*ahd-name*), destinat Stărilor transilvănene, în care era confirmată autonomia internă, politică și religioasă, a Transilvaniei. Două clauze din acest act țineau să împiedice legături prea strînse cu statele românești extracarpatice. Domnii Moldovei și Țării Românești, ca de altminteri și regele polon, nu aveau voie „de a cumpăra cetate dintre cetățile Transilvaniei". Iar, dacă vreunul din domnii români s-ar fi „răsculat" față de Poartă, era interzis transilvăuenilor să-i acorde drept de trecere sau azil [132]. Pe de altă parte, în schimbul înscăunării lui, principele Bethlen a fost silit să făgăduiască turcilor că va ceda cetățile Lipova și Ineu, gest care trebuia, alături de pacificarea internă, să ofere Porții dovada concretă asupra veritabilelor sale intenții. Sub acest din urmă aspect, el a încercat, însă, să tergiverseze, în pofida presiunilor, chiar militare, ale otomanilor [133]. Așa se face că abia în iunie 1616 turcii au izbutit, cu forța, să reocupe Lipova.

Nu ni s-au păstrat textele tratatelor încheiate de Gabriel Bethlen cu Radu Mihnea al Țării Românești și Ștefan Tomșa al Moldovei. Tot ce știm este că, în 26 octombrie 1613, cei trei cîrmuitori și-au jurat reciproc

www.dacoromanica.ro

„a trăi ca fraţii şi a nu se părăsi unul pe altul pînă la moarte", bineînţeles de această înţelegere avînd a beneficia în viitor sultanul [134]. Totuşi, în noul cadru politic astfel creat, legăturile de tot felul dintre cele trei ţări au putut fi reluate, la fel ca în vremea lui Bocskay[135]. Şi este vrednic de subliniat că în însăşi ambianţa de la curtea imperială habsburgică, curînd după instalarea lui Bethlen, şi-a făcut loc opinia potrivit căreia autonomia Transilvaniei, sub protectorat turcesc, era mai de folos creştinătăţii, decît o trecere a ei pe faţă de partea Casei de Austria, care nu i-a putut niciodată garanta un ajutor suficient [136]. Dar o asemenea opinie justifica, de fapt, aşa cum observa I. Lupaş, „orientarea politică a acestei ţări spre Răsărit", adică în primul rînd spre Moldova şi Ţara Românească [137].

N O T E

[1] Pentru prevederile păcii, vezi : N. Iorga. *Geschichte des Osmanischen Reiches (nach den Quellen dargestellt)*, t. III (bis 1640), Gotha, 1910, p. 338—339 şi 340 ; Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman (pînă la 1656)*, Bucureşti, 1978, p. 297—299 ; Karl Nehring, *Adam Freiherrn zu Herbertsteins Gesandschaftreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606)*. München, 1983, p. 22—28 şi 59—62.

[2] Menţionăm două descrieri contemporane ale bătăliei, una a lui Aloisio Radibrat (*Călători străini despre ţările române*, vol. IV, Bucureşti, 1972, p. 275—278), cealaltă, care a fost descoperită de curînd la München de I. Chiper, a lui Leonardus Basilius (Radu Constantinescu, *Lupta pentru unitate naţională a românilor (1590—1630). Documente externe*, Bucureşti, 1981, p. 306—308 şi p. 246—348). Vezi şi N. Iorga, *Istoria armatei româneşti*, ed. N. Gheran şi V. Iova, Bucureşti, 1970, p. 302—303.

[3] Mai întîi, încă în decembrie 1603, vodă Radu a încheiat un armistiţiu cu Gazi Ghirai II, hanul tătarilor din Crimeea (*Călători străini* ..., IV, p. 297 şi 327—328). Apoi a făcut ca un sol al hanului să se deplaseze în Transilvania, la Cluj, ca să ia contact cu autorităţile imperiale (*Ibidem*, p. 301). În 29 iulie 1604, comisarul imperial din Cluj, Paul de Krauseneg, arăta într-un raport al său că Radu Şerban „în repetate rînduri" a anunţat pe Habsburgi despre tratativele pe care le purta cu turcii şi „a cerut de la maiestatea voastră <împăratul Rudolf II> voie să primească steagul <de la Poartă> pentru ca să poată asigura mai bine <liniştea pentru> această ţară" (*Ibidem*, p. 300—301, nota 14).

[4] Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IV—2, Bucureşti, 1884, nr. CCLXI, p. 279 şi nr. CCLXIII, p. 280. Evenimentul a fost numaidecît resimţit în Transilvania, unde, la Sibiu de pildă, în 23 noiembrie 1604 se înregistra ştirea că Radu vrea să se împace cu turcii şi aştepta caftan de la Poartă (*Ibidem*, XV—2, Bucureşti, 1913, nr. MDCLXI, p. 817).

[5] Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. CCLXIX, p. 283.

[6] Act din 28 ianuarie 1606, în *Documente privind istoria României, B, Ţara Românească* veac. XVII, vol. I, nr. 203, p. 208. Pentru biografia lui Costea chihaia vezi N. Stoicescu, *Dicţiona. al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucureşti, 1971, p. 164i A se adăuga actul din 20 martie 1628 şi cel din 6 decembrie 1632, din care aflăm faptul că ş Radu Mihnea l-a folosit în legăturile cu Poarta, în prima lui domnie mai lungă în Ţara Românească (*Documenta Romaniae Historica*, B, *Ţara Românească*, vol. XXII, nr. 42, p. 84—85 şi vol. XXIII, nr. 440, p. 644). Acest boier îşi avea reşedinţa — „casa" — „în sat la Crevădie" (*Ibidem*, vol. XXI, nr. 72, p. 134).

[7] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, *Legăturile Principatelor române cu Ardealul de la 1601 la 1699*, Bucureşti, 1902, p. XLIX. Lucrarea lui Nicolae Iorga rămîne în continuare fundamentală pentru oricine încearcă să reia discuţia asupra raporturilor politice din epocă între Transilvania, Moldova şi Ţara Românească. S-au adăugat, între cele două războaie mondiale, mai ales noile izvoare documentare publicate de V. Motogna şi A. Vercss, care vor fi citate la locul cuvenit. În cele de faţă ne-am străduit să punem în valoare, plecînd tot de la perspectiva lui Iorga, un alt grup de izvoare, în special otomane, editate în ultimele decenii.

[8] În vara anului 1604, Radu Şerban a încercat să facă pace cu vodă Ieremia şi a trimis chiar o solie în Moldova, compusă din marele vistier Nica din Corcova şi marele pitar Dragomir din Băjeşti (Ghenadie Enăceanu, *Petru Movilă*, extras din „Biserica Ortodoxă Română", an. VII, 1883, p. 193). Iniţiativa de pace pare să fi aparţinut domnului Moldovei însuşi, de la care a sosit mai întîi un emisar la Tîrgovişte, în [illegible] IV, p. 331).

www.dacoromanica.ro

[9] La 15 februarie 1605 s-au închinat lui Bocskay ţinuturile secuilor (Peter Banfi, *Tagebuch*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. V, Braşov, 1909, p. 419). Pentru *ahd-name*-ul din 19 mai 1605, prin care Bocskay era recunoscut oficial de către Poartă, vezi Mihail Guboglu, *Şapte documente turceşti din arhivele Braşovului privind relaţiile cu Poarta otomană la începutul secolului al XVII-lea*, în „Revista Arhivelor", an. VIII (1965), nr. 1, p. 215—216.

[10] În 14 martie 1605, detaşamentul, compus din 700 de oşteni „de neamuri străine, sîrbi, nemţi şi munteni", era deja sosit la Sibiu, după care, în aprilie, a ocupat şi preluat apărarea Mediaşului (V. Motogna, *Războaiele lui Radu Şerban (1602—1611)*. (*Anexă*), extras din „Anuarul Liceului «Andrei Mureşanu»", Dej, 1926, p. 88; Hurmuzaki, *Documente*, XV—2, nr. MDCLXV, p. 821).

[11] Document semnalat şi interpretat de V. Motogna, *Războaiele lui Radu Şerban (1602—1611)*, în „Analele Academiei Române", *Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria III, t. VI, Bucureşti, 1926, p. 287. Textul *in extenso*, în tălmăcire românească, publicat de acelaşi, în anexele documentare ale studiului tipărite separat (vezi nota precedentă), p. 90 — 91 (mai departe vom cita prescurtat : V. Motogna , *Anexă* ...).

[12] V. Motogna, *Războaiele lui Radu Şerban* ..., loc. cit. ; Idem, *Anexă*, p. 96—97 (în aceeaşi zi, Bocskay scria şi lui Murad paşa din Belgrad, care trebuia să susţină intervenţia lui la Poartă, precum şi lui Simion Movilă — p. 93—94 şi 98—99).

[13] Tahsin Gemil, *Relaţiile ţărilor române cu Poarta otomană în documente turceşti (1601—1712)*, Bucureşti, 1984, nr. 17, p. 101—103. Granul a fost de fapt recucerit de turci, la 29 septembrie 1605.

[14] *Ibidem*, nr. 18, p. 103—104.

[15] *Ibidem*, nr. 19, p. 104—105.

[16] Înţelesul pe care îl dădea anticipat Radu Şerban noii legături cu turcii este limpede reflectat într-o discuţie cu un sol tătar, consemnată într-un raport imperial din Tîrgovişte, cu data 23 decembrie 1603 : „Cu turcul voi ţine bună vecinătate şi prietenie la hotar, pentru ca trecătorile să fie deschise pentru negustori şi ca soldăţimea să nu alerge de o parte şi de cealaltă a Dunării, făcînd pagubă ţării, ci să primesc steagul de la turc şi să dau tribut. Nu vreau să fac altfel, pentru că eu sînt în supunerea (*dedicato*) împăratului creştin prin obligaţia mea şi jurămîntul meu, şi de el sînt menţinut în stăpînire, de la acesta am primit steagul, deci pentru nici un lucru nu vreau să mă depărtez de maiestatea sa" (*Călători străini* ..., IV, p. 328). Aşadar, „bună vecinătate şi prietenie" cu Poarta, cu preţul unui tribut anual, însă dependenţa politică efectivă a Ţării Româneşti rămînînd cea faţă de împăratul romano-german ! Este exact concepţia despre semnificaţia tributului plătit turcilor pe care Radu Şerban, pribeag, o va expune şi într-un memoriu din 1618 către consiliul imperial habsburgic (Ştefan Andreescu, *Radu Mihnea Corvin, domn al Moldovei şi Ţării Româneşti (I)*, în „Revista de Istorie", t. 39 (1986), nr. 1, p. 28, nota 66).

[17] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VII, Bucureşti, 1934, nr. 213, p. 240 (la 1 mai se nota în Constantinopol că „săptămîna trecută" a venit un sol de la Bocskay); V. Motogna, *Anexă*, p. 100 (mesaj al lui Bocskay către Poartă din 8 aprilie). Vezi şi Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, Bucureşti, 1940, nr. CDLVII, p. 223 (alţi doi soli transilvăneni au sosit la 5 mai şi au fost primiţi în audienţă la 8 mai — cereau, printre altele, ca Radu Şerban să fie depus „como amigo de l'Emperador").

[18] Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. CCLXXII, p. 285 (raport veneţian din 2 iulie 1605, Constantinopol). Vezi şi *Ibidem*, nr. CCLXXIII, p. 285.

[19] A. Veress, *op. cit.*, VII, nr. 217, p. 242. În 2 iulie solul Ştefan Halmágyi poposea la Cluj, pe drumul de înapoiere în Ţara Românească (Ştefan Meteş, *Domnii şi boieri din ţările române în oraşul Cluj*, Cluj, 1935, p. 30).

[20] Vezi, de pildă, *Ibidem*, nr. 256—257, p. 297—298.

[21] N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. LVI.

[22] I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, vol. I (1599—1699). Cluj, 1940, nr. 35, p. 77—78. Gheorghe Raţ a predat Sighişoara la 9 septembrie 1605 (Michael Weiss, *Liber annalium raptim scriptus*, în Eugen v. Trauschenfels, *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens (Neue Folge)*, Braşov, 1860 , p. 183. Acest izvor de căpetenie asupra epocii, folosit mai întîi pe larg de N. Iorga, a mai cunoscut o ediţie, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol V. Braşov, 1909, p. 140—263. În ce ne priveşte, am utilizat tot prima ediţie).

[23] I. Lupaş, *op. cit.*, I, nr. 36, p. 78—79.

[24] *Ibidem*, nr. 37, p. 79—80. Solii lui Radu Şerban erau Nica vistierul şi Ştefan Halmágyi, căpitanul gărzii curţii de la Tîrgovişte. Un act intern atestă despre primul că „au purces ... în Ţeara Ungurească la craiu ... *luna* Sept<embrie> 1 zile" (*D.I. R., B*, veac. XVII, vol. I, nr. 214, p. 225). Înseamnă că boierul Nica a plecat de fapt la 11 septembrie (st n.), pentru a-l reprezenta pe domn în dieta întrunită la Mediaş, care l-a ales în chip solemn pe Bocskay principe al Transilvaniei, în 14 septembrie 1605. Dar aceasta pare a fi a doua lui misiune, căci, în socotelile Braşovului el figurează ca sosit acolo încă la 22 august şi zăbovind pînă la 25 (N. Iorga, *Soco-*

www.dacoromanica.ro

telile Braşovului şi scrisori româneşti către sfat în secolul al XVII-lea, în „A.A.R.", *M. S. I.*, Seria II, t. XXI, Bucureşti, 1899. p. 133).

[25] Tahsin Gemil, *op. cit.*, nr. 21, p. 107—109. Simion Movilă, secondat de Ali paşa, cu o oaste compusă din moldoveni, cazaci, turci şi tătari, a pătruns în Transilvania, prin secuime şi Ţara Bîrsei, în a doua jumătate a lunii iulie 1605, participînd apoi la asediul Sighişoarei. Retragerea lor s-a produs tîrziu, pe la sfîrşitul lunii noiembrie sau începutul lui decembrie (N. Iorga, *Socotelile Braşovului* ..., p. 124), desigur ca urmare a sosirii ordinului special de la Poartă.

[26] Michael Weiss a notat că încă din august, îndată după încheierea tratatului din Ţara Românească, solii transilvăneni — printre care s-a numărat de altminteri şi el — au fost puşi de Radu Şerban să scrie autorităţilor otomane spre a le aduce la cunoştinţă existenţa proaspătului act (*op. cit.*, ed. cit., p. 182—183). În 9 septembrie, Hîdir paşa, al doilea vizir, le răspundea, vădind mulţumirea divanului faţă de perfectarea acestei alianţe transilvano-muntene, cu recunoaşterea „regelui" Ştefan Bocskay (*Ibidem*, p. 187—188). Astfel, vodă Radu a fost eliberat de grija unui eventual atac otoman dinspre Dunăre şi a putut acţiona în continuare numai pentru îndepărtarea din Transilvania a lui Simion Movilă.

[27] I. Lupaş, *op. cit.*, I, nr. 38, p. 80—82.

[28] Vezi actele aferente la A. Veress, *op. cit.*, VII, nr. 231, p. 264—265; nr. 236—239, p. 270—276 şi nr. 246, p. 285.

[29] Data corectă a evenimentului stabilită de M. Guboglu, *op. cit.*, p. 219—220.

[30] Hasan paşa, fost beilerbei de Rumelia şi Sinan paşa, beilerbeiul de Agria (Eger, Erlau)

[31] Tahsin Gemil, *op. cit.*, nr. 24, p. 113—116. Cu privire la Radu Şerban, la sfîrşitul actului figurează recomandaţia specială: „Dar sînt necesare sfaturi sporite voievodului Ţării Româneşti".

[32] Act editat de M. Guboglu, *op. cit.*, nr. I, p. 232—237; vezi şi comentariul diplomatic de la p. 218—219. Ştefan Bocskay a fost înmormîntat la Alba Iulia, în 18 februarie 1605 (Simon Nösner, *Res actae in partibus Hungariae et Transsilvaniae*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, vol. IV, Braşov, 1903, p. 162).

[33] N. Iorga, *Socotelile Braşovului* ..., p. 128; Idem, „*Doamna lui Ieremia Vodă*", în „A.A. R.", *M.S.I.*, Seria II, t. XXXII, Bucureşti, 1910, p. 1070.

[34] Idem, *Studii şi documente*, IV, p. LXV.

[35] Idem, *Socotelile Braşovului* ..., p. 128.

[36] I. Lupaş, *op. cit.*, I, nr. 39, p. 82—83.

[37] Raport veneţian din Praga, cu data 2 aprilie 1607, în Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII. Bucureşti, 1894, nr. CCCCXLVI, p. 313; citat de N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. LXV,

[38] N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. LXV; textul original, în limba germană, la Idem, *Geschichte des Osmanischen Reiches* ..., III, p. 344, nota 3.

[39] N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. LIX—LX. În genere, succesul mişcării lui Bocskay, care a scos Transilvania de sub controlul habsburgic, este apreciat în istoriografie ca o „diversiune" ce le-a slujit otomanilor să obţină o grabnică încheiere a păcii în Europa, spre a putea face faţă noului război din Asia, cu Iranul, izbucnit în 1603 (Vezi, de pildă, Fernand Braudel, *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. 6, Bucureşti, 1986, p. 99).

[40] Textul diplomei, în Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, Bucureşti, 1882, nr. CCXCVII, p. 350—351; vezi şi descrierea ceremoniei primirii stindardului imperial de către Radu Şerban, în *Călători străini* ..., IV, p. 317—321.

[41] A. Veress, *op. cit.*, VII, nr. 193, p. 219.

[42] *Ibidem*, vol. VIII, Bucureşti, 1935, nr. 3, p. 3.

[43] Poarta îl susţinea pe Mihăilaş Movilă, pe care l-a numit domn îndată după stingerea din viaţă a lui Simion (*Ibidem*, nr. 28, p. 30—32) şi a aprobat gestul lui Radu Şerban de a-i trimite un ajutor de 4000 de oşteni (Tahsin Gemil, *op. cit.*, nr. 26, p. 117—118). Tocmai în perspectiva luptei pentru succesiune din Moldova, turcii l-au întărît în scaun pe Radu vodă, printr-un firman emis la 22 septembrie 1607 (*Ibidem*, nr. 25, p. 116—117). În 12—21 octombrie 1607, vizirul Mustafa paşa îi cerea regelui Sigismund III al Poloniei să nu dea ajutor lui Constantin Movilă, refugiat în teritoriu polon, şi, oricum, să nu-i îngăduie să intre în Moldova (Mustafa A. Mehmed, *Documente turceşti privind istoria României*, vol. I, Bucureşti, 1976, nr. 154, p. 147—149). Jurnalul expediţiei polone, care, în urma biruinţei de lîngă Ştefăneşti, din 20 decembrie 1607, l-a instalat pe tron pe Constantin Movilă, atunci în vîrstă de 12 ani, la Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1983, nr. 25, p. 46—50. Alte izvoare asupra luptei, la N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. LXVIII—LXIX.

[44] Asupra acestei categorii de militari, din care o parte îi slujiseră pe Habsburgi în războiul abia încheiat cu Imperiul otoman, vezi Kálmán Benda, *Der Haiduckenaufstand in Ungarn und das Erstarken der Stände in der Habsburgermonarchie 1607—1608*, în *Nouvelles études historiques*, 1965, vol. I, p. 299—313. Potrivit unei ştiri din Praga, din 3 martie 1608, împăratul Rudolf II ar fi tratat cu haiducii din Ungaria de Sus pentru ca, în schimbul unei sume de bani, ei „si voltassero a far la guerra al Turco in Moldavia, mentre intendeva di metter in quello stato il figliolo di Simeone" (*Epistulae* [illegible] *apud imperatorem* (*1592—1628*),

www.dacoromanica.ro

t. IV, *Epistulae et acta Antonii Caetani (1607—1611)*, pars II, ed. Milena Linhartova, Praga, 1937, p. 140—141). Menţiunea aceasta îndrumă spre ideea că la curtea habsburgică era cunoscută şi încuviinţată politica lui Radu Şerban de sprijinire a lui Mihăilaş Movilă.

[45] Michael Weiss, *op. cit.*, ed, cit., p. 200. Acest pretendent este atestat în 1599—1600 în calitatate de cămăraş al lui Mihai Viteazul (*D.R. H., B.*, vol. XI, nr. 347, p. 491). Asupra originii lui probabile — nepot de soră al lui Alexandru vodă Mircea al Ţării Româneşti —, vezi I. C. Filitti, *Despre doi candidaţi la domnie din prima jumătate a sec. al XVII-lea: Mihai Cămăraşul şi Neagu Vodă*, în „Arhivele Olteniei", an. XIV (1935), p. 198. Ne întrebăm dacă nu cumva este identificabil cu acel „Miloş Mehedinţeanu", care şi-a însemnat numele pe filele unui *Minei* din Şcheii Braşovului, cu precizarea: „am stat aici 5 ani" (Vasile Oltean, *Cartea românească din Şcheii Braşovului, factor de unitate naţională*, în culegerea *Valori bibliofile din patrimoniul cultural naţional*, Rm. Vîlcea, 1980, p. 183). Or, potrivit lui Weiss, în 1608 Mihai Cămăraşul era adăpostit la Braşov de „5 sau 6 ani".

[46] Timp de două săptămîni, între 2 şi 17 noiembrie 1606, Weiss, la invitaţia lui Radu Şerban a participat la o vînătoare domnească — de căprioare, lupi şi mistreţi! — în Ţara Românească, la care s-a adăugat şi o partidă de pescuit într-una din bălţile Dunării de dincolo de Gherghiţa (Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 195; pentru relaţiile dintre cei doi, stabilite încă din octombrie 1604, vezi şi, recent, Maja Philippi, *Michael Weiss*, Kriterion Verlag, Bukarest, 1982, p. 42).

[47] Michael Weiss, *op. cit.*, p. 201. În aceste împrejurări, Weiss a schiţat un memorabil portret al lui Radu Şerban: „divitem, astutum et rei militaris peritissimum" (*Ibidem*, p. 200: „bogat, viclean şi foarte priceput în meşteşugul războiului"). De acecea, după el, pentru transilvăneni era „mai bună o pace sigură, decît o victorie îndoielnică", în raporturile cu Ţara Românească. Consecinţa imediată a semnării tratatului cu Radu Şerban a fost arestarea şi întemniţarea, la 3 iunie, a lui Mihai Cămăraşul, care apoi, în 2 octombrie, a fost extrădat în Ţara Românească (*Ibidem*, p. 201).

[48] A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 46, p. 46—47; vezi şi actul din 22 august 1608, care vădeşte că autorităţile din Ungaria de Sus aveau deja cunoştinţă la acea dată de existenţa tratatului (*Ibidem*, nr. 50, p. 50). Către sfîrşitul anului 1608, în împrejurări obscure, tot în Transilvania, Nicolae Pătraşcu, fiul lui Mihai Viteazul, pare să fi încercat să treacă hotarul prin surprindere şi, cu ajutorul unui grup de boieri conjuraţi, să-l răstoarne pe Radu Şerban (*Ibidem*, nr. 58, p. 58). Despre această „răzmeriţă printre raiale", care a pricinuit aminarea trimiterii haraciului Ţării Româneşti, pomeneşte şi un act otoman din 24 ianuarie 1609, din care rezultă şi că pretendentul pînă la urmă fusese prins de Gabriel Báthory şi extrădat, iar vodă Radu îl însemnase la nas (T. Gemil, *op. cit.*, nr. 34, p. 129—130). Cronicarul sas Peter Banfi a consemnat mutilarea pretendentului — în „Ţara Românească" — sub data 12 ianuarie 1609 (*Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, V, p. 421). Radu Şerban a refuzat totuşi să-l trimită la Poartă, cum îi ceruse sultanul, ba chiar i-a îngăduit să rămînă în ţară, cu titlul de postelnic, şi i-a restituit o parte din satele rămase de la tatăl său (*D. I. R., B*, veac. XVII, vol. I, nr. 440, p. 498).

[49] Michel Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 200; vezi şi N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. p. LXXIII—LXXIV.

[50] Vezi mai sus nota 45. Din Praga, la 17 mai 1608, împăratul Rudolf II intervenea pe lîngă Radu Şerban — la rugămintea regelui polon — să nu îngăduie pribegilor moldoveni de la el să atace Moldova (A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 45, p. 45—46). Apelul regelui Sigismund III către împărat, întocmit o lună mai devreme, în Cracovia, în Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, nr. CCCLVII, p. 417).

[51] Textul în limba latină al actului reprodus de Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 204—205. Vezi şi scrisoarea lui Báthory din 1 august 1608 către bistriţeni, în care este consemnată întoarcerea la Alba Iulia din Moldova a lui Ioan Imreffy „cu un răspuns bun" (Hurmuzaki, *Documente*, XV—2, nr. MDCLXXXIV, p. 838—839). Anterior, la 12 iunie, principele îi anunţa tot pe bistriţeni despre revenirea din Ţara Românească a lui Imreffy, „sfetnicul nostru de căpetenie" (*Ibidem*, nr. MDCLXXXII, p. 837).

[52] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV—2, nr. MDCLXXXVIII, p. 841; vezi şi invitaţia principelui, din 25 octombrie 1608, adresată Bistriţei, ca să participe la întărirea legăturii cu Moldova, întrucît el şi sfetnicii lui au depus jurămîntul (*Ibidem*, nr. MDCLXXXVII, p. 840). Pentru insistenţele lui Báthory de a obţine un act special de la saşi, vezi Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 203.

[53] Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 204. Întreg acest episod al relaţiilor moldo-transilvănene a fost mai întîi reconstituit de N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. LXXV—LXXVII. Merită să semnalăm că, în acelaşi moment, Radu Şerban, printr-un sol al său aflat la Cluj, lua legătura cu noul rege al Ungariei, Mathias de Habsburg, propunerile lui fiind înaintate la 13 mai 1609, din Darócz, de nobilul Francisc Daroczy. Domnul dorea ca regele să fie stăpînul său, fiindcă „el îl poate apăra de turci ca să nu-l scoată din scaunul Ţării Româneşti"; dacă regele nu vrea să-i promită că-l va ocroti cu armele, măcar să-i asigure protecţia diplomatică la Poartă; în sfîrşit, dacă nu accepta nici una, nici cealaltă dintre variante, atunci să-i îngăduie să cumpere o cetate în Ungaria de Sus, ca loc de adăpost pentru el şi familia lui (*Monumenta Comitialia Regni Tran-*

www.dacoromanica.ro

sylvaniae, vol. VI, Budapesta, 1880, nr. XVII, p. 131 ; vezi și răspunsul din 7 octombrie 1609 la acest mesaj, la A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 64, p. 69—70).

[54] Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 206—207. Weiss s-a înfățișat înaintea principelui, la Alba Iulia, în 27 iulie. La Iași a remarcat prezența unui detașament polon de 1000 de oșteni, în frunte cu Nicolae Potocki, voievodul Podoliei, care-l păzea, dar și supraveghea, pe tînărul domn. Această dependență de poloni îl irita în fond pe Báthory și nemulțumirea lui trebuie interpretată și în funcție de zvonurile timpurii, încă din vara anului 1608, după care ar fi rîvnit la coroana polonă (*Elementa ad fontium editiones*, vol. VI, Roma, 1962, nr. 34, p. 45).

[55] Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 208. „Precop Cărăiman vistier" (al doilea) este martor la o tocmeală încheiată în Moldova la 31 octombrie 1600 (*D. I . R., A, Moldova*, veac. XVI, vol. IV, nr. 368, p. 301). Era fratele lui Caraiman aga, capuchehaie la Poartă a lui Constantin Movilă (*Documente*, IV—2, nr. CCCXII, p. 306—307; vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXXVII; cf. N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători* ..., p. 297—298, care nu a sesizat această legătură de rudenie). Caraiman aga a fost ucis la Constantinopol în 6 decembrie 1609 (N. Iorga. *A History of Anglo-Roumanian Relations*, Bucharest, 1931, anexa I, p. 103).

[56] Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 208. În 10 februarie 1610, din Iași, Constantin Movilă se adresa lui Baltazar Szilvássy, evocînd respectul față de casa Báthory inculcat lui de părintele său Ieremia vodă și asigurîndu-l de prietenie sinceră față de principele Gabriel, cu rugămintea de a interveni pe lîngă aceasta pentru menținerea păcii (A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 65, p. 71).

[57] În 29 aprilie 1609, Grigore Kochański, sol polon care se pregătea să plece la Poartă, era instruit să ceară ca Gabriel Báthory să fie împiedicat a năvăli în Moldova (I. Corfus, *Documente* , ,,, nr. 27, p. 54), La 28 mai 1609 era chiar trimis în Transilvania un sol polon special, Stanislav Domaracki, cu misiunea de a-l avertiza pe principe să nu încerce a-și pune în aplicare planul cu privire la Moldova și, în subsidiar, de a observa stadiul pregătirilor militare ale lui Báthory (*Ibidem*, nr. 28, p. 55).

[58] A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 77, p. 92 și *Elementa*..., vol. XXVII, Roma, 1972, nr. 359, p. 328. Renunțarea lui Báthory s-ar fi datorat și imposibilității ca tătarii, cu care se înțelesese, să-l mai ajute, deoarece ei primiseră poruncă de la Poartă să colaboreze la efortul de război din Iran. Pentru zvonurile înregistrate în Ungaria de Sus în 5 martie 1610 asupra intențiilor lui Báthory în privința Moldovei, vezi Veress, *op. cit.*, nr. 72, p. 86.

[59] N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXXV.

[60] Scrisoare din București, cu data 18 iunie 1612, la I. Lupaș, *op. cit.*, I, nr. 46, p. 93. Matei al Mirelor atestă că „înainte" de atacul din pragul anului 1611 contra Țării Românești. Gabriel Báthory „se temea de Domn" (Radu Șerban), din pricina celor întîmplate lui Moise Székely (N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor. Al doilea memoriu*, extras din „A.A. R.", *M.S.I.*, Seria II, t. XXI, București, 1899, p. 21—22). Nu pare deci probabil ca principele să fi procedat în raporturile cu Radu Șerban, din clipa încordării acestora, la fel precum cu Constantin Movilă. Referirea lui Andrei Géczy îl privește desigur pe Radu Mihnea (vezi mai departe).

[61] Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 212. Existența alianței cu Constantin Movilă este confirmată formal de Radu Șerban în primăvara lui 1610, în mesajul transmis curții imperiale habsburgice prin Johann Rhener, cetățean al Sibiului (Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, nr. CCCVII, p. 359—360 ; data corectă a actului, la N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXXVIII, nota 3). Pentru biografia boierului Papa din Greci, vezi N. Stoicescu, *Dicționar* ..., p. 192—193.

[62] La 26 martie 1610, într-o scrisoare din Cașovia către regele Mathias, comitele Sigismund Forgách expunea oferta lui Gabriel Báthory de a „recupera" Moldova pentru coroana ungară. Din același text rezultă că, așa după cum se zvonea, dieta de la Bistrița ar fi fost menită să decidă tocmai declanșarea loviturii contra Moldovei (Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, nr. CCCLIX, p. 419—420).

[63] Detalii asupra conspirației, la V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban* ..., p. 302—303.

[64] Pentru cei refugiați în Țara Românească, vezi știrea comunicată din Cașovia, la 18 iunie 1610 (reprodusă de N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXXX, nota 2).

[65] Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 213—214.

[66] Ion Moga, *La contesa fra Gabriele Báthori e Radu Șerban vista dalla corte di Vienna*, în „Diplomatarium Italicum", III, Roma-București, 1934, nr. I, p. 82—83.

[67] Asupra acestei clauze, aprobate în dieta de la Cluj, convocată în septembrie 1608, vezi Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 203 ; despre rediscutarea ei în întîlnirea de la Tășnad (localitate situată nu departe de Carei, jud. Satu Mare), *Ibidem*, p. 214—215. Vezi și V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban* ..., p. 298—299 și 304.

[68] Vezi raportul venețian din Praga, datat 10 mai 1610, în care este astfel interpretată semnificația misiunii palatinului Thurzo (Hurmuzaki, *Documente*, VIII, București, 1894, nr. CCCCLXXVII, p. 332). Asupra întîlnirii respective era informat și Radu Șerban, care în 5 mai 1610 îi scria lui Ioan Imreffy că dorește să fie prezent la ea și un sol al său, repetînd totodată cererea ca în „confederația cu regele ungar și cu Ungaria", ce urma a fi confirmată, să fie inclusă și Țara Românească (A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 76, p. 91).

www.dacoromanica.ro

[69] Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. CCCXVII, p. 309—310 (raport din 16 octombrie 1610 al bailului Simon Contarini); vezi și Al. Ciorănescu, *op. cit.*, nr. CDLXXX, p. 232—233 (știre din Constantinopol, din 18 octombrie 1610, despre aceeași cerere de depunere a celor doi domni). Solul transilvănean a fost Ioan Petky, căruia principele i-a scris în 8 septembrie 1610 (Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 216—217).

[70] Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 215. Încă în 22 mai 1610 (st. v), din Iași, Constantin Movilă scutea de vamă la tîrgul Trotuș mărfurile mănăstirii Bistrița „căte vor fi mergînd la Țara Ungurească" (B. Petriceicu-Hasdeu, *Archiva Istorică a Românîei*, I—2, București, 1865, p. 21).

[71] În 5 septembrie 1610 pătrundea în Țara Bîrsei un detașament de 3 000 de oșteni munteni, care s-a retras, însă, numai după trei zile (P. Banfi, în *Quellen* , , , , V, p. 422). El a fost trimis de Radu Șerban, chipurile, ca ajutor pentru principe, care în vară părea să fie în pragul unui război cu Habsburgii. Dar criza era deja încheiată la jumătatea lunii august (V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban* , , , , p. 304).

[72] N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXXX : „Pentru a întări alianța lor, ei (Radu Șerban și Constantin Movilă) se hotărîră a lua fiecare din ei și pe ocrotitorul aliatului său".

[73] Scrisoare din Viena, cu data de 27 noiembrie 1610, a nunțiului Placido de Marra, episcop de Melfi, către cardinalul Scipione Borghese, publicată atît de I. Moga, *op. cit.*, nr. VIII, p. 87, cît și de A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 87, p. 102. Din Cașovia se adusese în plus vestea „sigură" (*cosa certa*) că Radu Șerban „habbia mandato in Polonia gran somma di danari per comprare ivi beni stabili, obligandosi con questo mezzo di depender da quel Re".

[74] Proiectul instrucțiunilor, în 17 puncte, dictat în Bratislava de palatinul George Thurzó la A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 89, p. 104—109. Pentru instrucțiunile anterioare, din 17 octombrie 1610, pe baza cărora Cesare Gallo s-a deplasat mai întîi în Ungaria de Sus și în care, la punctul 4, se vorbea deja de necesitatea eforturilor de atragere a domnilor Țării Românești și Moldovei în acțiunea contra lui Báthory, vezi *Mon. Comit. Regni Transylvaniae*, VI, nr. XXVI, p. 195 (toate negocierile trebuiau ținute strict secrete : " , , , in hoc negotio nihil scripto" !).

[75] Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 217; vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXXXII.

[76] Vezi Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 217 și Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608—1665)*, ed. G. Duzinchevici și E. Reus-Mîrza, București, 1965, p. 9.

[77] Dată indicată de Peter Banfi (*Quellen* , , , , V, p. 422); alte date pentru începutul expediției (23, 25, 26 sau 30 decembrie), la Adolf Armbruster, *Dacoromano-Saxonica. Cronicari români despre sași — Românii în cronica săsească*, București, 1980, p. 231—232.

[78] Cf. punctul de vedere al lui Constantin Rezachevici, *Les relations politiques et militaires entre la Valachie et la Transylvanie au début du XVIIe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire", t. XI (1972), nr. 5, p. 767—769. Autorul crede, fără temei, că Radu Șerban s-ar fi „retras" în Moldova după un „plan prestabilit".

[79] Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 217. Solul la Poartă, Ioan Petky (vezi și mai sus nota 69) s-a întors la 4 decembrie 1610, însoțit de un emisar otoman.

[80] Textul actului în Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. CCCXXI, p. 313—315; rectificări și întregiri de lectură la A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 93, p. 114. Exegeza conținutului, la N Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXXXVI,

[81] A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 102, p. 123—133 și nr. 105, p. 136—139; vezi și mai jos nota 85.

[82] A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 94, p. 115. Legăturile lui Báthory cu Ștefan Bogdan erau mai vechi. De pildă, la 15 mai 1610, în mediile diplomatice de la Poartă se aflase că un sol transilvănean a solicitat înlocuirea domnului Moldovei cu el (Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. CCCXIV, p. 307; vezi și *Ibidem*, nr. CCCX, p. 305—306). Pentru biografia pretendentului, vezi N. Iorga. *Pretendenți domnești în secolul al XVI-lea*, în „A.A.R.", *M.S.I.*, Seria II, t. XIX, București, 1898, p. 251—259; Elvire Georgescu, *Le séjour d'un prince moldave á la Cour de Jacques I-er, roi d'Angleterre*, în „Mélanges de l'École Roumaine en France", XII (1934), première partie, p. 1—14.

[83] A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 142, p. 184.

[84] Radu Constantinescu, *op. cit.*, nr. 250, p. 136 și 241.

[85] V. Motogna, *Anexă*, p. 121—125; Idem, *O donație munteană a lui Gabriel Báthory*, în „Revista Istorică", XII (1926), nr. 7—9, p. 260—261; N. Iorga, *Notițe*, în aceeași revistă, XXVIII (1942), nr. 1—12, p, 142. A. Veress semnalează, pe de altă parte, încă trei donații ale principelui făcute în Țara Românească, în răstimpul 22 ianuarie — 25 februarie 1611, fără însă a oferi alte precizări asupra actelor respective, în afara numelor beneficiarilor (*op. cit.*, VIII, p. 133). În aceeași ordine de idei merită relevată și numirea ca mare ban al Craiovei a lui Gheorghe Rat, care a „cuprins" pentru Báthory Oltenia (*Ibidem*, nr. 100, p. 127 și *D. I. R.*, *B*, veac. XVII, vol. II, nr. 2, p. 1—2). Gheorghe Rat, rămas în Transilvania după evenimentele din 1605, a fost trimis de principe în solie la Radu vodă în pragul lunii decembrie 1610, el de fapt „spionînd

www.dacoromanica.ro

toată neprețuirea acestuia" (Matei al Mirelor, la N. Iorga, *Manuscripte ... Al doilea memoriu*, loc. cit., p. 21 ; A. Veress, *op. cit.* VIII, nr. 90, p. 111).

[86] Un raport strict contemporan, din 17 februarie 1611, alcătuit pe baza spuselor unui martor ocular, arăta : „În Țara Românească prădează foarte tare, nu sînt mănăstiri pe care să nu le jefuiască și să nu țină cai în ele. Oriunde găsesc prapori frumoși, îi string drept argint" (A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 106, p. 143). Alt contemporan al evenimentelor, Matei al Mirelor, menționează în chip special jefuirea mănăstirii Dealul — inclusiv a mormintelor domnești ! —, al cărei egumen era, dar adaugă : „Au sfărîmat și mitropolia de la Argeș, cea foarte scumpă, și toate sfintele mănăstiri și mănăstirile de călugărițe și bisericile le-au distrus" (N. Iorga, *Manuscripte ... Întîiul memoriu*, în „A.A.R.", *M.S.I.*, Seria II, t. XX, București, 1898, p. 245). Vezi și Radu Gioglovan și Mihai Oproiu, *Inscripții și însemnări din județul Dîmbovița*, vol. I, 1975, nr. 640, p. 259—260.

[87] Radu Constantinescu, *op. cit.*, nr. 246, p. 134 și 239.

[88] A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 119, p. 157.

[89] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. V, *Vitejii*, București, 1937, p. 386 și 387.

[90] *Ibidem*, p. 390 ; Idem, *Dări de seamă*, în „Revista Istorică". XXI (1935), nr. 4—6, p. 159—160.

[91] Vezi, de altminteri, observațiile deosebit de pertinente ale lui I. Crăciun pe marginea cronicii maghiare contemporane a lui Francisc Mikó din Heghig (1585—1635) : „Lucru simptomatic : mijește printre rînduri o conștiință etnică distinctă, un simț național, pe care l-am întîlnit și la ... Ștefan Szamosközy" (I. Crăciun, *Biruința lui Radu Șerban la Brașov (1611), văzută de un cronicar transilvănean*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 196 ; vezi și Idem, *Sfîrșitul domniei lui Radu Șerban (O mărturie mai puțin cunoscută)*, în „Studii și cercetări istorice", XVIII (1943), Iași, 1943, p. 289). A se compara cu elementele culese de F. Braudel din spațiul francez, iberic și italian al secolului al XVI-lea, care „oricît de răzlețe ar fi", totuși „reprezintă semne sigure de naționalism și unitate" (*op. cit.*, I, București, 1985, p. 291—294 ; vezi și nota 49 de la p. 304, în care Braudel remarcă, pentru Franța, că „lipsește un studiu despre acest sentiment național").

[92] N. Iorga, *Manuscripte ... Al doilea memoriu*, p. 22. Cu această misiune a fost însărcinat Pană vistierul, „albanez, ce știa limba turcească" (biografia lui, la N. Stoicescu, *Dicționar ...*, p. 77). Radu Mihnea era numit oficial încă din 25 ianuarie 1611, cînd a fost primit în audiență de sultanul Ahmed I (A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 101, p. 131). S-a pus în mișcare spre Țara Românească la 4/14 martie 1611 (Elvire Georgescu, *Dépêches de Sir Thomas Glower à Lord Salisbury*, în „Mélanges de l'École Roumaine en France", XII (1934), première partie, nr. XVI, p. 21 ; cf. Al. Ciorănescu, *op. cit.*, nr. CDLXXXIII, p. 233—234). Într-o scrisoare din 16 iunie 1612, Radu Mihnea amintea în acești termeni răstimpul petrecut de el în capitala otomană : „... am fost crescut la Poarta Împăratului și din pînea lui" (N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CV ; I. Lupaș, *op. cit.*, I, nr. 45, p. 90).

[93] Traducerea lui Gheorghe Șincai, *Hronica românilor*, în *Opere*, vol. II, București, 1969, p. 424. Gabriel Báthory a intrat în Brașov la 16 martie 1611, iar Radu Mihnea în Tîrgoviște la 22 martie (vezi și I. Ionașcu, *Date noi relative la Radu Mihnea în Țara Românească*, în „Studii" — Revistă de Istorie, an. XIV (1961), nr. 3, p. 711).

[94] Vezi mai sus nota 88.

[95] Acest act este evocat într-o scrisoare a lui Gabriel Báthory către Radu Mihnea din 1613 : „... Căci pe vremea aceea a fost aici Nica Logofătul și Boier Péter, cînd au adus scrisorile de jurămînt nouă și țării noastre" (N. Iorga, *„Doamna lui Ieremia Vodă" ...*, p. 1060). Principele afirma totodată că solii munteni au asistat la plecarea trimișilor săi care trebuiau să încheie pace cu imperialii, din îndemnul turcilor (*Ibidem*). Or, actul pentru Habsburgi al lui Báthory a fost semnat la Oradea Mare în 21 decembrie 1611 (Roderich Goos, *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526—1690)*, Wien, 1911, p. 404—406).

[96] Victor Motogna, *Relațiunile dintre țările românești și Ardeal în veacul al XVII-lea*, extras din „Anuarul Liceului A. Mureșanu", 1933—1934, Dej, 1935, p. 52.

[97] A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 182, p. 236.

[98] *D.I. R., B*, veac. XVII, vol. II, nr. 61, p. 57.

[99] A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 130, p. 170—171.

[100] Acte publicate în Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, nr. CCCLXVI—CCCLXVII, p. 429—431. Regele Mathias II a ratificat tratatele cu Constantin Movilă și Radu Șerban la Praga, în 10 mai 1611 (A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 122, p. 160—161). În urma lui Cesare Gallo, în Moldova a sosit un alt emisar habsburgic, Petru Grigorovici Armeanul, a cărui relație, cu date de excepțional interes asupra activității diplomatice a curții domnești în aceste luni de maximă tensiune politică, a fost tipărită de N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 144—149 (= *Călători străini ...*, IV, p. 303—309). Printre altele, este de reținut din textul citat perspectiva propusă de Constantin Movilă, care, după eliminarea lui Gabriel Báthory și instalarea la cîrma Transilvaniei a unui „membru al prea augustei Case de Austria", dorea realizarea unei confederații a celor trei state de la Dunărea de Jos, sub protecție habsburgică : „... și cînd vor fi legate împre-

www.dacoromanica.ro

ună aceste provincii, nu va fi nici un principe care să-i poată aduce vreo vătămare, datorită marii puteri ce o va avea".

[101] A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 123, p. 162.

[102] Johann Filstich, *Tentamen Historiae Vallachicae — Încercare de istorie românească*, Bucureşti, 1979, p. 156 şi 157. Un act din 1620 pomeneşte de vremea cînd, „în zilele lui Radul voevod Şerban", „a fost Stanciul sluger peste oaste" (*D.I.R.*, *B*, veac. XVII, vol. III, nr. 459, p. 508; cf. vol. II, nr. 312 p. 353). Mîrzea, moldovean de origine, a fost în împrejurările grele din 1602, unul din principalii sprijinitori ai lui Radu Şerban, în calitatea pe care o avea atunci de „mare căpitan peste călăraşi" (Tr. Ionescu-Nişcov, *Acte de cancelarie domnească inedite din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Studii şi materiale de istorie medie", IX, Bucureşti, 1978, p. 172). Alte elemente biografice cu privire la cei doi boieri, la N. Stoicescu, *Dicţionar* ..., p. 212—213 şi 243.

[103] A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 128, p. 169. Ştirea răsturnării lui Radu Mihnea a sosit la Constantinopol înainte de 11 iunie 1611 (Al. Ciorănescu, *op. cit.*, nr. CDLXXXVIII, p. 235). La această dată, în mediile diplomatice se aflase că Omer paşa a primit deja poruncă să intervină în Ţara Românească, pregătirile lui fiind confirmate şi la 25 iunie (*Ibidem*, nr. XD, p. 235—236).

[104] Elvire Georgescu, *Dépêches de Sir Thomas Glower* ..., nr. XXIII. p. 29. Raportul englez menţionat oferă indicaţii preţioase asupra chipului în care s-au desfăşurat evenimentele din Ţara Românească. Se pare că Radu Şerban a trimis înainte un detaşament, în frunte cu Nicolae Pătraşcu, care s-a îndreptat către Bucureşti. Aici aştepta Radu Mihnea, care, pe lîngă 800 de transilvăneni şi 2000 de turci, avea la dispoziţie şi 9000 de oşteni munteni. Cînd corpul de oaste al lui Nicolae Pătraşcu s-a apropiat şi bătălia a început, a izbucnit revolta oştenilor munteni ai lui Radu Mihnea, care i-au atacat pe membrii gărzii ardelene, precum şi pe turci (*Ibidem*, p. 28—29).

[105] A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 125, p. 163—165; textul maghiar, cu trad. rom. în Hurmuzaki, *Documente*, VIII, nr. CCCCLXXXVI, p. 338—339. Tot acum Gabriel Báthory semnează „contractul" lui cu pretendentul Ştefan Bogdan (N. Iorga, *A History of Anglo-Roumanian Relations*, p. 110—111).

[106] A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 131, p. 171—172. Este probabil că, venind din Moldova, Radu Şerban nici nu a înaintat dincolo de Buzău, pregătind aici campania în Transilvania (vezi C. Rezachevici, *Les relations politiques et militaires* ..., p. 769—770).

[107] Această înţelegere este semnalată atît de Francisc Mikó (I. Crăciun, *Biruinţa lui Radu Şerban* ..., p. 196—197), cît şi de ambasadorul englez la Poartă (Elvire Georgescu, *Dépêches de Sir Thomas Glower* ..., nr. XXIV, p. 30). Vezi şi N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. XCI şi C. Rezachevici, *Neobişnuitul drum peste Carpaţi al oştii lui Radu Şerban, înaintea bătăliei de lîngă Braşov cu Gabriel Báthory (iulie 1611)*, în „Cumidava", VIII (1974—1975), p. 128—129.

[108] I. Crăciun, *Biruinţa lui Radu Şerban* ..., p. 198.

[109] Elvire Georgescu, *Dépêches de Sir Thomas Glower* ..., nr. XXIV, p. 29—30; izvor discutat, alături de altele, de C. Rezachevici, *Neobişnuitul drum* ..., p. 124—127; cf. Traian Mutaşcu, *Arta militară în Ţara Românească la începutul secolului al XVII-lea* (*Radu Şerban*), Bucureşti, 1961, p. 147—153.

[110] Data luptei, după N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches* ..., III, p. 346; vezi şi discuţia lui C. Rezachevici, *Neobişnuitul drum* ..., p. 129—131, care nu face decît să verifice acest element cronologic. Pentru reconstituirea luptei, N. Iorga, *Istoria armatei româneşti* ..., p. 306—308; Traian Mutaşcu, *op. cit.*, p. 153—165.

[111] Rezumat la V. Motogna, *Războaiele lui Radu Şerban* ..., p. 319.

[112] *Ibidem*, p. 320; vezi şi Radu Constantinescu, *op. cit.*, nr. 264, p. 143 şi 245, precum şi observaţiile lui N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. XCIV—XCV.

[113] V. Motogna, *Războaiele lui Radu Şerban* ..., p. 321.

[114] A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 151, p. 198—199. Şi la Veneţia au parvenit ştiri, plecate din Viena la 30 iulie, potrivit cărora obiectivul primordial al generalului Forgách era să-l împiedice pe Radu Şerban să se înstăpînească de unul singur asupra Transilvaniei, ceea ce ar fi fost „in pregiuditio della Casa d'Austria" (*Ibidem*, nr. 152, p. 199).

[115] Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. CCCXXXIII, p. 322—323 (în volum actul figurează la p. 330—331, dar paginaţia este greşită!). Asupra acestui izvor a atras atenţia I. Minea, *Radu Vodă Şerban cerut ca principe al Ardealului*, în „Cercetări Istorice", V—VII, Iaşi, 1932, p. 367.

[116] Hurmuzaki, *Documente*, XV—2, nr. MDCC, p. 849; vezi şi însemnarea lui Peter Banfi, în *Quellen* ..., V, p. 424.

[117] I. Moga, *op. cit.*, nr. XXV—XXVI, p. 97—98 şi nr. XXVIII, p. 99; pentru mai vechea atitudine a Habsburgilor în această chestiune, vezi studiul lui I. Lupaş, *Individualitatea istorică a Transilvaniei*, în *Scrieri alese*, I, Cluj-Napoca, 1977, p. 52, nota 34.

[118] Radu Constantinescu, *op. cit.*, nr. 270, p. 145 şi 246.

www.dacoromanica.ro

[119] Dorința Porții de a nu pierde controlul asupra cursului evenimentelor este vădită de faptul că, încă înainte de răsturnarea lui Radu Mihnea, în 20/30 mai 1611, Omer paşa primise deja un prim ordin de a înainta, cu 15000 oşteni otomani, spre Dunăre, ca răspuns la cererile repetate de ajutor din partea lui Gabriel Báthory (Elvire Georgescu, *Dépêches de Sir Thomas Glower* ..., nr. XXIII, p. 27—28).

[120] Nicolo Barozzi şi Guglielmo Berchet, *Le relazioni degli stati Europei lette al Senato dagli ambasciatori veneziani nel secolo decimosettimo — Turchia*, volume unico, parte I, Venezia, 1871 [pe copertă : 1873], p. 193.

[121] *Ibidem*, p. 207 şi 220. Contarini indică şi tributul plătit anual Porții de Moldova şi Țara Românească, în vremea lui Constantin Movilă şi Radu Şerban, cîte 35000 taleri fiecare, adică sume mult mai mici decît cele plătite anterior sfîrşitului secolului XVI (*Ibidem*, p. 221 ; vezi şi M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Țării Româneşti în sec. XV—XIX*, în „Studii şi materiale de istorie medie", II, Bucureşti, 1957, p. 17—18, 35—37 şi 44).

[122] N. Barozzi şi G. Berchet, *op. cit.*, p. 221—222. Vezi, pentru iritarea autorităților otomane, *post-scriptum*-ul raportului german din Constantinopol, din 5 februarie 1611, la A. Veress, *op. cit.*, VIII, p. 131—132.

[123] C. Rezachevici, *Les relations politiques et militaires* ..., p. 770—771, a relevat, pe bună dreptate, că încă de la jumătatea lunii iulie 1611 Țara Românească era invadată de corpul expeditionar otoman, iar Radu Mihnea se găsea deja în Tîrgovişte. Această situație lămureşte, în parte, zăbava lui Radu Şerban în Țara Bîrsei, după lupta de la Braşov (vezi însemnarea lui Simon Nösner, în *Quellen* ..., IV, p. 164).

[124] N. Barozzi şi G. Berchet, *op. cit.*, p. 221.

[125] N. Iorga, „*Doamna lui Ieremia Vodă*" ..., p. 1068 : mazilit în 1616, Ştefan Tomşa s-a instalat la Constantinopol „în casa socrului său". Pentru familia soției lui, vezi Ştefan Andreescu, *Radu Mihnea Corvin, domn al Moldovei şi Țării Româneşti (II)*, în „Revista de Istorie", t. 39 (1986), p. 120.

[126] Constantin Movilă a trecut Nistrul în 4 iulie 1612, cu o oaste estimată la circa 10000 de oameni (A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 22, p. 25 ; actul nu este din „1607"). Pentru data luptei de la Cornul lui Sas, vezi *Elementa* ..., vol. XXIII, Roma, 1970, nr. 218, p. 27—29 (Cf. Constantin Rezachevici, *Două rectificări cronologice privind istoria Moldovei în veacul al XVII-lea*, în „Studii" -Revistă de Istorie, t. 25 (1972), nr. 2, p. 311—313). Asupra politicii interne a lui Ştefan Tomşa, vezi I. Minea, *O inovație juridică a lui Miron Vodă Barnovschi*, extras din „Întregiri", Iaşi, 1932, p. 2—11.

[127] N. Barozzi şi G. Berchet, *op. cit.*, p. 222—223. Despre încercarea de împăcare a lui Gabriel Báthory cu Radu Şerban, în împrejurările din vara anului 1612, vezi mai ales reacția lui Radu vodă Mihnea, din scrisoarea adresată principelui în 24 august 1612 (A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 222, p. 275—277). Asupra tratativelor reînnoite din 1613, cînd Báthory fusese deja mazilit, vezi N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. CXI—CXII şi M. Berza, *op. cit.*, p. 36.

[128] Vezi Ştefan Andreescu, *Radu Mihnea Corvin* ... (*I*), p. 15 şi nota 24 de la p. 24.

[129] Corespondența, în limba română, a lui Ali paşa Madjaroglu, sangeac de Nicopole, unul din conducătorii expediției otomane din 1613, cu Braşovul, a fost editată de N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. X, *Braşovul şi românii*, Bucureşti, 1905, nr. 3—6, p. 286—289. Semnalăm acum un prim răspuns al Braşovului, *tot în limba română*, ce trebuie datat puțin după 16 iulie 1613, editat, în traducere italiană, de Óváry Lipót, *Diplomatarium relationum Gabrielis Bethlen cum Venetorum Republica*, Budapest, 1886, p. 463. Alte cîteva acte, de astă dată în limba turcă, au fost publicate de Mihail Guboglu, *op. cit.*, nr. II—VII, p. 237—253. Se pare că Radu Mihnea a încercat să evite a participa la expediție (*Ibidem*, p. 227), dar, în 2 septembrie 1613 se găsea lîngă Braşov, cu 5000 de oameni (N. Iorga, *Socotelile Braşovului* ..., p. 137). Ştefan Tomşa a sosit, la rîndul lui, cu 4000 de oşteni, în 12 septembrie (*Ibidem*). În perspectiva expediției, în iulie el trimitea la Varşovia un sol „per accomodare le differenze" cu Polonia („Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa", *Classe di Lettere e Filosofia*, Serie III, vol. I—1, Pisa, 1971, p. 195). Lui Tomşa apoi Poarta, încă în septembrie, i-a îngăduit să se întoarcă „per custodir il paese da qualche insidia de Polachi" (Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 464).

[130] V. Motogna, *Anexă*, p. 125. Vezi şi Costin Feneşan, *Ştefan Vaida, un adversar caransebeşean al principelui Gabriel Bethlen (1614)*, în „Studii şi comunicări de etnografie -istorie", II, Caransebeş, 1977, p. 411 şi 415.

[131] Cristina Feneşan, *Relațiile Transilvaniei cu Imperiul otoman în anii 1613—1624 în lumina unor documente turceşti*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", t. XXI (1978), anexele I şi II, p. 348—350 (firmane ale sultanului Ahmed I prin care le cerea saşilor să se supună şi să-l sprijine pe Gabriel Bethlen).

[132] Tahsin Gemil, *op. cit.*, nr. 61, p. 163—166 ; pentru data actului şi alte probleme legate de el, vezi M. Guboglu, *op. cit.*, p. 229. A se compara cu cronica lui Mustafa Naima, în *Cronici turceşti privind țările române (Extrase)*, III, vol. întocmit de Mustafa A. Mehmet, Bucureşti, 1980, p. 45—47.

www.dacoromanica.ro

[133] Vezi cîteva date asupra acestui aspect la Costin Feneşan, *Şase scrisori ale principelui Gabriel Bethlen către banul Lugojului şi Caransebeşului (1614—1615)*, în „Apulum", t. XIV (1976), p. 176—177. Pentru predarea oficială a cetăţii — luată în stăpînire încă de Bocskay — în noiembrie 1616, vezi, între altele, Al Ciorănescu, *op. cit.*, nr. DLIX, p. 260.

[134] *Diarium*-ul lui Andreas Hegyes, în Eugen v. Trauschenfels, *op. cit.*, p. 297 şi A. Armbruster, *op. cit.*, p. 234—235 ; vezi şi N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. CXVI, precum şi I. Lupaş, *Principele transilvan Gavriil Bethlen*, în ale sale *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, vol. II, Cluj, 1940, p. 201.

[135] Vezi, de pildă, Costin Feneşan, *Două acte domneşti privind păstorii ardeleni în Ţara Românească*, în vol. *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ştefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 112—113 (poruncă a lui Radu Mihnea din 20 iulie 1614 în favoarea unor iobagi păstori „ai priatenului" său, nobilul făgărăşan Béldi Kelemen).

[136] Memoriu din 1614, înaintat cu ocazia dietei de la Linz, de baronul Erasmus Georg Tschernembl, în I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, I. nr. 51, p. 133. Pentru personalitatea autorului, exponent de seamă al protestantismului, vezi Robert J. W. Evans, *Felix Austria. L'ascesa della monarchia absburgica : 1550—1700*, Bologna, 1981, p. 87—89.

[137] I. Lupaş, *O istorie a Transilvaniei în limba germană la 1614*, în *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, II, p. 196.

LA TRANSYLVANIE AU DÉBUT DU XVIIe SIÈCLE : ACTIONS ET PROJETS POUR L'UNITÉ DE L'ESPACE CARPATO-DANUBIEN (I)

Résumé

L'étude porte sur les relations politiques de la Transylvanie avec la Valachie et la Moldavie à la veille de la paix de Zsitvatorok (1606), jusqu'à la mort du prince Gabriel Bethlen (1629). L'établissement du rapport entre le voiévode Radu Şerban de Valachie et le prince Etienne Bocskay, protégé par la Porte Ottomane dans la lutte pour la prise en possession de la Transylvanie, par le traité de Tîrgovişte, du 5 août 1605, a constitué un premier acte majeur dans la voie vers la liquidation au Bas-Danube des suites de la longue guerre entre l'Empire ottoman et l'Empire des Habsbourg. Les réalités politiques locales ont anticipé et préparé de la sorte l'équilibre *de facto* entre les grandes puissances du temps dans l'affrontement pour la domination sur l'espace carpato-danubien, car, comme on sait, Radu Şerban a été installé au trône de Valachie avec l'appui des Habsbourg (1602). Cet équilibre sera dans l'avantage de tous les trois petits Etats de la zone et il ne sera rompu qu'en 1611, comme suite de la politique irréfléchie du prince Gabriel Báthory. Les efforts de celui-ci, pendant les années 1608—1609, de faire du prince de Moldavie, Constantin Movilă, son vassal ou de le remplacer par un client politique, ont provoqué en fin de compte une étroite alliance des pays roumains extracarpatiques, qui s'est manifestée puissamment après l'invasion et l'occupation de la Valachie par les armées du même prince (janvier-mars 1611). Faute d'un consistant appui de la part des Habsbourg, en dépit de la victoire remportée dans la bataille des environs de Braşov par le prince valaque Radu Şerban (10 juillet 1611), le prince Báthory n'a pu être détroné. En échange, la massive intervention des armées ottomano-tatares a conduit à l'eviction, tour à tour, à l'automne de la même année, de Radu Şerban et de Constantin Movilă du trône de leurs pays. On a vu de la sorte se rompre l'équilibre fixé en 1605—1606 en faveur de la Porte

www.dacoromanica.ro

Ottomane qui a réussi, d'abord, à restaurer sa domination politique sur la Valachie et la Moldavie pour que, ultérieurement, au bout d'une nouvelle expédition en 1613, elle étende son contrôle également sur la Transylvanie, confiée cette fois-ci au prince Gabriel Bethlen. Sur cette toile de fond, un intérêt particulier présentent les informations concernant deux circonstances où certains facteurs politiques de l'intérieur de Transylvanie auraient voulu instaurer au trône de la principauté Radu Şerban, incontestablement la personnalité la plus puissante de ces contrées à l'époque. Il s'avère ainsi par l'analyse comparée des témoignages respectifs que l'expérience de Michel le Brave des années 1599—1600 a laissé de profondes traces dans les orientations politiques fondamentales ultérieures de la société transylvaine.

www.dacoromanica.ro

ELEMENTE INCIPIENTE ALE BURGHEZIEI ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ SUB FANARIOȚI

PAUL CERNOVODEANU

Condițiile nașterii burgheziei în sud-estul Europei în general și în Principate în special sînt mult mai complexe și mai dificile de elucidat decît în Apusul continentului unde această clasă a apărut în cunoscutele ei forme de dezvoltare. Factorii locali specifici, o evoluție istorică aparte în spațiul balcano-pontico-danubian impusă de cadrul dominației directe sau suzeranității otomane, preponderența rînduielilor economice domeniale în agricultură, axele comerțului internațional medieval întrerupte, deviate sau strămutate spre alte orizonturi geografice, un decalaj științific și tehnologic apreciabil și slaba dezvoltare industrială reflectată prin activitatea nesatisfăcătoare a breslelor meșteșugărești au contribuit într-o măsură apreciabilă la întîrzierea apariției unei burghezii conștiente și puternice, apte să-și îndeplinească rolul istoric de promovatoare a noului mod de producție capitalist. Cele două clase principale în feudalism, țărănimea—deținînd cea mai mare pondere în rîndul populației, producătoare într-o largă măsură de bunuri materiale dar oprimată și lipsită de ori și ce drepturi, cu excepția foartei subțiri pături a țărănimii libere, mereu îngustate — și boierimea privilegiată, consumatoare prin excelență de bunuri, deținînd în mîinile ei pîrghiile puterii socio-politice și administrative printr-un aparat de stat, conceput spre a-i servi interesele, rămîn timp de secole componentele principale ale societății românești. În Balcani, prin inexistența oricărei formațiuni statale, locul boierilor a fost preluat direct de feudalii turci, asupririi sociale adăugîndu-i-se din plin și cea națională. Pentru Principate au fost create anumite relații „speciale" de vasalitate față de Poartă, manifestîndu-se în deosebi pe plan economic iar uneori pe plan politic și militar, acordîndu-se otomanilor asistența reclamată în aceste cazuri (livrări de alimente, executarea de corvezi la cetăți, mobilizarea de trupe ș.a.) [1]; în secolul al XVIII-lea obediența față de suzerani a sporit în timpul domnilor fanarioți, numiți direct în scaunele Principatelor de către otomani și obligați să dea dovadă de o fidelitate accentuată — teoretic cel puțin — față de padișahul de la Istanbul. În sfîrșit, după 1699 Transilvania — desprinsă din sistemul politic al Porții — a trecut sub ocupația habsburgică, creindu-i-se alte premize pentru dezvoltarea ei istorică [2].

În afara țărănimii și a boierimii, clasă privilegiată căreia trebuie să-i adăugăm și înaltul cler personificat prin marii ierarhi, prelați și egumeni de mănăstiri, posesori de moșii, averi, robi țigani etc., s-au dezvoltat în Evul mediu românesc și producătorii de bunuri materiale activînd mai ales în mediul urban — deși erau întîlniți într-o anumită proporție și la sate — anume meșteșugarii cît și vehiculatorii mărfurilor, negustorii. Aceste pături, din care s-a constituit primordial în Occident în sec. XIII-XIV burghezia de factură comercială, avîndu-și ca locuri de reședință în deosebi orașele, n-au atins niciodată în țările noastre ponderea și influența de care

www.dacoromanica.ro

s-au bucurat atunci în Apusul continentului. Apăsarea otomană, desele expediții punitive de pradă osmano-tătare, precaritatea regimului sociopolitic, abuzurile domniei și ale claselor privilegiate, regulamentele închistate de bresle și corporații, slabul randament tehnic, concurența mărfurilor străine, proasta întreținere a căilor de comunicații deși numeroase și apte pentru transportul ideal — în mod teoretic — al bunurilor, adăogate calamităților de ordin ecologic, n-au îngăduit o creștere normală și ritmică a producției în decursul secolelor XV-XVII și nici meșteșugarilor și negustorilor să capete o conștiință de clasă bine determinată neavînd nici un acces la conducerea treburilor obștești, redusă cel mult, în unele cazuri, la nivel local orășenesc. Aceasta a fost în mare situația anterioară epocii fanariote [3].

Odată cu sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor încep să se producă lente dar ireversibile modificări și în sînul păturilor urbane românești, care tind să se manifeste cu mai mult aplomb ca forță economică printr-o sensibilă acumulare de capital. În Occident, datorită condițiilor favorabile existente, se formase în monarhiile centralizate, în pragul și apoi în perioada absolutismului luminat, acea „stare a treia" (*tiers état*) alcătuită pe de o parte pe plan economic din mari negustori companiști, fermieri generali, bancheri, patroni de întreprinderi și ateliere manufacturiere lucrative folosind din plin munca salariată — promovînd teorii economice mercantiliste apoi fiziocrate—și aplicînd științele exacte (matematica, fizica, chimia) în procesul tehnologic productiv; pe de alta, pe plan spiritual s-a format o „intelighenția" reunind liberi profesioniști, avocați, profesori, medici, publiciști și gazetari pamfletari înfierînd racilele „vechiului regim" cerînd abolirea rînduielilor feudale și promovînd noua ideologie burgheză ca suport al modului de producție capitalist [4].

Dacă și în Principate meșteșugărimea dar mai ales negustorimea — după cum a intuit și Nicolae Iorga [5] — încep să dobîndească poziții economice însemnate și să se diferențieze din punct de vedere social, vîrfurile acestor pături integrîndu-se în rîndul privilegiaților, formînd elemente incipiente ale burgheziei comerciale și încuscrindu-se chiar cu boierimea sau intrînd uneori în sînul acestei clase, în schimb nu se constată — cel puțin pînă către sfîrșitul secolului al XVIII-lea — apariția unei intelectualități militante, demne să dinamizeze societatea și să pretindă transformări de substanță. Rămînerea generală în urmă a otomanilor față de restul țărilor europene, apatia generală și indiferența față de tehnică și cultura evoluată, iar în cazul particular al Principatelor lipsa unui învățămînt adecvat, preponderența ideologică a bisericii ortodoxe, prin esență conservatoare și tradiționalistă (în pofida unor excepții remarcabile ilustrate prin exemplul unor clerici luminați mai ales către sfîrșitul secolului al XVIII-lea) au constituit factori de frînă în calea creării unei „stări a treia" la noi capabilă să scuture rînduielile vetuste ale feudalismului. Să nu uităm de altfel că cele mai importante surse de acumulare în Principate le-au constituit pentru noile pături în ascensiune comerțul, cămătăria, arendășia, venalitatea slujbelor, munca salariată în manufacturi, arendarea ocnelor, vămilor și împrumuturile către stat [6]. Negustorimea se implantează puternic în viața economică, începe să pătrundă în rîndurile boierimii, să dilueze această clasă și chiar s-o cîștige parțial printr-un fenomen tipic de îmburghezire la o participare în activitatea productivă.

Un suflu nou, o primenire spirituală a societății românești și în special a elementelor alcătuind burghezia incipientă se constată în special în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea mai ales prin infuzia unor idei

www.dacoromanica.ro

novatoare venite de la românii din Transilvania, unde se poate vorbi de existența unei „intelighenții" alcătuite din dascăli, profesori și clerici luminați, relevînd identitatea istorică a națiunii române din spațiul carpato-pontico-danubian la început pe baze confesionale, ulterior utilizînd argumente lingvistice, etnice și statistice. Pe vechiul filon cultural cărturăresc existent în Principate, moștenit de la cronicari și evidențiind sădirea în rîndul poporului român a conștiinței de neam, se grefează acum noțiunea superioară a solidarității naționale, razele luminoase ale învățăturii Școlii ardelene strălucind și peste Carpați [7]. Mișcarea revoluționară a lui Horea din 1784—1785 ilustrînd dinamismul țăranilor români ardeleni în luptă cu asuprirea socială și națională [8] și mai ales splendida argumentare istorică a drepturilor inalienabile ale poporului român condensate atît de sugestiv în „Supplex Libellus Valachorum" (1791), ridică conștiința românilor de pretutindeni aspirînd la libertate socială și națională [9]. Difuzarea, pe de altă parte, pe diverse căi, dar în majoritatea cazurilor tot din Transilvania, a ideilor revoluției franceze ce consacrau triumful ideologiei burgheze — în limitele istorice ce i le îngăduia epoca — a contribuit la radicalizarea unei părți a burgheziei născînde din Principate, care nu s-a mai mulțumit cu împărtășirea din privilegiile clasei boierești ci a început să militeze pentru răsturnarea regimului fanariot perimat și anacronic, constituind o frînă în dezvoltarea statului modern. De altfel însăși elemente grecești, în frunte cu învățatul Rhigas Velestinliul [10] și alți corifei balcanici democrați au ridicat steagul dezrobirii de sub dominația otomană, concomitent cu înlăturarea opresiunii sociale. În acest fel se poate constata în Principate din ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea — dar mai ales în primele decade ale celui următor — apariția unei „intelighenții" românești (profesori, pedagogi și clerici luminați, publiciști, medici etc.) puternic infuzată de idei demofile și care — datorită contactelor utile cu elementele revoluționare din centrul și sud-estul Europei sau chiar din Franța — începe în mod real să împărtășească o ideologie burgheză, dornică de a promova nestingherit noile relații de producție capitaliste [11]. Dar în același timp se produce și o decantare a elementelor aparținînd prin structură socială burgheziei; apare o pătură subțire de „mari" burghezi, negustori avuți, arendași îmbogățiți, patroni de ateliere manifacturiere foarte prosperi, ce sînt mai de grabă apropiați sau chiar integrați boierimei, devenind adepții unor curente „reformiste", adică de înlocuire a regimului fanariot, așa cum doreau autohtonii, dar nu de abolire a rangurilor și privilegiilor. Forțele de la baza „piramidei", micii negustori și meseriași, boiernași, intelectualii, vor fi alături de masele țărănești în revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu, în timp ce „vîrfurile" burgheziei opulente, se vor apropia de boierime și prin contradicțiile la care vor da naștere, vor contribui în mare măsură la eșecul mișcării, cel puțin din punct de vedere social. Dar scopul politic principal va fi atins: abolirea regimului fanariot [12]. Așadar, în secolul al XVIII-lea se poate vorbi de existența unei burghezii incipiente cu caracter comercial și pre-industrial în Principate, apoi treptat, pînă la 1821 și mai ales după această dată, se va ajunge la cristalizarea unei adevărate „clase" burgheze animată de o ideologie corespunzătoare prin forța motrice a unei „intelighenții", care sprijinindu-se pe mase, va consacra — în limitele epocii și, cel puțin, pe plan teoretic — triumful principiilor burghezo-democrate în cursul revoluției de la 1848.

Acumularea unor mari sume de bani, care constituie o premiză a producției capitaliste, a preluat în Principate diferite forme, dintre care unele specifice țării noastre. Trei categorii sociale au constituit prin exce-

www.dacoromanica.ro

lenţă, factorii motori ai acestei acumulări financiare : arendaşii , negustorii (îndeletnicindu-se şi cu cămătăria) şi patronii de ateliere manufacturiere folosind forţa de muncă salariată.

După cum s-a arătat într-o temeinică monografie, foarte recentă, arendaşii provenind din toate straturile societăţii (inclusivi boieri sau clerici), s-au desprins însă mai ales ca o ramură aparte din pătura negustorilor, fapt ce le-a îngăduit cele mai rapide şi fructuoase acumulări băneşti. Întradevăr, negustorii au găsit în arendarea de moşii, vămi, ocne etc., un plasament sigur al capitalului şi totodată şi-au asigurat prin arendare marfa indispensabilă negoţului [13].

În Ţara Românească arendaşii se recrutau atît dintre pămînteni cît şi dintre „sudiţi" sau supuşi străini, care puşi sub protecţia consulatelor marilor puteri înfiinţate în Principate încă de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, beneficiau de importante privilegii şi scutiri fiscale faţă de stat, concurînd în mod neloial pe autohtoni. În rîndurile lor se întîlneau greci — în care sînt înglobaţi uneori şi aromînii — , sud-dunăreni (adică sîrbi şi bulgari) apoi armeni şi evrei [14].

Printre figurile marcante de negustori care practicau intens arendăşia în principatul muntean s-au evidenţiat fraţii Hagi Ianuş şi serdarul Polihronie, conducători ai unei prospere întreprinderi comerciale şi bancare din Craiova, intraţi la rîndul lor în tagma marilor proprietari de pămînt. Astfel între 1804—1821 ei au ţinut în arendă nu mai puţin de 46 moşii ale marelui ban Grigore Brîncoveanu din Oltenia şi jud. Olt, pe care le administrau direct sau prin interpuşi („oamenii casei"). Tot în Oltenia aceşti întreprinzători oameni de afaceri şi-au completat „fieful" arendăşesc, obţinînd în arendă 9 moşii ale mănăstirii Bistriţa între 1819—1820 iar prin parteneriile lor comerciali, ca de pildă marele negustor Anastasie Mihaloglu, arendaş al moşiilor marelui logofăt Dumitrachi Brăiloiu din jud. Mehedinţi, dominau, în mod incontestabil, aproape toate pîrghiile vieţii comercial-bancare a provinciei de peste Olt [15]. Marele vistier Ioan Hagi Moscu — la origine negustor aromân — a practicat în schimb arendăşia cu venitul vămilor Ţării Româneşti în timpul ocupaţiei ruseşti din vremea războiului ruso-turc din 1806—1812. Astfel, atît la 1807 cît şi în 1809 el a cumpărat vămile principatului muntean, a doua oară cu 420 000 lei, subarendînd o parte cu 444 450 de lei şi rezervîndu-şi restul pentru exploatarea directă [16]. La fel influentul bogătaş armean, negustor, zaraf şi proprietar de case, prăvălii şi moşii în jud. Ilfov şi Prahova, constructor în Bucureşti al unui mare han, anume Manuc bei Mirzaean (1769—1817), a găsit foarte mănoasă exploatarea ocnelor de sare din Ţara Românească pe care le-a luat în arendăşie, la 22 decembrie 1808, în tovărăşie cu serdarul Dinu Cernovodeanu „pentru 1400 pungi ca să scoată şi să vîndă sare cît va voi" [17]. Un alt negustor, Dumitrache Trochiu, ia în arendă pe trei ani la 3 noiembrie 1800 o moşie din jud. Neamţ a logofătului Hermeziu.

În Moldova întîlnim de timpuriu un sistem de „cartel" arendăşesc încheiat la 21 martie 1798 între patru mari boieri, anume logofătul Nicolae Rosetti, vistierul Gheorghe Balş, vistierul Gheorghe Rosetti şi serdarul Panaioti Cazimir, cu înstăritul negustor bucovinean Teodor Mustaţă pentru a cumpăra venitul a 35 de moşii din Moldova aparţinînd mănăstirilor bucovinene din jud. Dorohoi, Botoşani, Hîrlău, Suceava şi Bacău; preţul arendei anuale a fost de 16.546,45 florini. Ulterior intervine o nouă înţelegere între parteneri prin care Mustaţă cumpără de la Gh. Balş venitul tuturor moşiilor din „Moldova de peste Prut" la preţul de 331 000 florini,

www.dacoromanica.ro

arendîndu-le în perpetuitate cu o dobîndă de 5 %. Tot aşa în 1814, Dumitru Polizu sau Polizachi şi alţii iau în arendă vămile Olteniei, apoi vinăriciul şi oieritul iar în 1819 salinele din provincia de peste Olt [18]. Există apoi şi arendaşii dregători, recrutaţi din rîndurile boierimii. Astfel se pot da ca pildă paharnicul Ioan Tăutu, arendaş la 31 martie 1810 al unei moşii din jud. Hotin, a paharnicului Tudorache Ciure, pe timp de trei ani, cu 6000 de lei, sau serdarul Ilie Burchi ce primeşte în arendă trei moşii din ţinutul Cîrligăturii la 15 iulie 1818 de la spătarul Petrache Cazimir cu 13 000 lei anual. Un caz aparte îl constituie acela al marelui boier, vornicul Teodor Balş, ce ia în arendă de la mănăstirea Slatina la 23 aprilie 1806 moşiile satelor de munte, pe Bistriţa, pe timp de 6 ani, cu 2500 lei anual. Mulţi arendaşi din Moldova sînt însă negustori alogeni, în special armeni, greci şi evrei. Putem da ca exemplu pe Mîrzac armeanul, ţinînd în arendă cu contract pe patru ani moşia Nichitenii din jud. Dorohoi, apoi pe Gheorghe Mîrzacu şi Adam Grecul ce cumpără de la aga Costache Balş venitul moşiei Cucuteni la 6 februarie 1813 pe patru ani, cu 12 000 lei anual, neguţătorul Anton Antonovici ce cumpără de la vornicul Teodor Balş venitul moşiei Limbeni (jud. Iaşi) pe timp de trei ani, cu 17 600 lei anual, grecul Gheorghe Calinos „contracciu" pe venitul moşiei Trifeşti a fostului mare agă Costache Balş în 1818, alt arendaş grec luînd în arendă în acelaşi an 13 moşii de la spătarul Arghirie Cuza [19] etc. — Deşi mai mulţi domni ai Moldovei, printre care Grigore al III-lea Ghica (1764—1767, 1774—1777) şi Constantin Moruzi (1777—1782) au interzis evreilor să ia moşii în arendă [20], totuşi se pare că la începutul secolului al XIX-lea măsura n-a mai fost respectată deoarece întîlnim la 22 februarie 1809 pe un negustor Leiba care devine arendaşul moşiei Săpeteni a spătarului Manolache Donici iar în 1820 pe un altul, Leizăr, devenit „contracciu" al moşiei Negreşti (jud. Vaslui) a hatmanului Vasile Rosetti [21].

În ceea ce priveşte negustorii propriu zişi, aceştia s-au înmulţit şi s-au divizat în mai multe bresle în secolul al XVIII-lea, după specialitate, naţionalitate, ori regiunea sau centrul cu care practicau cel mai intens schimbul; existau braşovenii cu mărfuri din oraşul de la poalele Tîmpei, chiprovicenii cu cele aduse de la Kiprovo sau din ţara turcească, lipscanii cu mărfuri de la Lipsca (Leipzig) alcătuind corporaţii separate ca şi grecii, armenii şi evreii. Breslele erau conduse de staroşti şi vătafi, bucurîndu-se de privilegii acordate prin numeroase hrisoave domneşti [22]. În afara unei taxe globale vărsate Vistieriei prin vătafii lor, negustorii erau scutiţi de ori ce alt fel de taxe cînd umblau pe la tîrguri, bîlciuri sau iarmaroace [23].

După volumul afacerilor şi starea materială negustorii erau împărţiţi în două categorii : cei mari (toptangii) şi cei mici (mărchitanii şi mămularii) ce vindeau cu amănuntul. Toptangii importau mărfuri din diferite colţuri ale lumii : Turcia, Rusia, Polonia, Grecia, Viena, Lipsca, Veneţia, Graz, Braşov [24]. Din rîndul toptangiilor se cuvin a fi amintiţi mai întîi Dimitrie Aman, negustor, originar din Macedonia, apoi boier în 1817, care stabilit la Craiova, întreprinde afaceri prospere între 1794—1834. Casa sa de comerţ desfăcea cantităţi apreciabile de unt şi seu din Oltenia la Vidin şi de asemenea 25 000 ocale de lînă în 1804 şi 40 000 ocale în 1805. procurate din Bugeac şi vîndute peste hotare. Contemporani cu el mai sînt Hagi Tudorache (Tudor Tudoran) (1768—1848), mare negustor bucureştean ce importa din Viena şi Lipsca apreciabile cantităţi de mărfuri, precum şi Nicolae Kirilof (1775—1849), vestit negustor de blănuri achiziţionate în Rusia, tăbăcite la Lipsca şi desfăcute pe piaţa Bucureştilor. În sfîrşit, în această „pleiadă" de bogaţi negustori din capitala principatului mun-

www.dacoromanica.ro

tean, practicînd un schimb activ cu Braşovul şi Sibiul, se mai numără şi Teodoran Constantin Cincu, Elefterie Ioan, Mărgărit Ioan, Gheorghe Castriş, Teodor şi Ioan Anastasiu ş.a. [25].

Un rol, însă, de seamă l-a jucat în negoţul bucureştean marea casă de comerţ a olteanului Hagi Constantin Pop din Sibiu care între 1768—1836 „a dominat comerţul Ţării Româneşti ... în toate sectoarele esenţiale : import, export, tranzit, comision, valori mobiliare, credit" [26] antrenînd în vasta sa activitate o serie de negustori şi agenţi locali : pe Nicoliţă Iovipale la Rîmnic, pe Mihai Tudoran la Craiova şi pe Hagi Antonie Teohari la Bucureşti. De la începutul secolului al XIX-lea Hagi Constantin Pop, fără a părăsi comerţul, se lansează în operaţii bancare, înfiinţînd o sucursală la Viena şi avînd legături cu oamenii de afaceri şi bancherii nu numai din capitala Austrici dar şi din Graz, Pesta, Triest, Zemun, Belgrad, Zagreb, Fiume şi Constantinopol [27].

Amploarea luată de comerţul extern bucureştean în primele decenii ale secolului al XIX-lea explică şi prezenţa destul de numeroasă a negustorilor străini în oraş [28]. Astfel în 1811 majoritatea „mărchitanilor" [29] (28 din 37) şi toţi „cazaclii" erau sudiţi ruşi ; dintre cei 78 lipscani — cei mai de seamă negustori bucureşteni — 50 erau „supuşi " nemţi, 13 francezi, 5 ruşi şi doar 10 erau pămînteni iar dintre 34 braşoveni, 29 erau şi ei sudiţi nemţi. Procesul de diferenţiere socială este distinct : dintre 78 negustori lipscani, 57 sînt de starea I ; la „mărchitani" se deosebesc 3 din starea I, 4 din cea de a II-a, 26 din a III-a şi 4 dintr-a IV-a ; în sfîrşit, la băcani se numără 26 din starea I-a şi 16 dintr-a II-a, 33 din a III-a şi 120 din a IV-a [30]. Totuşi pe ansamblu numărul negustorilor pămînteni din Capitală, conform unei statistici alcătuite tot în 1811, se ridica la 2442 în timp ce aceia străini doar la 796 (394 austriaci şi germani, 272 ruşi şi 130 francezi) ; aceiaşi proporţie se poate discerne şi la scara restului principatului : 776 pămînteni (173 în Oltenia, 208 la Craiova şi 395 în Muntenia) faţă de 175 străini (7 austriaci, 3 ruşi şi 1 francez în Oltenia ; 16 austriaci şi 12 ruşi la Craiova şi 86 austriaci şi germani, 34 francezi şi 16 ruşi în Muntenia) [31].

Dintre figurile marilor negustori din Moldova se desprinde mai ales aceea a lui Manoli din Botoşani, care ajunge pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea stăpînul moşiei Popăuţi vîndută pentru datorii de fostul ban Dumitraşco Călmaşul. Alături de un renumit negustor Toma, creditor al vistierului Başotă şi de un alt negustor Gavril, în Iaşi mai dădeau bani cu împrumut un Hagi Tănasă dar mai ales Atanasie Gani, care între 1813—1821 a asigurat capitala Moldovei cu cele mai variate produse, de la articole de modă, papuci, cerneală, tabac, cărţi franceze şi greceşti pînă la hîrtie furnizată Vistieriei principatului [32]. La Bîrlad acţiona un negustor Ene ce credita cu 450 de galbeni pe toţi „tîrgoveţii" ; de aceeaşi amploare se bucurau şi afacerile negustorului Lupu Nacul la 1783, precum şi a altor tîrgoveţi ca Neculai, „jupînul" Gheuca, Dumitru bacal sau Gheorghiţă Chiper operînd la o scară mai modestă. De asemenea „toptangiul" armean Bogos Apik a cumpărat vatra tîrgului Dorohoi şi biserica Sf. Gheorghe de la Mihai vodă Suţu (1819—1821) pentru că acesta nu putuse să-i achite la timp datoria de 30 000 lei [33]. Nici marii boieri moldoveni nu se dau îndărăt de la camătă ca de pildă în secolul al XVIII-lea marele logofăt Manolachi Costachi, creditor al domniei, marii vornici Lupu Balş, Iordache Ruset, Iordache Cantacuzino şi Mihalache Sturza, hatmanii Vasile Ruset şi Constantin Costache, spătarii Ion Paladi şi Şerban Costache-Negel, paharnicii Ioniţă Cuza şi Ilie Ruset, comisul Filip Costache Carp ş.a. iar

www.dacoromanica.ro

la începutul secolului următor marele logofăt Costache Balș acordă o serie de împrumuturi cu dobînzi pe o perioadă destul de îndelungată între 1807—1820, la fel ca și stolnicul Costache Canta sau vornicul Ștefan Rosetti, operînd în aceeași perioadă [34].

În sfîrșit, ultima categorie care a îndreptat economia Principatelor spre modul de producție capitalist — de care ne mai ocupăm acum — a fost și aceea a patronilor de manufacturi, utilizînd mîna de lucru salariată, constituind tipice elemente ale burgheziei noastre embrionare. După cum se știe manufactura a reprezentat o etapă a procesului de producție capitalist întemeiat pe munca manuală și care, după cum a arătat Karl Marx, se deosebește de cooperația capitalistă simplă prin diviziunea muncii [35]. Manufacturile din Țara Românească și Moldova care au funcționat din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale celui de al XIX-lea au produs : postavuri, lumînări, sticlărie, hîrtie, ceramică, textile, săpun și produse alimentare (arpăcaș, fidea și bere). Cele mai numeroase au fost concentrate în capitalele Principatelor sau în împrejurimile lor, ori pe moșii domnești sau boierești. Conducătorii acestora s-au recrutat din boierimea atrasă de cîștig pe o asemenea cale mai puțin obișnuită și, bine înțeles, din negustori. Mîna de lucru era eterogenă, constînd atît din lucrători localnici cît și din meșteri străini. În rîndul muncitorilor salariați se întîlneau meșteșugari sărăciți, salahori, țărani liberi ori clăcași, oameni datornici, condamnați la pușcărie, prostituate și chiar copii între 12—16 ani. Exploatarea brutală la care au fost supuși au generat adeseori conflicte de muncă judecate în fața autorităților sau chiar a domniei.

Iar acum să aruncăm o privire rapidă asupra celor mai însemnate manufacturi și a proprietarilor lor, „generatori" de capitalism. Astfel la 14 iulie 1764 Ștefan vodă Racoviță întărește de pildă, privilegiile unei lumînării de ceară albă, înființată de marele vistier Mihai Cantacuzino în apropierea ctitoriei sale de la biserica celor 40 de Mucenici din București, deși hrisovul indică că au venit „meșteri de albesc ceara" în țară încă din vremea domniei lui Scarlat Ghica (1758—1761), dar din pricina concurenței lumînăriei domnești sub Constantin Mavrocordat (1761—1763) beneficiind de dreptul de monopol, lucrătorii „au fost hotărît să părăsească meșteșugul și să se ducă în țara lor" [36]. Manufactura de lumînări acordată apoi în exploatare sus amintitului lăcaș a funcționat cu unele întreruperi pînă în al treilea deceniu al secolului trecut, schimbînd pentru scurte intervale de patron, ca de pildă în 1819, cînd a fost condusă de negustorul grec Riga Zisul [37]. În 1765 funcționa la Fundeni pe apa Colentinei o manufactură („hardughie") de hîrtie a fostului mare vistier Dumitrașco Racoviță, cu o mînă de lucru alcătuită din 40 de „liude" și meșteri străini, iar peste un deceniu, în 1776, Alexandru Ipsilanti vodă înființa la rîndul său o „fabrică" de hîrtie pe apa Leutei (în jud. Prahova), dar ambele întreprinderi își încetează activitatea în timpul războiului austro-ruso-turc din 1787—1791 [38]. De aceea, Alexandru vodă Moruzi a pus în activitate la 16 ianuarie 1796 o nouă „hardughie" de hîrtie la Ciorogîrla-Cațichea pe apa Sabarului, cu o participare de capital și din partea mitropolitului Ungrovlahiei Dositei Filiti (29 mai 1796) [38], care a încetat, la rîndul ei, să existe, în urma războiului ruso-turc din 1806—1812.

În 1766 fostul mare clucer Radu Slătineanu era „patronul" unei manufacturi de postav „subțire" creată la Pociovaliște cu meșteri aduși de la o întreprindere similară existentă la Chiperești (Iași), în timp ce la Afumați funcționa în 1770—1774, o alta de postav „gros" [40]; la 2 sep-

www.dacoromanica.ro

tembrie 1793 Alexandru vodă Moruzi făcea cunoscut regulamentul fabricei de postav de la Pociovalişte unde erau angajaţi 122 lucrători din Bucureşti şi pe care domnul o renovează la 18 august 1794 fixîndu-i alte reguli de funcţionare sub conducerea negustorului grec Chiriac Arbut din Chios [41]. Manufactura de la Pociovalişte a fost mutată în 1796 la Grozăveşti în apropierea Bucureştilor continuînd să funcţioneze la începutul secolului trecut cu maximum de randament, deşi nu scutită de conflicte de muncă şi de plîngeri ale muncitorilor faţă de tratamentul la care erau supuşi. Transformată în spital în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812, manufactura şi-a reluat pentru o scurtă perioadă de timp activitatea pentru ca în preajma anului 1820 să-şi închidă porţile [42].

Tot în materie de textile s-a mai înfiinţat manufactura de basmale („testemeluri") pe moşia mănăstirii Mărcuţa, de lîngă Bucureşti, pe apa Colentinii, de către negustorul Stănuţă sin Tudorache Ţarigrădeanul la 28 mai 1800, printr-un privilegiu căpătat pe 15 ani de la Alexandru vodă Moruzi, cu obligaţia de a livra anual „la cămara domnească" 50 de basmale : 25 „de cele bune" şi 25 „de cele de-al doilea". Întreprinderea a avut iniţial ca mînă de lucru 8 muncitori străini iar din 1803 numărul lor s-a ridicat la 30 iar ulterior a ajuns chiar la 150. Din 1817 ea a încăput pe mîna altor doi negustori greci, Anteli şi Zograf Cubeti, dar peste doi ani concesiunea a fost anulată şi conducerea „fabricei" încredinţată fostului mare vornic de politie Manolache Băleanu care a administrat-o pînă la desfiinţare, în 1822 [43].

Pentru diversificarea produselor, la 15 ianuarie 1803 Constantin vodă Ipsilanti a îngăduit şi marelui vornic al obştirilor Grigore Ghica (viitorul domn pămîntean de la 1822) să întemeieze la Bucureşti o „fabrică" nouă de „şaliuri şi ghermesituri" (ţesături de mătase) iar în 1805 a permis secretarului agenţiei imperiale austriece, Gaudin şi asociatului său, negustorul grec Ioan Papa Polizon, să devie proprietarii unei manufacturi de tors bumbacul „după al englezilor tertip" [44]. Tot în capitala Ţării Româneşti s-a dat voie negustorului Nicola Paleologu la 1780 să-şi facă o manufactură de săpun numită „cherhanea" [45].

La 1769 exista lîngă Tîrgovişte pe moşia boierului Mihai Bărbătescu o „sticlărie domnească". În 1783 Mina argintarul împreună cu Reimer, un sas şi alţi 5 sticlari din Braşov au întemeiat „o fabrică" de sticlă chiar la Tîrgovişte; tot în judeţul Dîmboviţa mai funcţionau o sticlărie la Şotînga în 1793 precum şi alta la Doiceşti înfiinţată de negustorul evreu Moise, lucrînd cu 6 muncitori şi care primea privilegiu de la Alexadru vodă Moruzi la 6 mai 1794; o altă sticlărie aparţinea banului Dumitrache Ghica [46]. Totodată, în august 1806, fostul mare vistier Constantin Filipescu obţinea de la Constantin vodă Ipsilanti monopolul pe zece ani al funcţionării unei fabrici de farfurii [47].

În sfîrşit, în decembrie 1785 călătorul englez Jeremy Bentham ne mai informează despre existenţa unei mici manufacturi de prelucrat pieile (tăbăcărie) aflată în apropierea mănăstirii Văcăreşti de lîngă Bucureşti, unde cîţiva lucrători foloseau drept colorant frunzele arbustului de scumpie [48].

În privinţa manufacturilor cu specific alimentar, izvoarele ne atestă funcţionarea a două „fabrici" de arpacaş ridicate de fostul mare logofăt Scarlat Grecianu pe moşiile sale de la Agesti (Ilfov) şi Cornesti (Dîmboviţa), cu cîte 10 muncitori scutiţi de dări prin privilegiul acordat de Mihai vodă Suţu la 26 februarie 1792, o „fabrică" de fidea „în dealul Bucureş-

www.dacoromanica.ro

tilor despre Văcărești" ce a aparținut domnului Constantin Hangerli și a fost obținută — prin scoaterea la mezat a averii acestuia — de către Ioan polcovnic de seimeni la 31 iulie 1799, cu întărire de la Alexandru vodă Moruzi, o altă „fabrică" de fidea și macaroane stăpînită în 1815 tot la București sub Ioan vodă Caragea de negustorul bulgar Nichifor Hagi Ioan Mustacov și în sfîrșit o manufactură de bere, aparținînd germanului Timpel din Gotha și deservind pe locuitorii capitalei Țării Românești între 1809—1824 [49].

Mai trebuie trecute în rîndul manufacturilor și imprimeriile de limbă greacă ale fraților Nicola și Ioan Lazari din Ianina înființate la București în 1783 și 1789, unde s-au tipărit cărți didactice și științifice, precum și „Privileghiata tipografie " (1817) de la „Cișmeaua lui Mavrogheni" de la capătul Podul Mogoșoaiei, condusă la 1817 de trei efori (dr. Constantin Caracaș, stolnicul Răducanu Clinceanu și slugerul Dumitrache Topliceanu) ce a obținut monopolul tipăriturilor în principatul muntean pe 20 de ani, în afara celor intrînd în competența Mitropoliei și a Episcopiei de Rîmnic; în sfîrșit, în 1820 a luat ființă și tipografia de muzică ecleziastică, înființată de Petre Efesul pe lîngă școala sa de „muzichie" de la biserica sf. Nicolae Șelari din București, prima imprimerie de muzică bisericească din întreaga lume ortodoxă orientală [50].

În Moldova, deși cu o apariție mai timpurie, stadiul atins de dezvoltarea și diversificarea producției manufacturiere din Țara Românească nu pare a fi fost depășit. Astfel în provincia de peste Milcov s-au înmulțit mai mult sticlăriile — utilizînd ca materie primă „cenușa" de potasă obținută prin arderea în cuptoare special amenajate — cum ar fi cea de pe moșia Călugăra (ținutul Roman) a marelui paharnic Radu Racoviță, utilizînd 12 meșteri sticlari din Transilvania și dotată cu un privilegiu de Grigore al II-lea Ghica la 20 noiembrie 1740 cu obligația de a livra domniei 500 „table" de sticlă și 100 sticle anual, apoi „fabrica" de sticlă (producînd însă și hîrtie) de pe moșia Vitejeni (ținutul Hîrlău) condusă la 4 septembrie 1772 de negustorul Petru Magi și folosind ca lucrători 30 „liude", mutată apoi pe moșia Deleni (în același ținut) la 15 mai 1786 cînd noul ei patron Saber, probabil un sas, obținea privilegiu de la Alexandru vodă Mavrocordat Firaris la 15 mai 1786 spre a opera cu 100 lucrători străini; sticlăria fostului mare postelnic Dumitrache Sturza de la Miclăușani (țin. Roman) funcționînd între 1798—1802 cu mînă de lucru antohtonă sub conducerea a 5 meșteri calificați, salariați cu 30 lei anual, sub conducerea evreului Avram sin Iacob, „fabrica" de sticlă a fostului mare logofăt Scarlat Manu înființată la 21 iulie 1800 pe moșia mănăstirii Tazlău și mutată apoi în 1802 pe propria sa moșie de la Dolhești (țin. Suceava) cu 50 de lucrători calificați [51] și în sfîrșit alte două sticlării la Hîrlău, una aparținînd logofătului Iordache Canta, care funcționa în 1803 cu 67 de lucrători și cealaltă, proprietate a logofătului Costache Ghica avînd 19 lucrători [52].

În privința producției de textile, Grigore al III-lea Ghica ia inițiativa în 1764 de a întemeia o manufactură de postav la Chipereşti (țin. Iași), pe malul rîului Jijia, aducînd meșteri germani și unelte din Polonia și obținînd rezultate destul de promițătoare; postavul se lucra în mai multe culori iar ca mostră a fost trimis „peșcheș" sultanului Mustafa al III-lea la Constantinopol un sul din producția locală [53]. Au mai funcționat, se pare, postăvării și la Vaslui (1799, 1801) iar alta în mod cert la Ruginoasa (Iași) (1805) creată de marele hatman Sandulache Sturza și care în 1805 folosea lucrători prusieni, saxoni și un meșter rus, toți salariați; ca manufacturi

www.dacoromanica.ro

cu profil alimentar se întîlnesc cele de paste făinoase din Galaţi (1806—1811) şi Iaşi (1811) „velniţele de fabricat horilcă", berăriile din Iaşi (1786, 1800—1803) şi Roman (1815—1816) [54] precum şi şantierele de construcţii navale din Galaţi, activînd după 1775 [55].

Aşadar, în concluzie, putem afirma că modul de producţie feudal în Principate, — în ramura meşteşugurilor şi a comerţului — a primit lovituri serioase mai ales către sfîrşitul epocii domniilor fanariote, cînd sporeşte numărul manufacturilor cu muncă salariată, cînd se înmulţesc casele comerciale operînd cu trate şi poliţe, cînd se realizează venituri substanţiale prin procesul de schimb iar sumele dobîndite se reinvestesc — într-o anumită măsură — în producţie. Rînduielile capitaliste îşi fac, astfel, loc în economia de piaţă a Principatelor şi — în mod incipient — în dezvoltarea lor industrială. Burghezia constituită pe de o parte din negustori, arendaşi, patroni de „fabrici", unii dintre ei boieriţi, sau dimpotrivă boieri „îmburgheziţi" dedicaţi comerţului şi conducerii de întreprinderi manufacturiere, iar pe de alta din liberi profesionişti, începe să se impună în societate şi să aspire la regenerarea statului pe baze naţionale şi sociale. Felul lor de viaţă — cel puţin al păturilor privilegiate alcătuite din mari negustori şi arendaşi — nu s-a deosebit esenţial de cel al boierimii; a existat, însă, desigur, o mai mare moderaţie în lux şi risipă inutilă, o mai puţină corupţie în moravuri, o mai mare atenţie acordată învăţăturii şi instruirii; la liberii profesionişti educaţia şi cultura au jucat un rol esenţial în evidenţierea profilului lor etic şi intelectual, în care ideile de progres şi libertate au găsit un teren fertil de propagare.

Aşadar, în mare măsură, în preajma revoluţiei din 1821 au existat suficiente elemente militante în pătura burgheziei noastre incipiente, capabile să se alăture mişcării populare conduse de Tudor Vladimirescu, aspirînd, prin înlăturarea regimului fanariot, la regenerarea patriei.

NOTE

[1] Vezi în general marile sinteze ale istoriografiei marxiste româneşti din deceniile trecute. *Istoria României* (edit. Acad. R.P.R.), vol. II, Bucureşti, 1962, 1158 p. ; vol. III, Bucureşti, 1964, p. 1—722 ; Şt. Pascu, I. Ionaşcu, C. Cihodaru, Gh. Georgescu-Buzău, *Istoria medie a României*, Partea întîi (sec. X — sfîrşit sec. XVI), Bucureşti, 1966, 405 p.; *Istoria României. Compendiu* (sub îngrijirea lui Miron Constantinescu, C. Daicoviciu, Şt. Pascu), Bucureşti, 1969, p. 107—254 ; *Istoria poporului român* (sub redacţia acad. A. Oţetea), Bucureşti, 1970, p. 117—217. Pentru situaţia din Balcani este utilă sinteza lui Peter F. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354—1804*, Seattle and London, 1977, p. 63—110 (vol. V din seria *A History of East Central Europe* edit. by Peter F. Sugar and Donald W. Treadgold).

[2] Vezi interesantele consideraţii ale lui Keith Hitchins, *The Idea of Nation, the Romanians of Transylvania, 1691—1849*, Bucharest, 1985, p. 9—140.

[3] În general pentru evoluţia meşteşugurilor vezi Şt. Olteanu şi C. Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în Evul Mediu*, Bucureşti, 1969, *passim*.

[4] Vezi, în mare, pentru Europa occidentală şi centrală lucrările de substanţă ale lui François Bluche, *Le Despotisme éclairé*, Paris, 1968, 380 p.; *Vek prosveştenija* (Veacul luminilor), Moscova-Paris, 1970, 332 p.; Pierre Chaunu, *La civilisation de l'Europe des Lumières*, Paris, 1971, p. 171—173; Victor L. Tapié, *L'Europe de Marie-Thérèse. Du baroque aux lumières*, Paris, 1973, p. 109—137 şi 229—303; Fr. Fejtö, *Joseph II, un Habsbourg révolutionnaire*, Paris, 1982, p. 91 ş.u.; Pompiliu Teodor, *Interferenţele iluministe europene*, Cluj-Napoca, 1984, p. 246.

[5] „Prezenţa de la un capăt la altul al pămîntului românesc, în aşa de mare număr şi pînă în cel mai mic centru orăşenesc a acestor negustori" ce „aparţin unei adevărate clase, e de cea mai mare însemnătate. Se vede formîndu-se fără plan, din necesitatea însăşi a lucrurilor, o burghezie românească ... În menţinerea şi dezvoltarea unităţii româneşti ... nu s-a observat rolul acestor oameni cu avere, iniţiativă şi ştiinţă de carte, cari, în curînd ... au fost şi sprijinitorii tiparului românesc", cf. *Istoria comerţului românesc*, vol. II, *Epoca nouă* în *Opere economice* (ed. îngrijită de Georgeta Penelea), Bucureşti, 1982, p. 693.

www.dacoromanica.ro

[6] A. Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie medie", IV, (1960), p. 354—356.

[7] Pompiliu Teodor, *Iluminism și națiune* în vol. *Națiunea română. Geneză-Afirmare-Orizont contemporan* (coordonator științific, prof. Șt. Ștefănescu), București, 1984, p. 325—334.

[8] Pentru care vezi monumentala monografie a lui David Prodan, *Răscoala lui Horea* (ed. nouă, revizuită), vol. I—II, București, 1984, 623 + 775 p. (cu *Indici*, p. 723—771).

[9] Idem, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării noțiunii române* (ed. nouă), București, 1984, p. 331—340.

[10] Vezi mai recent asupra acestuia sinteza lui L. Vranoussis, *Rigas un patriot grec din Principate* (trad. de Atanasie Papapanu), București, 1980, 335 p.

[11] Dan Berindei, *Cultură națională și stat național*, în vol. *Cultura națională română modernă*, București, 1986, p. 16—19; în același volum *Gheorghe Lazăr, purtător de cuvînt al poporului și al iubirii de neam și patrie*, p. 31—37 și *Studenții români peste hotare și procesul de constituire a României moderne*, p. 38—43. Unele considerații interesante și la Ștefan Lemny, *Originea și cristalizarea ideii de patrie în cultura română*, București, 1986, p. 49—60 (*Patriotism și societate*).

[12] Acad. Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu '821*, București, 1971, p. 18—27.

[13] Ioana Constantinescu, *Arendășia în agricultura Țării Românești și a Moldovei pînă la Regulamentul Organic*, București, 1985, p. 91—92. La p. 166 autoarea revine precizînd: „Sensul principal al întreprinderii arendășești era comerțul și arendășia era ea însăși considerată o negustorie. Arendașii, negustori în marea lor majoritate, uneori și atunci cînd poartă diferite titluri boierești, subordonează pieței întreaga lor activitate. În multe cazuri, arendașul era și rămînea în primul rînd negustor (de vite, cereale) și apoi arendaș; cu alte cuvinte, negustorul devenea arendaș și nu arendașul negustor".

[14] Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, București, 1972, p. 166.

[15] Ioana Constantinescu, *op. cit.*, p. 94—95.

[16] *Cronicul protosinghelului Naum Rîmniceanu de la 1768—1810*, în C. Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. 281.

[17] Ștefan Ionescu, *Manuc bei, zaraf și diplomat la începutul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 1976, p. 111.

[18] A. Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional* (*în perioada de trecere de la feudalism la capitalism*), București, 1977, p. 113.

[19] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 157—160.

[20] I. Constantinescu, *op. cit.*, p. 107.

[21] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 163.

[22] La București — către sfîrșitul secolului al XVIII-lea — existau nu mai puțin de 51 de bresle sau isnafuri de negustori și meseriași — între care nu e totdeauna posibil a face lesne o distincție — și anume: lipscani, cavafi, șelari, brașoveni, bărbieri, argintari, croitori, cojocari subțiri, cojocari groși împreună cu ișlicari și căciulari, cîrciumari și rachieri, brutari și jimblari, simigii, ceaprăzari, băcani, dogari, tabaci, abagii și pînzari, pescari, covaci, luminărari de ceară și bumbăcari, șalvaragii, căldărari, postăvari și găitănari, boiangii, tutungii, conduragii și cizmari, dulgheri și zidari, bogasieri, mătăsari, precupeți, bragagii, măcelari, olari, făinari, trăistari, șerbetcii și ghețari, zarafi, cafegii, cărămidari, bucătari, mărchitani, sticlari, hangii, grădinari, ulieri, luminărari de seu și săpunari, capanlîi și surucciii, nisipari, ceasornicari și giuvaergii. La Iași în 1776 se întîlnesc 33 bresle: evrei, armeni, străini, bacali, pitari, plăcintari, mesărci, chiragii, cîrciumari, apari, zidari, pietrari, vărniceri, cărămidari, olari, teslari, ciubotari ce lucrează sehtieni și teletinuri, măhali, butnari, tîmplari, curelari, ceaprazari, blănari, cojocari, croitori, ișlicari, zlătari, bărbieri, sucmănari, abăgeri, făclieri și vutcari, cf. A. Oțetea, *op. cit.*, p. 112 și nota 7.

[23] Pentru produsele ce se vindeau în bîlciurile din Țara Românească, regimul lor juridic, taxele percepute, veniturile ce le aduceau ș.a. vezi amănunte prețioase la Georgeta Penelea, *Les foires de la Valachie pendant la période 1774—1848*, Bucarest, 1973, p. 7—60 și 73—171.

[24] Banul Mihail Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor* (ed. N. Iorga), București, 1902, p. 485 (Extrase din Condica întîiu a lui Mihai banul).

[25] E. și D. Li mona, *Negustori bucureșteni la sfîrșitul veacului al XVIII-lea. Relațiile lor cu Brașovul și Sibiul*, în „Studii", XII, (1960), nr. 4, p. 107—150; A. Oțetea, *op. cit.*, p. 113—114. Un „neguțător" înstărit cu achiziții de case și prăvălii în mahalaua Sf. Dumitru din București, precum și a moșiei Măicănești din împrejurimi, între 1811—1819, este și Toma Strelicovschi, probabil „cazacliu" de origine, cf. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 169—170.

[26] A. Oțetea, *Casa de comerț Hagi Constantin Pop din Sibiu și rolul ei în dezvoltarea comerțului din Țara Românească* în vol. *Comunicări și articole de istorie*, București, 1955, p. 29—44. Pentru uzul polițelor de către Hagi Pop — procedeu financiar introdus în Țara Românească de abea în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea exprimînd un pas înainte către practicile capitaliste — vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 130—131.

[27] A. Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc* ..., p. 119. —129.

www.dacoromanica.ro

[28] De aici poate și aprecierea pesimistă și exagerată a lui Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, III, București, 1859, p. 142 precum că „românii niciodată (!) n-au arătat spiritul acela de dibăcie, de stăruință și de muncă care este baza comerțului".

[29] Negustori de mărunțișuri, apăruți în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812 și care aduceau trupelor „cele trebuincioase, lucruri și băuturi de la Rusia", fiind scutiți de vamă, cf. V. A. Urechia, *Istoria românilor*, XI, București, 1900, p. 651. Despre mărchitani, Dionisie eclesiarhul afirma că după cucerirea cetății Rusciuk (Russe) de către ruși „făcea mare negustorie, ca la un bilciu mare și ciștiga bani" [*Hronograf (1764—1815)* (ed. D. Bălașa și N. Stoicescu), București, 1987, p. 108].

[30] Dan Berindei, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești (1459—1862)*, București, 1963, p. 111—112.

[31] *Istoria României*, III, p. 661.

[32] N. Iorga, *Un mare negustor ieșean și clienții săi*, în „Revista istorică", XXVIII, (1942), p. 49—54; A. Oțetea, *op. cit.*, p. 113—114.

[33] A. Oțetea, *op. cit.*, p. 115; I. Caproșu, *Cămătă și cămătari în Moldova în epoca fanariotă* în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»", Iași, VIII (1971), p. 43. Mai existau și o altă grămadă de negustori alogeni (turci, greci, armeni, evrei) ce dețineau poziții economice puternice în principat practicînd comerțul și camăta (*Ibidem*, p. 31—42).

[34] I. Caproșu, *op. cit.*, p. 45; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 174—175, 189—190.

[35] Karl Marx, *Capitalul* (ed. a IV-a), vol. I, București, Edit. Politică, 1960, p. 355. Vezi și considerațiile teoretice generale ale lui Al. Vianu asupra acestui gen de întreprinderi preindustriale din Principate în *Considerații asupra caracterului și rolului întreprinderilor industriale din țările române de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în „Comunicări și articole de istorie", 1955, p. 17—28. După cum preciza L. Boicu, *Despre stadiul manufacturier al industriei în Moldova*, în „Studii și cercetări științifice", *Istorie*, Iași, XI, (1960), fasc. 1, p. 129, în Principate a prevalat manufactura de tip mixt, ce a cunoscut o largă răspîndire în toate țările de la răsărit de Elba ca și în Rusia. Ea poseda, după cum arată autorul citat, atît trăsături comune manufacturii capitaliste (diviziunea muncii, profitul încasat de proprietarul mijloacelor de producție etc.) cît și particularități specifice (relații feudale la baza producției, procurarea forței de muncă prin constrîngerea extraeconomică, supramunca separată, adeseori, în spațiu de muncă necesară etc.).

[36] *Documente privind istoria orașului București* (edit. Muzeul de ist. a oraș. Buc.), București, 1960, p. 110—113, doc. 65.

[37] D. Berindei, *op. cit.*, p. 105.

[38] V. A. Urechia, *Istoria românilor*, I, București, 1981, p. 95 și nota; D. Berindei, *op. cit.*, p. 103.

[39] V. A. Urechia, *op. cit.*, V, București, 1893, p. 300; G. Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București 1594—1821*, București, 1961, p. 592—595, doc. 480; p. 596—597, doc. 482. În 1783 negustorul Nicolae Lazăr a investit și dînsul banii obținuți din arendarea vămilor într-o „hardughie" pe apa Dîmboviței, ce a funcționat pentru scurtă vreme, cf. Dan Berindei, *ibidem*, nota 8.

[40] <Mihai Cantacuzino>, *Istoria politică și geografică a Țării Românești*, București, 1863, p. 38; J. L. Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, <Jassy>, 1777, p. 184. Vezi și M. Dumitrescu-Afumați, *Din istoricul manufacturii de postav de la Afumați*, în „Revista Muzeelor", IV (1967) nr. 5, p. 418—425.

[41] V. A. Urechia, *op. cit.*, V, p. 294—298; G. Potra, *op. cit.*, p. 573—574, doc. 465; p. 581—585, doc. 473. Pentru „sabotajul" la care a fost supusă întreprinderea de către autoritățile habsburgice vezi Bujor Surdu, *Cîteva știri noi despre manufactura de postav de la Pociovalișteu (1793)*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", I—II, (1958—1959), p. 379—381.

[42] Pentru istoricul acestei manufacturi vezi Constantin Șerban, *Întreprinderea manufacturieră de postav de la Pociovalișteu și București*, în „Studii" ..., V, (1952), nr. 3, p. 86—105. O altă de același profil, de mai mică importanță luase ființă pe moșia Bălteni (Ilfov) în apropierea Colentinei (*Ibidem*, p. 90).

[43] C. Șerban, *Manufactura de basmale (testemeluri) de la Mărcuța (1800—1822)*, în „Materiale de istorie și muzeografie", Muzeul de ist. a oraș. Buc., III, (1965), p. 43—52.

[44] V. A. Urechia, *op. cit.*, VIII, București, 1897, p. 659—661.

[45] C. Șerban, *op. cit.*, p. 44; *Istoria României*, III, p. 664, n. 1.

[46] V. A. Urechia, *op. cit.*, V, p. 302—304; C. Șerban, *Date noi de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea privind sticlăria de la Tîrgoviște*, în „Valachica", Tîrgoviște, III (1972), p. 251—255.

[47] V. A. Urechia, *op. cit.*, VIII, p. 661.

[48] E. D. Tappe, *Bentham in Wallachia and Moldavia*, în „The Slavonic & East European Review", XXIX, (1950), nr. 72, p. 67—68; prin hrisovul din 6 septembrie 1785 Mihai vodă Suțu apăra pe tăbăcari de vameșii Oborului Tîrgului de Afară ce-i „apuca" să plătească pentru scumpia și alte ierburi ce le adunau de pe cîmp pentru meșteșugul lor și nu pentru vînzare (V. A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 453—454).

www.dacoromanica.ro

[49] V. A. Urechia, *op. cit.*, IV, București, 1892, p. 349; X B, București, 1902, p. 224; G. Potra, *op. cit.*, p. 566—567, doc. 458; idem, *Documente privitoare la istoria orașului București (1634—1800)*, București, 1982, p. 458—459, doc. 381; D. Berindei, *op. cit.*, p. 105.

[50] *Istoria orașului București* (ed. Muzeului de ist. a oraș. Buc.), vol. I, București, 1965, p. 212—215.

[51] Amănunte la C. Șerban, *Știri despre o sticlărie în ținutul Romanului la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie", I, (1956), p. 353—361.

[52] L. Boicu, *Despre stadiul manufacturier al industriei în Moldova*, p. 130.

[53] Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovii . . . (1733—1774)* (ed. A. Ilieș și J. Zmeu), București, 1987, p. 120—121.

[54] L. Boicu, *op. cit.*, p. 130; Al. Gonța, *Începutul industriei alcoolului în Moldova feudală* în „Anuarul Institut. de ist. și arh. «A. D. Xenopol»", Iași, VIII (1971), p. 145—157. Din acest din urmă studiu rezultă că după „tabelele ajutorinței" numărul căldărilor velniților din Moldova se ridicau sub Constantin vodă Moruzi (1777—1782) la peste 800, producînd „horilcă" (rachiu) prin consumarea a 360 000 kile de Galați de cereale (a 180 ocale kila).

[55] I. Toderașcu, *Construcții navale la șantierul din Galați în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea*, în „Danubius", Galați, I—II (1969), nr. 2—3, p. 95—110 și *Informații noi privind șantierul naval din Galați (sfîrșit sec. XVIII-prima jumătate a sec. XIX)*, în „Anuar. Inst. de Ist. și Arh." — Iași, IX (1972), p. 205—220.

ÉLÉMENTS NAISSANTS DE LA BOURGEOISIE DANS LA SOCIÉTÉ ROUMAINE SOUS LES PHANARIOTES

Résumé

Les conditions de la constitution de la bourgeoisie dans le sud-est de l'Europe, en général, et dans les Principautés, en particulier, sont beaucoup plus complexes et plus difficiles à clarifier que dans l'ouest du continent où cette classe est apparue sous ses formes spécifiques de développement. Les deux principales classes de la société féodale, la paysannerie — représentant le plus grand taux sur l'ensemble de la population, productrice dans une grande mesure de bien matériels mais opprimée et dépourvue de tous droits, à l'exception de la très mince couche de la paysannerie libre qui ne cessait de se rétrécir — et la classe privilégiée des boyards, consommatrice par excellence de biens et détenant les leviers du pouvoir sociopolitique et administratif par un appareil d'Etat conçu de manière à servir ses intérêts, demeurent des siècles durant les principaux éléments composants de la société roumaine.

Vers la fin du XVIIe siècle et le début du XVIIIe, commencent à se faire jour de lentes mais irréversibles modifications aussi au sein des couches urbaines roumaines — à savoir les couches des négociants et des artisans — qui tendent à se manifester plus puissamment en tant que force économique par une sensible accumulation de capital. Les négociants — surtout — vont s'implanter à fond dans la vie économique, à pénétrer au sein de la noblesse, à diluer cette classe et même à l'attirer partiellement par un phénomène typique d'embourgeoisement à participer à l'activité productive.

Un souffle nouveau, un renouvellement spirituel de la société roumaine et surtout des éléments composant la bourgeoisie pendant sa première phase de constitution sont constatés surtout au cours des dernières décennies du XVIIIe siècle notamment par l'infusion d'idées novatrices venant des Roumains de Transylvanie, où l'on peut parler de l'existence d'une „intelligentsia" constituée de maîtres d'écoles, professeurs et membres éclairés du clergé, relevant l'identité historique de la nation rou-

www.dacoromanica.ro

maine dans l'espace carpato-pontico-danubien au début sur des bases confessionnelles et, ultérieurement, en utilisant des arguments linguistiques, ethniques et statistiques. Le mouvement révolutionnaire de Horea de 1784 — 1785, illustrant le dynamisme des paysans roumains transylvains qui luttaient contre l'oppression sociale et nationale, et surtout la superbe argumentation historique des droits inaliénables du peuple roumain si suggestivement condensés dans le „Supplex Libellus Valachorum" (1791), contribuent à élever la conscience des Roumains de partout, aspirant à la liberté sociale et nationale. En outre, la diffusion par d'autres voies, mais dans la plupart des cas toujours en Transylvanie des idées de la révolution française qui consacraient le triomphe de l'idéologie bourgeoise — dans les limites historiques que lui permettait l'époque — a contribué à la radicalisation d'une partie de la bourgeoise en voie de formation dans les Principautés, qui ne s'est contentée plus de partager les privilèges de la classe des boyards, mais a commencé même à militer pour le renversement du régime phanariote, périmé et anachronique, qui entravait le développement de l'Etat moderne.

Ainsi, au XVIIIe siècle on peut parler de l'existence d'une bourgeoisie en voie de constitution à caractère commercial et pré-industriel dans les Principautés qui va parvenir à la cristallisation d'une véritable „classe" bourgeoise animée d'une idéologie appropriée par la force motrice d'une „intelligentsia", laquelle en s'appuyant sur les masses, consacrera — dans les limites de l'époque et au moins sur le plan théorique — le triomphe des principes bourgeois-démocratiques au cours de la révolution de 1848.

www.dacoromanica.ro

DIN LUPTA SOCIALISTĂ PENTRU AFIRMAREA POLITICĂ A FEMEII ÎN ANII PREMERGĂTORI FĂURIRII PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN (III)

GEORGETA TUDORAN

În anii care au urmat, după începerea primului război mondial, atragerea și mobilizarea femeilor în lupta politică a continuat să se afle printre problemele importante ale programului partidului proletariatului din țara noastră. Astfel, la congresul al IV-lea, din octombrie 1915, raportul Comitetului Executiv al partidului cuprindea o largă rubrică asupra activității Cercurilor Feminine. Jeana Brănișteanu, secretara organizației femeilor, care a prezentat această parte a raportului, sublinia strînsa colaborare a femeilor organizate, în cadrul partidului. „Ca membre ale partidului în toate ocaziunile, am dat și noi concursul pentru ca toate întrunirile și mitingurile contra războiului să aibă succesul desăvîrșit" [1] — menționa ea. În acest sens și-au desfășurat activitatea femeile socialiste organizate, printr-o propagandă intensă desfășurată în rîndul lucrătoarelor din diferite cartiere, fabrici și ateliere, lansînd și distribuind numeroase manifeste, broșuri, gazete. Numai pentru marea adunare muncitorească din Arenele Romane, au difuzat peste 2 000 de manifeste, iar pentru întrunirea proiectată de partid în grădina Cișmigiu, numai ele au difuzat 5 000 de manifeste. Cît de real era apreciată de către partid activitatea femeilor, se desprinde din cuvîntul rostit de Ottoi Călin la acest congres. Referindu-se la activitatea socialiștilor față de război el menționa că se simțeau datori să relateze „și despre acțiunea pentru pace a *femeilor socialiste*". Căci, în general, sublinia el — „femeile socialiste au rămas credincioase, mai credincioase chiar ca bărbații, principiilor noastre" [2].

Printre moțiunile adoptate de Congres se afla și cea privind *Propaganda socialistă în rîndul femeilor*, menționîndu-se că Partidul socialist din țara noastră avea înscris în programul său „și lupta pentru egalitatea drepturilor politice, juridice și economice a femeilor cu ale bărbaților". Deoarece femeile ocupau un loc important în lupta împotriva războiului, congresul trasa viitorului Comitet Executiv sarcina de a continua sprijinul acordat cercurilor feminine, susținînd lupta pentru reforma electorală, pentru impunerea votului universal fără deosebire de sex și să prezinte un raport asupra acestei probleme la viitorul congres al partidului. Și nu lipseau numele unor femei luptătoare în moțiunea congresului, adoptată „Pentru condamnații noștri", ca : Janeta Maltus și Constantina Negulescu, „care, în cursul anului au fost înscrișii, făcîndu-și datoria față de partid" [3]. Panait Istrati, care în acei ani își desfășura activitatea socialistă în orașul Brăila, nota într-un articol al său publicat de gazeta „Lupta zilnică", modul cum se desfășurase în anul 1915 greva muncitorilor din port. Și printre luptători se afla Janeta Maltus, „tovarășa mea de două ori"* și „Constantina Negulescu, tînără, dar vajnică fiică de muncitor",

www.dacoromanica.ro

precum și Smaranda Sticlaru, o muncitoare care deși nu făcea parte din organizația de femei, a intervenit să-și slaveze tovarășele de muncă arestate de reprezentanții poliției și care, pînă la urmă, „cade la pămînt învinsă de lovitură". Scriitorul de mai tîrziu — nota admirația pentru gestul acestei femei ce demonstra „devotamentul mamei și solidaritatea cauzei ... Să ne ridicăm în picioare cînd Smaranda Sticlaru va trece pe lîngă noi ! "[4].

La numeroasele întruniri socialiste organizate în București, Ploiești, Galați, T. Severin, Focșani, Brăila, Pitești, Cîmpina și altele, femeile se înscriu printre participanții care luau cuvîntul pentru a-și exprima dorința de a lupta consecvent pentru încetarea războiului, pentru pace. Chemările Cercului feminin, lansate cu aceste prilejuri, erau adresate către „Mame, soții și surori", mobilizate să-și spună cuvîntul „pentru pace și neutralitate ... ", încheindu-se cu „Trăiască pacea !", „Trăiască socialismul ! Jos războiul !" [5]. La manifestațiile de stradă organizate de socialiști, printre numeroasele lozinci pentru pace, figura și cea a femeilor : „Noi mamele soldaților nu vrem război !" [6]. Și nu numai Ecaterina Arbore se adresa ascultătorilor ci și Jeana Brănișteanu, Constantina Negulescu, Teodora Atanasiu, Rozalia Frimu, Ana Comănescu, Maria Popescu, Ileana Pralea, Saly Marc. La întrunirile din Galați și din Brăila, Janeta Maltus chema femeile să protesteze împotriva vieții grele pe care o duceau după începutul războiului, „să înlăture jalea și doliul ce amenință țara noastră" [7]. La întrunirea care a avut loc în clădirea Casei Poporului din T. Severin, „grupul de femei care ocupase loc în fața tribunei a dat o frumoasă înfățișare acestei întruniri". Ele au ascultat-o pe tovarășa lor de luptă, Caliopi Preotescu, care, impresionată de locuitorii din Serbia ce au trecut granița venind în orașul lor, determinați de masacrele războiului, își chema tovarășele „să ne înscriem în Partidul social-democrat și alături de tovarășii noștri să ducem lupta... pentru pace" [8].

În vederea atragerii femeilor în cadrul luptei politice a partidului socialist, Ecaterina Arbore, deținătoarea unei munci de răspundere în cadrul conducerii partidului, și-a închinat multe din articolele publicate în presă, acestei probleme. Din diferitele publicații socialiste internaționale — menționa ea — se desprinde cu claritate locul și rolul ce-i revenea femeii în Franța, Germania, Italia, Anglia, Rusia, „peste tot femeile au ieșit pe arena politică, pentru că munca și suferința le dă acest drept" [9]. De aceea, femeile din țara noastră, organizate în cadrul partidului socialist, erau chemate să-și intensifice acțiunea de mobilizare a tovarășelor lor din toată țara, în acțiunea generală a proletariatului. Evoluția evenimentelor impunea lărgirea activității organizate a femeilor muncitoare în cadrul întreprinderilor, atelierelor, în general în locurile de muncă ale femeilor, pentru a le atrage nu numai în lupta generală pentru emanciparea lor, ci în cadrul organizației socialiste, alături de proletariat, pentru intensificarea luptei de clasă. De aceea era necesară lărgirea acțiunilor socialiste — sulbinia autoarea în articolele sale, *Propaganda socialistă între femei* — în vederea atragerii în cadrul acestei acțiuni politice a femeilor cu convingeri socialiste, pentru organizarea unor ședințe săptămînale și în cartierele orașelor în care femeile încă nu erau angajate în muncă. Pentru aceasta era necesar să fie mobilizate numeroase propagandiste pentru desfășurarea muncii — căci — arăta ea — „avem mai multe tovarășe capabile"... care trebuiau convinse „că sînt și capabile, și datoare s-o facă" [10]. Intrînd în luptă, în cadrul partidului socialist, acesta

www.dacoromanica.ro

va deveni prin ele, mai puternic — arăta Ecaterina Arbore în articolul *Ce vor deveni femeile socialiste*[11].

Cît de active s-au manifestat femeile muncitoare în lupta politică, relata, într-un articol al său, Rozalia Frimu, atunci cînd arăta că de-a lungul atîtor ani, ele s-au manifestat ca luptătoare adevărate. Ea, care s-a aflat permanent în mijlocul femeilor, le-a văzut „în toate împrejurările alături de soţii lor : la serbări, serate, întruniri, manifestaţii de stradă, încăierări cu poliţia ; le-am auzit vorbind de la tribună la întruniri publice". Era un merit al lor şi o participare activă „la înfăptuirea idealului". Căci — arăta Rozalia Frimu — „O mişcare puternică feminină nu se poate forma decît paralel cu mişcarea întregului proletariat pentru înfăptuirea idealului socialist"[12].

În cursul anului 1916, organizaţiile de femei au desfăşurat o campanie energică, în cadrul acţiunilor întreprinse de partidul socialist, împotriva scumpirii traiului, „pentru respectarea preţurilor maximale". Numai la Bucureşti, în comisiunile de muncitori alese pe cartiere, pentru organizarea întrunirilor şi demonstraţiilor de stradă, făceau parte şi femei ca : Ecaterina Arbore, Teodora Atanasiu, Maria Ottoi, Cornelia Petrescu, Elena Ivănuş, Maria Popescu, Aneta Keneş[13]. Una dintre cele mai remarcabile organizatoare ale mişcării sociale pe care o desfăşurau femeile, Ecaterina Arbore sublinia într-una din cuvîntările sale rostite la întrunirile muncitoreşti, cît de importantă era activitatea acestei categorii sociale sortită să îndure greul războiului. Pentru aceasta ea scotea în evidenţă „rolul cel mare pe care trebuie să-l aibă femeile în împrejurările actuale pentru a grăbi încheierea păcii"[14]. De aceea, după intrarea României în război, ea şi-a continuat activitatea socialistă participînd la şedinţele conspirative care erau organizate în locuinţele particulare ale socialiştilor în care se stabilea modul de îndrumare a mişcărilor de rezistenţă ale muncitorilor, ale organizaţiilor feminine[15].

★

Organizaţiile de femei din ţara noastră au urmărit cu atenţie şi au popularizat, prin presa socialistă, evoluţia mişcării femeilor din diferitele ţări ale lumii. Gazeta „România muncitoare" avea chiar o rubrică specială, *Mişcarea feminină*, în care era relatată desfăşurarea luptei pentru emanciparea femeilor. Astfel erau prezentate acţiunile socialiştilor francezi pentru impunerea dreptului de vot al femeilor[16] ; organizarea unei conferinţe la Berlin „pentru trezirea şi apărarea intereselor lucrătoarelor"[17] ; mişcarea revoluţionară pentru obţinerea unor drepturi politice ale femeilor în Anglia, America, Norvegia, Suedia, Spania, Italia, Germania, Elveţia şi altele. Se publicau articole despre femeile care au căzut victime ale acţiunilor, menţionîndu-se că în această luptă pentru libertate, femeia a luat în toate timpurile parte activă, „n-a lipsit niciodată, în momentele cele mai însemnate, de a sta în luptă alături de bărbaţi"[18]. Chiar despre femeile care au căzut în luptă în timpul Comunei de Paris, Ecaterina Arbore scria că menirea lor „trebuie să rămînă sfîntă pentru proletariatul lumii întregi". Căci aceste femei, „fiice din popor, muncitoare, au luptat pentru ideile socialiste"[19]. De asemenea, în memoria femeii din Franţa, Louise Michel, a studentelor din Rusia, Mamaieva şi Venedictova, erau publicate articole care înfăţişau viaţa lor închinată crezului socialist al dreptăţii femeilor. În anul 1916 presa socialistă relata despre Roza Luxemburg care fusese condamnată la 2 luni închisoare de către tribu-

www.dacoromanica.ro

nalul din Weimar, pentru cuvîntarea sa referitoare la greva generală, rostită la congresul de la Iena. Tatiana Grigorovici relata pe larg desfășurarea luptei femeilor din Rusia, în amplul său articol *Femeia în revoluția rusească* [20]. Căci pentru meritele și eforturile sele, femeia a ajuns să fie „considerată ca o ființă egal îndreptățită cu bărbatul..." relata autoarea. În articolul intitulat *Mișcarea feminiuă*, gazeta socialistă menționa importanța popularizării acțiunilor revoluționare ale femeilor din toată lumea. Lucrătoarele din țara noastră „să nu uite nici un moment că nu sînt singure; să nu uite un moment că în toate țările unde mișcarea socialistă e în floare, acolo femeia ocupă un loc de frunte în această mișcare" [21] și de aceea să-și sporească acțiunea pe care o desfășoară pentru dezrobirea lor.

La Congresul socialist care a avut loc la Stuttgart, în anul 1907, problema „Dreptului de vot al femeilor" era prezentă pe ordinea de zi dezbătută de comisia a cincea. Reprezentantele femeilor nu au lipsit nici de acestă dată. Chiar la marele meeting ce a avut loc în aer liber, au luat cuvîntul Roza Luxembung, abia eșită din închisoare, Clara Zetkin precum și Henriette Roland Holst din Olanda[22]. În cazul dezbaterilor, referatul asupra problemei femeilor l-a prezentat Clara Zetkin. Menționînd rolul important al acestei probleme în cadrul luptei socialiste ea sublinia cît de necesară era să poată fi obținut dreptul femeilor, aceasta constituind o etapă „fierbinte, dorită pentru țelul nostru final", cucerirea puterii politice de către proletariat și instaurarea „orînduirii socialiste, singura în care problema femeii își va găsi rezolvarea" [23]. Relatările ample ale lucrărilor congresului, articolul Ottiliei Baader din Germania : „Femeia ca agitatoare", din care se desprinde chemarea adresată femeilor pentru a se integra în lupta politică, prezentarea dezbaterilor conferinței femeilor socialiste din Suedia, precum și a adunării generale a „Ligii pentru ocrotirea mamei" din Germania, note despre mișcarea feminină din Italia sau scrisoarea din America, privind situația femeilor muncitoare, sînt numai cîteva din documentele care atestă preocuparea constantă și intensă a partidului socialist din țara noastră față de problema emancipării femeii nu numai din țara noastră ci și din întreaga lume [24].

În anul 1910, cînd la Copenhaga avea loc congresul socialist internațional, femeile își organizaseră și conferința lor internațională socialistă la care au hotărît să se stabilească, pentru luna martie, o „zi a femeilor" pe plan internațional, pentru a le oferi prilejul manifestării comune în favoarea obținerii drepturilor lor. Ca urmare, au fost organizate în Germania, Austria, Anglia, Finlanda, Statele Unite, Franța, Rusia, Norvegia și Elveția, întruniri în acest sens la care „a asistat un public formidabil, aprins de cel mai însuflețitor entuziasm" [25] relata presa vremii. „Numai în Berlin au fost în acea zi *53 întruniri...* numai de femei"—se menționa în articolul *Femeia în mișcarea socialistă*, publicat în anul 1911 [26]. În mai multe articole, semnate Ana, la rubrica specială a gazetei socialiste „România muncitoare" închinată mișcării feminine, era prezentată ampla mișcare de organizare socialistă și sindicală a femeilor din Germania, exemplu pe care-l cerea să fie urmat și de tovarășele sale din țară. „Fie ca pilda frumoasă ce o desfășoară femeile de pretutindeni să determine și pe femeile din România să activeze în mișcarea sindicală și socialistă"—remarca ea.—„Timpul a sosit și ne cheamă la datorie" [27].

Deosebit de solidară s-a manifestat acțiunea femeilor în perioada în care omenirea era amenințată de conflictul unui război imperialist.

www.dacoromanica.ro

Roza Luxemburg și Clara Zetkin, în cadrul congresului socialist german, au pus din nou problema intensificării luptei desfășurată de femei [28]. Revista „Viitorul social" relata în acest sens, și despre lupta femeilor din Anglia sub semnătura Ecaterinei Arbore, în scopul mobilizării femeilor din țara noastră în acțiunile ce se desfășurau pe plan internațional [29]. Pe această linie se înscrie articolul pentru 1 Mai 1915, intitulat „Propaganda între femei" în care autoarea se referă la Conferința internațională din Berna, a femeilor socialiste, care a chemat, încă din anul 1914, „pe proletarele și pe femeile socialiste din toate țările să dea semnalul luptei pentru dezrobirea proletariatului și pentru *Pace*" [30]. În acest scop, gazeta socialistă a partidului proletariatului din țara noastră a publicat în paginile sale, traducerea articolului Clarei Zetkin din revista „Die Gleichkeit" scris cu prilejul zilei de 1 Mai, în calitatea sa de secretară a Internaționalei socialiste feminine [31]. Gazeta „Lupta zilnică" consacra articolul „Din Internațională" manifestul aceleiași energice femei din mișcarea socialistă internațională care chema proletariatul la lupta pentru pace, „o pace fără anexiuni teritoriale, o pace care ar recunoaște popoarelor dreptul la independență". De aceea — se arăta în manifest — această luptă „trebuie să continue din partea femeilor socialiste. Ele trebuie să se folosească de toate mijloacele, de toate căile, pentru realizarea hotărîrii lor decisive de a se lupta pentru pace", printr-o energică acțiune politică practîcă[32]. În acest an au continuat să fie relatate acțiuni ale femeilor socialiste din întreaga Europă: Anglia, Rusia, Olanda, Danemarca, Suedia, Norvegia, Germania, Belgia, Serbia [33].

Pe această linie se inscrie și convocarea de către Cercul feminin din București a unei adunări populare din cartierul Tabaci, unde „se va vorbi despre activitatea femeilor socialiste în timpul războiului european" [34].

Marea întrunire internațională de la Zimmerwald, care prelua chemările de la congresele de la Stuttgard, Copenhaga și Basel, mobiliza întregul proletariat să-și continue lupta „pentru o singură pace". Femeile aveau menirea să se afle alături de bărbați: „Lucrători și lucrătoare, mame și părinți, văduve și orfani..." sub acest titlu, lucrătorii din toate țările erau chemați să-și strîngă forțele [35]. Pe plan internațional, femeile au fost acelea care și-au manifestat mai întîi unitatea luptei pentru pace, la lucrările Conferinței lor internaționale care a avut loc la Berna, la începutul anului 1915. „Deci peste tot, femeile socialiste s-au arătat nestrămutate" [36], relata presa vremii.

În cadrul acestei lupte generale și-au înscris acțiunile lor energice femeile din țara noastră, precum și din întreaga zonă a Balcanilor. Într-o scrisoare adresată Tinei Kirkof de către Clara Zetkin și publicată de gazeta „Rabotniceski vestnic" era apreciată mișcarea feminină din această zonă a Europei căci — menționa ea — Conferința socialiștilor din Balcani pentru pace și neutralitate „a fost un succes care desigur va ajunge la rezultatele cele mai mari". Chiar dacă unele partide socialiste din Europa și-au abandonat tactica de luptă în acei ani, „este datoria femeilor de a duce înainte, cu curaj, drapelul vechiului ideal" [37]. Și pentru acest ideal al socialismului se ridicau la luptă femeile din țara noastră. După începerea războiului — menționau ele — în mișcarea muncitorească internațională s-au grupat socialiștii din țările în care nu au căzut de acord cu apărarea intereselor de clasă ale burgheziei. Acest nou curent, „cel internaționalist, cel cu adevărat consecvent cu scopul final al socialismului, cel revoluționar, cel intransigent", reprezenta opinia în care credea Partidul socialist din

www.dacoromanica.ro

țara noastră, din rîndurile căruia făceau parte și femeile. Si ele credeau cu convingere în acest curent care „luptă pentru pacea internațională"[38]. Pentru aceasta femeile erau îndemnate să se înscrie cît mai multe în partidul proletariatului din țara noastră pentru ca prin ele, partidul să devină puternic. Subliniind meritul ce le revenea femeilor socialiste de a fi convocat, chiar înaintea bărbaților, prima conferință internațională de la Berna, era evidențiat scopul său principal care se aflase înscris ca principal punct în ordinea de zi : „activitatea femeilor socialiste pentru pace" [39]. Analizînd condițiile grele ale războaielor, pentru toate popoarele lumii — se menționa în rezoluția adoptată, „ conferința internațională a femeilor socialiste declară *război războiului!*". Femeilor le revenea sarcina ca, alături de partidul socialist, să atragă întregul popor în lupta pentru pace, să cultive prin acțiunile lor, „sentimentul de solidaritate și dorința lor de pace", contribuind la realizarea rolului ce le revenea „pentru înfăptuirea socialismului" [40].

Problema luptei pentru pace din acei ani a figurat printre preocupările de bază ale organizațiilor de femei din țara noastră. Ele răspundeau cu căldură chemării partidului socialist, atunci cînd lansa manifestul de 1 mai, pentru „*o demonstrație uriașă*, cum n-a mai fost, în favoarea păcii... ..." [41] Căci erau conștiente de misiunea ce le revenea în cadrul acestei acțiuni, așa cum arăta Ecaterina Arbore la marea întrunire muncitorească din sala Dacia, din primăvara anului 1915. Subliniind importanța luptei, mai ales în zona Balcanică, ea menționa că în această mișcare „pentru pace, rolul principal îl au femeile" [42].

În anii grei ai războiului care au urmat, cînd activitatea partidului fusese interzisă iar sediile închise, femeile care au rămas acasă au continuat să se afle în centrul luptei, în acțiunile de rezistență pe care proletariatul, întregul nostru popor, le-a organizat. Numele Mariei Aricescu din Cîmpina a rămas înscris în cadrul organizației fruntașilor socialiști care își fixaseră locul de întîlnire chiar în casa familiei sale [43]. Încă din primăvara anului 1916, în informațiile organelor de siguranță se menționa activitatea acestei „cunoscută socialistă, corespondentă la ziarele socialiste din București, care dirijează mișcarea sindicală-socialistă din acest oraș ; este ascultată de muncitori. În casa ei se discută și se pun la cale toate mișcările acestora ..." [44]. Ea făcea parte din grupul ilegal socialist din orașul său, care organiza lupta de rezistență împotriva ocupanților germani [45], în subsolul casei în care locuia se tipăreau manifestele care chemau pe muncitori la luptă pentru libertate națională. Aici veneau delegați ai conducerii partidului din București, fruntași socialisti din Ploiești ca : Constantin Mănescu, Paul Marc, David Fabian, H. Măgură, și alții, pentru a se consfătui. Cercul de femei din Cîmpina, în frunte cu Maria Aricescu se ocupau de difuzarea materialelor propagandistice, de sprijinirea chiar a familiilor celor plecați pe front [46]. Alături de ea s-a aflat sora sa, Dida Aricescu, Aneta Loghin, Eugenia Voinea, Saly Marc și altele [47]. În aceleași informații ale autorităților polițienești era semnalată activitatea socialistei Saly Marc care, „ia parte activă la mișcarea muncitorească, face propagandă pentru reușita mișcării. Împarte afișe, îndeamnă lumea muncitoare să vină la întruniri... primește în casa sa pe fruntașii din alte orașe care vin în localitate" [48]. Și tot Maria Aricescu, din însărcinarea organizației ilegale a socialiștilor, a participat la organizarea și desfășurarea grevei muncitorilor petrolieri din Cîmpina, din iunie 1918. În locuința sa s-au întîlnit, conspirativ reprezentanții socialiști, în subsolul său s-au tipărit manifestele de protest ale muncitorilor, împotriva arestării reprezentanților greviștilor, de către ocu-

www.dacoromanica.ro

panții străini. Femeile din Cîmpina au participat la difuzarea manifestelor în întreprinderi, în locuințele muncitorilor, chemîndu-i la acțiunile de protest care au avut loc [49].

Cele mai ample acțiuni de protest împotriva exploatării ce s-au desfășurat în Capitala țării, în timpul ocupației străine, au fost organizate de femei, în primele luni ale anului 1917. Peste 7 000 de femei din București semnau un memoriu prin care cereau îmbunătățirea condițiilor de viață, vitregite de război [50]. Îndrumate și coordonate de comitetele de femei precum și de Comitetul de acțiune, alcătuit de socialiștii din București, la sfîrșitul anului 1916, femeile organizau chiar demonstrații de stradă. „Germanilor le e teamă de revolta femeilor care, exasperate, fac o strașnică manifestație la poliție și primărie ..." — relata în amintirile sale V. N. Drăghiceanu [51]. Ele au întreprins o demonstrație de stradă chiar în fața hotelului „Imperial" în care erau reținuți ca ostateci, de către armata germană, personalități politice românești. Femeile strigau „pace și pîine!" — menționa Constantin Bacalbașa—subliniind că acțiunile acestor femei „au fost puse la cale de către socialiști" [52].

În manifestul semnat „Femeile socialiste române", difuzat în peste 1000 de exemplare, femeile erau chemate la o mare întrunire, urmată de demonstrații de stradă. În timpul acestei manifestații, care a avut loc în martie 1917, ele au ajuns pînă la prefectura poliției. Peste 400 de femei treceau pe Calea Victoriei protestînd împotriva războiului și cerînd ajutoare pentru familiile afectate de război, în pofida intervențiilor armatei germane de ocupație. În memoriile sale, Sabina Cantacuzino relata rolul ce le-a revenit socialiștilor în sprijinirea și organizarea manifestațiilor de stradă pe care le efectuau femeile [53], chiar prin lansarea lozincilor și manifestelor împotriva războiului.

În împrejurările deosebit de grele din anii de ocupație străină, femeile de toate categoriile sociale s-au ridicat la luptă. Căci nu pot să nu fie menționate alături de demonstrațiile muncitorești ale femeilor, acțiunile de ajutorare a familiilor sărăcite de război, în cadrul Crucii Roșii, sau chiar ale spectacolelor artistice, organizate tot de femei [54], pentru selectarea unor sume de bani.

De altfel, pe această linie s-a înscris activitatea femeilor din Transilvania care deși nu se încadraseră în rîndurile partidului socialist alcătuiseră numeroase organizații numite „reuniuni feminine" în numeroasele orașe din această parte a țării ca Sălaj, Deva, Hunedoara și altele. Organizarea lor comună avea ca scop, în primul rînd cultivarea, dar mai ales acordarea sprijinului lor ideii unității naționale. Și aceasta, prin organizarea unor școli în limba română, a unor alteliere de cultură și de popularizare a artei populare românești tradiționale. Cînd „Reuniunea femeilor române sălăjene" își ținea, în Șimleul Silvaniei, adunarea jubiliară, cu prilejul împlinirii a 25 de ani de la constituirea sa, în raportul întocmit era menționat aspectul politic național al activității sale. Printre acestea era relatată invitația pe care o primiseră din București, din „Vatra principală a neamului românesc", pentru a participa la expoziția națională organizată în anul 1906. Se serbau unele evenimente istorice „la care a invitat a lua parte pe toți românii de pe toate teritoriile țărilor locuite de români" [55]. Participarea femeilor, din toate colțurile țării în cadrul nu numai a acțiunilor sociale, ci și naționale, înscrie în istoria luptei generale pentru eman-

www.dacoromanica.ro

ciparea femeii, pagini remarcabile de afirmare a lor în acțiunea politică generală a țării. Căci prin aceste organizații, femeile după cum relatau ele — „și-au concentrat puterile pînă aici răzlețite și le-a unit ca într-un foc încălzit de lumina științei și iubirii de neam și le-a pus în serviciul culturii românești" [56]. Manifestații în sprijinul emancipării femeilor precum și al înfăptuirii unirii țării au continuat să se înregistreze în rîndurile „femeilor române" din Transilvania și atunci cînd se pronunțau pentru pace, așteptînd „congresul general de pace", convinse că „Tribunalul internațional ne va face deplină dreptate [57]. Ele se considerau, cu luciditate, participante active, de-a lungul istoriei, la înfăptuirea măreților acte naționale. Căci — menționau ele — în toate timpurile „și pînă în zilele de azi, femeia tuturor epocilor și a popoarelor a luat parte la prefacerile prin care a trecut neamul lor". Astfel, femeile din Transilvania au înțeles întotdeauna realitatea „năzuințelor noastre de veacuri în a căror realizare trebuie să depunem energie fără seamă și noi femeile" [58].

Înfăptuirea mărețului act al Unirii Transilvaniei cu România a fost salutat cu aceeași căldură de organizațiile de femei, alături de toate categoriile sociale ale țării. Dr. Nora Lemeny, manifesta calda aprobare a organizațiilor democratice de femei din Transilvania atunci cînd saluta jertfele aduse de-a lungul atîtor decenii de luptă de numeroși fii ai poporului român pentru realizarea acestui ideal. „Marea adunare de la Alba Iulia, în sfîrșit, ne-a asigurat desăvîrșita libertate națională" [59]. scria ea în acel an. Nora Răzvan Lemeny, partîcipantă la înfăptuirea actului măreț al Unirii, se ocupase, în numele mișcării socialiste, de îndrumarea organizațiilor de femei pentru a participa la Marea Adunare de la Alba Iulia. Ea a fost aleasă, în numele numeroaselor femei din Transilvania, ca deputat în Marele Sfat, răspunzînd de departamentul muncii din cadrul Consiliului Dirigent [60].

Problema drepturilor legale ale femeilor, a acțiunii politice comune, a continuat să figureze în întreaga orientare teoretică și practică a partidului socialist din țara noastră.

În primăvara anului 1918, la ședințele socialiste organizate în împrejurări atît de grele, în București se sublinia necesitatea constituirii unui comitet „care să aibă însărcinarea de a lucra în aceste vremuri în numele mișcării, ... în numele partidului", chiar dacă va acționa ilegal. Și din aceste ședințe nu lipseau nici reprezentantele femeilor care își exprimau opinia în vederea sprijinirii luptei socialiste, fie că era Rozalia Frimu [61], fie Ecaterina Arbore [62].

În Transilvania, reapăruse gazeta „Adevărul", încă în anul 1917, prin care socialiștii români își exprimau hotărîrea de a continua lupta lor politică pentru a impune „dreptul de vot pentru fiecare bărbat și femeie trecuți de 20 de ani" [63]. Analizînd condițiile grele prin care au trecut, în timpul războiului, gazeta menționa că femeile „au arătat că sînt în stare să îndeplinească orice muncă, întocmai ca bărbații. Partidul social-democrat a știut aceasta totdeauna. De accea noi am cerut și pînă acum ca femeia să capete aceleași drepturi ca și bărbații..." Apreciind real marele rol pe care îl aveau femeile în acei ani grei, pentru refacerea și dezvoltarea țării, socialiștii susțineau această idee cu fermitate. „Femeile susțin azi țara prin munca lor, deci se cuvine ca și ele să aibă cuvînt în trebile statului ..." — menționa aceeași gazetă în articolul intitulat simbolic „Femeia în război. Cerem drepturi și pentru femei" [64].

Chiar la „Congresul regional al mișcării socialiste și sindicale din Moldova", care și-a deschis lucrările la Iași la 1 iulie 1918, această pro-

www.dacoromanica.ro

blemă era menţionată printre rezoluţiile adoptate. Preluîndu-şi misiunea de a menţine legăturile cu organizaţiile socialiste din întreaga ţară, în condiţiile în care partidul proletariatului se afla încă în afara legii, iar o parte din reprezentanţii conducerii sale erau sub ocupaţia străină, Comitetul regional ales îşi exprima „via dorinţă de reîncepere a activităţii unitare a mişcării din România". De aceea ei se pronunţau şi pentru acordarea drepturilor politice şi economice, „pentru chemarea întregului popor la viaţa politică ...", pentru acordarea votului universal, „fără deosebire de neam, religie şi sex", pentru acordarea unor legi care să ocrotească femeile de munca de noapte, să acorde măsuri „de proteguire a muncii femeilor şi copiilor" [65]. Aceasta, în condiţiile în care chemau proletariatul lumii întregi să se unească „pentru a impune o pace durabilă ... cu respectarea dreptului ce-l are fiecare popor de a dispune de el însuşi" [66].

Această preocupare a sprijinirii luptei desfăşurată de femei, a atragerii lor în cadrul organizaţiei politice unitare, la scara întregii ţări, a continuat să stea în atenţia partidului politic al proletariatului din ţara noastră. Dezvăluind caracterul de clasă al asupririi femeilor muncitoare, V. Anagnoste menţiona într-un articol dedicat luptei femeilor că soluţionarea problemei „nu este decît în organizare şi lupta în contra tuturor tendinţelor care ... condamnă la suferinţe, în afară de muncitori, jumătate din omenire — sexul femeiesc" [67].

Prin întreaga lor activitate din anii următori, organizaţiile de femei răspundeau chemării *Partidului socialist şi Uniunii Sindicale din România*, adresat *„Către muncitorimea de la oraşe şi sate"*, în primul număr al gazetei socialiste care apărea după război. Menţionînd cît de importantă era, din acea clipă chiar, „pentru întreaga lume problema păcii ..." — se menţiona în manifestul editat cu acel prilej. „Partidul Socialist din România, singurul reprezentant al poporului, vă cheamă în jurul drapelului de dezrobire" [68]. În paginile sale, gazeta socialistă a acordat aceeaşi atenţie problemei generale a luptei pentru emanciparea femeilor, a rolului ce i-a revenit în lupta generală a proletariatului care s-a desfăşurat în acei ani. În cadrul organizaţiilor socialiste internaţionale, partidele proletariatului şi-au păstrat activitatea şi unitatea — menţiona gazeta „Socialismul" — şi „nu puţin au contribuit organizaţiile femeilor socialiste şi a tineretului socialist la această cristalizare radicală a forţelor şi organizaţiilor proletare" [69]. Făcînd bilanţul activităţii femeilor socialiste din toată lumea, Ecaterina Arbore ajungea la concluzia că prin intensificarea activităţii lor pe terenul economic, în acei ani, femeile „au luat parte incomparabil mai activă decît înainte, în luptele politice" [70]. Războiul pusese în situaţii dificile întreaga omenire, femeile însă au slujit aspectelor deosebite ale vieţii, au pus pe bărbaţi „în faţa tabloului pe care l-ar fi considerat mulţi ca utopic şi straniu acum cîţiva ani : femei conducătoare de tramvaie, femei vizitii şi birjari, femei tăietoare de lemne, femei bărbieri, femei negustorese în toate ramurile negustoriei ... femei în toate ramurile administraţiei, femei ocupate la toate fabricile". În întreaga Românie femeile „au simţit că au minte şi braţe ca şi bărbaţii şi odată intrate în lupta economică directă, au început a se interesa şi de viaţa politică şi socială a poporului". Femeile erau mobilizate să-şi închine lupta realizării idealului socialist „să poată lua parte conştientă şi activă la reorganizarea societăţii de mîine". Viitorul societăţii socialiste în care credeau cu convingere, va fi consolidat de generaţiile viitoare. Ori „Femeia de astăzi are menirea a pregăti această generaţie" [71]. Gazeta din Iaşi „Omul liber", publica, în acelaşi an, articolul „Pentru

www.dacoromanica.ro

emancipare" în care erau trecute în revistă calităţile superioare ale acestei majorităţi a populaţiei lumii peste care s-a trecut cu uşurinţă de către burghezie. Excluzînd femeia din viaţa politică şi socială a ţării, statul nostru s-ar lipsi, practic, de o forţă „laborioasă şi spornică". Iată de ce — menţiona autorul — în cadrul reformelor care se cer înfăptuite, „emanciparea femeii se impune în modul cel mai categoric" [72]. Era o expresie grăitoare a aspectului nou, conştient şi matur, al înţelegerii rolului ce-i revenea femeii în general, în amplul proces al evoluţiei sociale. Pe această linie se înscriu întrunirile muncitoreşti organizate în acele zile ale anului 1918, manifestaţiile de stradă sau mitingul din Cişmigiu, chiar şi grevele organizate, la care, participarea femeilor era tot mai pregnantă. În luna noiembrie, declaraseră grevă chiar muncitoarele de la Regie şi nu au reluat lucrul pînă nu le-au fost acceptate cererile de revendicări. Această acţiune a femeilor muncitoare era menţionată de gazeta socialistă ca o „pildă de solidaritate şi de curaj", atunci cînd, înfruntînd toate greutăţile, se grupau în faţa sediului Clubului socialist ascultînd cuvîntul delegaţiei lor şi a reprezentantului partidului socialist. Prin conştiinţa şi perseverenţa lor — se arăta în articolul intitulat chiar *Grevistele* — „grevistele de ieri vor deveni muncitoarele conştiente de mîine, cu convingerea formată că locul lor este alăturea de întreaga muncitorime care luptă sub steagul roşu al socialismului pentru desfiinţarea exploatării muncii" [73]. Pentru aceasta ele erau obligate să-şi desfăşoare larga lor acţiune în vederea obţinerii drepturilor politice pe care le obţinuseră femeile din atîtea ţări. Întrebîndu-se „Ce spun şi ce fac acum femeile din România? ", Ecaterina Arbore, în articolul său *Vot pentru femei*, sublinia că ele îşi desfăşurau lupta căci „trebuie să aibă şi ele drepturi politice şi le vor avea !" [74]. În noile condiţii ale ţării, după înfăptuirea Unirii, se impuneau chiar măsuri care să asigure dreptul de vot „pentru ambele sexe", — se arăta în articolul publicat de gazeta „Socialismul" care relata despre marea adunare de la Alba Iulia. Trimiţînd salutul lor „muncitorimii organizate din noul stat român", socialiştii chemau, în acelaşi timp, „la întregirea partidului socialist din România mare" [75]. Şi, prezente în cadrul acestui partid, femeile înţelegeau chemarea ce le era adresată şi lor în organizarea şi desfăşurarea acţiunii unite. Unui socialist din Brăila care — într-un articol al său — se întreba „unde sînt tovarăşele de luptă?", ce, înainte de război, îşi constituiseră organizaţia lor separat, Teodora Atanasiu îi răspunde prin gazeta „Socialismul". Ea socotea abordarea în sine a problemei luptei femeilor de către socialişti, un real îndemn la luptă ce le „împrospătează memoria neuitatului nostru Ştefan Gheorghiu care a activat neobosit în această direcţie" [76]. În ceea ce priveşte însă activitatea femeilor, s-a desfăşurat, totuşi, permanent, chiar şi în timpul ocupaţiei „nu au lipsit femeile" din faţa baionetei militarismului german cerînd pîine şi libertate". În viitor însă nu vor mai putea vedea o mişcare revoluţionară separată a femeilor, „întrucît femeia muncitoare va sta numai alături de tovarăşii bărbaţi, avînd aceleaşi nevoi şi acelaşi ţel de dezrobire ... Sînt multe femei ... care lucrează în tăcere în direcţia ţintei ce urmăresc" [77]. Într-adevăr, femeile s-au aflat, în perioada următoare, permanent prezente în centrul acţiunilor proletare, economice şi politice, care au avut loc. Între socialiştii implicaţi în procesul celor arestaţi în timpul luptei proletare din 13 decembrie 1918 se aflau şi Maria C. Moscu care la Clubul socialist, îşi desfăşura munca în cadrul administraţiei gazetei, precum şi Carolina Iarcovski [78]. Nume de femei sînt adesea întîlnite în paginile presei socialiste fie ca autoare a unor articole, a

www.dacoromanica.ro

unor broşuri privind lupta pentru emanciparea femeii, sau chiar pe listele de subscripţii pentru colectarea fondurilor necesare sprijinirii luptei socialiste care se desfăşura atît de intens în împrejurările grele de după război. Cînd, în februarie 1919 a murit Maria Aricescu, reprezentanţii partidului socialist îşi exprimau stima pentru această luptătoare, „o veche tovarăşă a noastră care punea întreaga ei putere de muncă în slujba idealului socialist". La ea s-au găsit întodeauna gazetele muncitoreşti, broşurile socialiste, iar locuinţa sa din Cîmpina „era adresa fixă unde fiecare năpăstuit venea să se plîngă şi să ceară un sfat" [79]. Femeile muncitoare s-au aflat printre cei 30 000 de muncitori care, în ziua de 1 Mai 1919, au sărbătorit ziua internaţională a muncii. Şi la una din cele trei tribune din Capitală la care şi-au rostit cuvîntările reprezentanţii proletariatului, în cursul dimineţii, a luat cuvîntul şi „delegata femeilor muncitoare, tov. Paula Măgură". Ea sublinia cît de importantă era participarea femeilor la lupta socialistă, cît de „îmbucurător e că alături de soţii lor au venit şi femeile proletare". Căci — menţiona ea — deşi în toate timpurile femeile au suferit inegalităţile sociale, „cerem astăzi, pentru femeie, deplina egalitate, întronînd o nouă eră în lumea aceasta". În aceeaşi zi, la un alt miting, după amiază, o delegată a femeilor sublinia importanţa acelei zile cînd „În sufletul marelui *tot* muncitoresc e lumină, căldură şi sărbătoare", cînd erau şi ele alături, în lupta ce se desfăşura pentru „dreptatea idealului socialist" [80]. La întrunirea care a avut loc la Cîmpina, în sediul organizaţiei partidului, reprezentanta femeilor, Sally Marcu menţiona cît de solidar se alăturau femeile în luptă pe lîngă muncitori, convinse că „trebuie să fim cu toţii laolaltă" [81]. Cînd avocatul N. Lupu Kostaki cerea, printr-o scrisoare adresată lui Ilie Moscovici să fie înscris în partidul socialist, declara că o face împreună cu soţia sa, „stăpînă ca şi mine şi pe pungă şi pe libertatea sa ... O recomand prieteniei tale binevoitoare" [82]. La Cercul de studii din Bucureşti printre conferinţele programate se afla şi cea a dr. Maria Odobescu despre „Mediul rural". Clara Vexler, ca răspuns la comemorarea, de către socialişti, a doi ani de la moartea soţului său, îşi exprima credinţa în lupta pe care o desfăşura, „hotărîrea noastră de a lupta pentru completa lumină", că „întreg partidul socialist mă convinge odată mai mult că numai în clasa muncitoare toţi nedreptăţiţii şi îndureraţii pot avea mîngîiere" [83]. Era opinia generală a clasei proletare care încadra toate forţele de muncă ale societăţii şi care era menţionată în programul Partidului Socialist din România, adoptat la Conferinţa din mai 1919. Dezvoltarea industrială a ţării, progresul său general, determina creşterea numerică a proletariatului această „clasă revoluţionară, chemată a-şi îndeplini misiunea istorică în evoluţia societăţii româneşti ...". De aceea partidul politic al acestei clase îşi propunea să realizeze „desfiinţarea exploatării sub orice formă, îndreptată împotriva unui neam, sex sau unei clase" [84]. Şi printre cei care primiseră misiuni în cadrele de conducere, se aflau şi femeile : dr. Ecaterina Arbore la Cercul de Editură socialistă, iar Maria C. Moscu în cadrul administraţiei gazetei socialiste centrale *Socialismul* [85].

Presa socialistă publica adesea ştiri, apeluri sau anunţuri privind modul de organizare şi de desfăşurare a acţiunilor revoluţionare ale femeilor. Femeile erau chemate să-şi întărească organizaţiile mai „puternic spre a impune exploatatorilor justele noastre cereri", erau sprijinite în momentele grele ale desfăşurării acţiunilor lor greviste, se anunţau întrunirile comune la care luau parte şi femeile ca : „Întrunirea lucrătorilor şi lucrătoa-

www.dacoromanica.ro

relor de la confecții „Adunarea lucrătorilor și lucrătoarelor de la Regie și Pulberărie", se protesta împotriva arestărilor unor muncitoare. Astfel, sub titlul „Arestarea unei tovarășe", „Socialismul" înfiera arestarea muncitoarei Paula Roșianu, acuzată ca instigatoare printre tovarășele sale de muncă[86]. În articolul „Ororile exploatării", Gheorghe Niculescu-Mizil analiza, prin cifre, modul de exploatare nu numai al muncitorilor ci și a lucrătoarelor de la fabrica textilă Birman, de către patronii și reprezentanții claselor dominante. „Iată cum știu să exploateze femeia, conservatorii . . ." care, în fond, „nu sînt deloc mișcați de suferințele și nevoile lucrătorilor și poporului nostru" [87] — conchidea autorul.

Organizațiile de femei își desfășurau activitatea în toate colțurile țării. Astfel, Uniunea femeilor române din Transilvania cerea „Consiliului Dirigent" realizarea drepturilor pentru femei". Ele cereau respectarea rezoluției de la Alba Iulia care acorda drepturi politice femeilor. Și pentru a putea impune respectarea acestora, femeile erau chemate „să lupte și să se atașeze acelui partid care le apără cauza lor", să-l ajute, alături de întregul proletariat pentru înfăptuirea acestor revendicări. „Dezrobirea politică a femeii este strîns legată de dezrobirea clasei muncitoare", relata gazeta „Tribuna socialistă", în articolul intitulat simbolic, „Drepturile femeilor" [88].

La Iași, Cercul feminin care — după cum relata presa vremii — „cuprinde foarte multe femei", organiza săptămînal ședințe, în care își expuneau opiniile socialiste și participau energic la luptă numeroase reprezentante ale femeilor muncitoare mai ales „pentru acțiunea obținerii drepturilor politice pentru femei". Fie că lua cuvîntul cunoscuta socialistă „tovarășa Zoe Frunză", fie „mai multe tovarășe și tovarăși", fie că erau alese și femei în delegațiile alcătuite de către organizația locală de partid pentru a prezenta ministrului de interne memoriul lor prin care cereau drepturi politice și economice [89] femeile se aflau în rîndurile luptei întregului proletariat pentru realizarea dezideratului lor social. La o întrunire a lucrătorilor și lucrătoarelor din atelierele de confecții militare din Iași, printre vorbitori a luat cuvîntul și muncitoarea Anicuța Sovrana iar la o întrunire din București, „tov. Maria Popa de la Regie"[90], pentru sprijinirea luptei tovarășelor de muncă în vederea obținerii îmbunătățirii condițiilor lor de muncă și de viață. La Turnu-Măgurele, secretara organizației Cercul feminin anunța o nouă ședință a femeilor, iar în Capitala țării, erau programate ședințe pentru toate zilele unei săptămîni, la care urmau să vorbească „următoarele tovarășe", fiind menționate Petruța Pas, Paula Verea și altele [91]. La „grandioasele întruniri de joi", după cum anunța presa vremii, au vorbit Maria Nedelcu, care îndemna „pe femei de a veni în luptă alături de bărbați", precum și Maria Popa care sublinia că aveau „România mare" dar și „o datorie sfîntă, noi, femeile : să pornim la luptă alături de bărbați" [92]. La T. Severin, într-o întrunire care avusese loc la Casa Poporului, reprezentanta femeilor, Marioara Stanciu sublinia marele rol pe care îl aveau în societate femeile, dar mai ales în cadrul mișcării socialiste muncitorești : „De datoria noastră e să ne înregimentăm în partidul socialist pentru a grăbi revoluția socială" [93], menționa ea. Tot așa, în București Maria Vasile în sala din Șerban Vodă sau Natalia Oprescu în sala Ovidiu declarau că se alătură luptei muncitorilor : „Voi, care ați dus greul războiului — se adresa ea muncitorilor — sînteți chemați la o nouă luptă. O luptă pentru libertatea și viața noastră" [94]. La numeroasele întruniri muncitorești care aveau loc în acea perioadă, întîlnim

www.dacoromanica.ro

nenumărate femei care participau la ședință, luau cuvîntul sau prezentau conferințe. La întrunirile muncitorilor tipografi chemările erau adresate către „Tovarăși și tovarășe"; la întrunirile socialiste din Iași era nelipsită Zoe Frunză, la inaugurarea Casei Poporului din Cîmpina era prezentă „Eliza Petrescu, din partea cercului feminin din Prahova"; la marea adunare din sala Dacia, din București luau cuvîntul Natalia Oprescu, Natalia Petrescu; la alte întruniri din Capitală le întîlnim din nou pe Natalia Oprescu, Caplan, Paula Venea, „tovarășa Carageale", Camelia Petrescu, Maria Vasile [95]. Cercurile feminine anunțau de asemenea, întruniri la care urmau să prezinte conferințe din temele luptei socialiste Nina Arbore, Natalia Oprescu, la București, Elena Simionescu la T. Severin. Îndemnînd la organizarea luptei lor, Elena Simionescu le chema „să ne strîngem rîndurile bărbați, femei și copii pentru ca să scăpăm cît mai curînd de această stare în care ne găsim [96]. La cercul „Tineretului Socialist" era anunțată conferința „tovarășa Damian, profesoară", la sediul partidului din București, cercul feminin chema „toate delegatele fabricilor și atelierelor", pentru a asista la expunerea doctoriței Odobescu despre „Feminismul în România" [97]. La întrunirea organizată la fabrica Regie și chibrituri, la întrunirile care au avut loc, au vorbit Maria Popa, Victoria Constantin și Natalia Petrescu [98]. Din partea cercului feminin au luat cuvîntul Ana Comănescu și Gina Grieg [99]. Referindu-se la această amplă și energică activitate a femeilor, presa socialistă publica la rubrica *Anchetele noastre*, articolul semnat Ghempet : „Din viața lucrătoarelor de la Regie", în care era apreciată organizarea lor politică și profesională unitară. Femeile „se unesc între ele", participă la întrunirile organizate la care iau cuvîntul „mai mulți tovarăși și tovarășe", și subliniau că „mișcarea noastră crește, se întărește, luptă. Al nostru e viitorul" [100]. În anul 1919 apărea o gazetă muncitorească care servea și interesele de clasă ale femeilor lucrătoare, „Buletinul sindicatului lucrătorilor și lucrătoarelor de croitorie din București". Chiar dacă apoi se va numi „Lucrătorul croitor", titlul său inițal reflecta opinia socialiștilor din țara noastră față de recunoașterea egalității femeii în drepturile politice și economice. În paginile acestei gazete, același Vasile Anagnoste publica un articol închinat muncii și luptei femeii, „robită de trei ori : ca mamă, ca lucrătoare și ca femeie". Femeile erau chemate astfel să-și organizeze lupta căci drepturile care li se cuveneau „nu-și pot găsi dezlegarea decît în schimbarea formei sociale în societatea socialistă, adică atunci cînd munca își va rupe lanțurile, dezlegîndu-se din jugul capitalismului" [101]. Gazeta „Îmbrăcămintea" chema, de asemenea, lucrătoarele prin paginile sale să se alăture luptei socialiste fie prin organizarea în sindicatele muncitorești, fie în cadrul luptei politice a partidului clasei muncitoare, pentru realizarea idealului socialist [102].

Prin toată activitatea lor practică, prin energia lor morală și fizică chiar, femeile se afirmau ca o forță politică capabilă să-și înscrie munca în cadrul asigurării progresului general al țării realizării țelului social în care credeau cu convingere. Nu întîmplător, gazetele socialiste continuau să le cheme la consolidarea și dezvoltarea organizațiilor lor politice și profesionale, la încadrarea întregii lor acțiuni în rîndurile partidului politic al proletariatului din care făceau și ele parte. În articolul intitulat semnificativ „Femeia și socialismul", publicat de gazeta „Oltenia socialistă", era menționat marele rol ce le revenea femeilor în viitoarea societate socialistă, chemîndu-le astfel la organizarea lor politică [103]. Această idee era recunoscută și de femeile care, în rîndurile publicate de ele în paginile presei socia-

www.dacoromanica.ro

liste, subliniau importanța femeilor în cadrul societății, unde, crescînd numeric ca muncitoare, „capătă un rol important în producție". Fiind însă atît de nedreptățite în cadrul societății burgheze, ele erau chemate să participe la lupta „pentru triumful definitiv al socialismului". De aceea, Elena Filipovici ajungea la concluzia că „Numai societatea socialistă va da tuturor adevăratele drepturi [104]. Dealtfel, în acei ani se făcea cunoscut numele Elenei Filipovici în organizația tineretului socialist sau în cadrul presei socialiste [105]. Căci femeile nu au lipsit din rîndurile mișcării tineretului socialist. Astfel, la începutul anului 1920, tinerii lucrători de la fabricile Vulcan, C.F.R., Regie și altele, erau chemați să se adreseze „tov. Viorica Girescu", urmînd să discute „chestiuni importante", iar la o ședință a tinerilor muncitori se anunța că va vorbi „și Maria Stănescu" [106]. În vara anului 1919, la Consfătuirea tineretului socialist care a avut loc la Cîmpina, în comitetul ales se afla și Stela Ionescu, reprezentantă a tinerelor socialiste [107]. Încă din cadrul organizațiilor de tineret era cultivată solidaritatea de clasă a femeilor muncitoare, „atmosferă familială, ca frați și surori, care să se ajute mutual în dezvoltarea lor ca luptători ai clasei lor" [108]. În cadrul mișcării revoluționare a tineretului socialist, femeile tinere și-au manifestat convingerea politică și hotărîrea de luptă. Astfel, atunci cînd erau anunțate ședințele lor, printre vorbitori se afla Alexandrina Niculae pentru sala Bădulescu sau Zoe Petrescu, în „sala din centru" [109].

Femeile s-au manifestat cu hotărîre pentru participarea lor activă în viața politică a țării și în anii următori. „Cred că am dreptul să vorbesc în chestia votului egal al femeilor nu numai în numele femeilor social-democrate, nu numai în numele lucrătoarelor, ci și în numele majorității femeilor ..." [110] — declara Tatiana Grigorovici în articolul său „Votul egal cu femeile". Ea prezenta cu luciditate marele rol pe care îl aveau femeile în cadrul amplului proces de progres general al țării unite, a forțelor pe care le puteau pune la dispoziție țării în împrejurările cele mai deosebite. Ca exemplu, ea se referea la participarea lor generală dar neobosită, în anii grei ai războiului, neținînd seama atunci de clasele sociale din care făceau parte : „... noi am cultivat pămîntul, noi am lucrat în fabrici, în industriile cele mai periculoase, noi am făcut armele cu care bărbații și frații noștri au luptat contra vrăjmașilor. Dar noi munceam nu numai fizicește, ci și pe terenul intelectual. Este știut cît de mare era numărul femeilor care, ca medici, funcționare, administratoare, au slujit statului. Ramurile întregi de administrație au fost în mîinile femeilor" [111]. Și după război, femeile socialiste s-au reîntors la muncă, și-au reluat activitatea pentru obținerea și a unei legislații a muncii, pentru a nu mai fi exploatate de capitaliști mai aspru decît bărbații. Dar, în același timp, ele pledau pentru măsuri statale interne, „să aibă țara școli bune, spitale îndeajuns, azile de orfani și bătrîni", precum și pentru o politică externă pașnică. Concluzia sa era pe bună dreptate, că nu exista nici o chestiune politică sau administrativă de care să nu fie interesate femeile în egală măsură cu bărbații. „Și tocmai femeile acestea să fie excluse de la dreptul de vot?!" — se întreba ea. În paginile gazetei „Socialismul" erau adesea reproduse discuțiile deputaților din Cameră în jurul problemei drepturilor politice ale femeilor, atitudinea de clasă a unor reprezentanți ai burgheziei care socoteau că sînt împotriva acestor măsuri întrucît „dreptul de vot la femei face parte integrantă din programul partidului socialist, și atunci ar trebui ... să aduc la îndeplinire întreaga reformă socialistă ..." [112]. Și pentru a obține totuși aceste drepturi, femeile nu au abandonat lupta lor politică.

www.dacoromanica.ro

Chiar în perioada campaniei electorale în anul 1919, Cercul feminin din Ploiești își exprima dorința lor, printr-o notă adresată Comitetului Executiv al partidului — ca pe lista candidaților socialiști să figureze și femeile. „Știm bine că o candidatură feminină nu e admisă de legile burgheze în vigoare, dar am fi dorit ca, cu acest prilej, să producem o manifestare prin care principiile de fond ale mișcării socialiste să fie puternic afirmate" [113]. Și pentru realizarea idealului lor, femeile nu au abandonat lupta lor perseverentă. Referindu-se la întrunirile și demonstrațiile de stradă muncitorești, dr. Păcurariu (Ghelerter) menționa că în luptele acestea de masă „sindicale și politice, femeile lucrătoare ... apar în primele șiruri ale proletariatului, ca o răzbunare a suferințelor îndurate de sexul întreg" [114]. În întrunirile lor, în paginile presei socialiste, femeile din toată țara erau chemate „să lupte pentru drepturile lor, pentru viitorul lor". Béla Teri, menționa, în articolul său „Femeia și mișcarea sindicală", cît era de important de a se înrola și ele în acțiunile directe, „să nu așteptăm ca frații noștri muncitori să lupte în locul nostru și să cucerească pentru noi condiții economice mai prielnice ... Tovarășe ! ... să luptăm pentru socialism !" [115] își încheia autoarea articolul. Căci ele erau conștiente de marele rol ce-i revenea noii societăți, pentru a cărei realizare lupta proletariatul, în recunoașterea drepturilor lor. Referindu-se la „sfînta datorie" ce le revenea femeilor, Ana Comănescu arăta — cu prilejul zilei de 1 Mai 1920 — că aceasta este realizarea societății socialiste. „În ordinea socialistă, bazată pe egalitate și adevăr, femeia, pe lîngă datorii, va avea și drepturi. Să luptăm pentru cucerirea lor" [116] conchidea ea.

În perioada care a urmat, pînă la congresul partidului, din mai 1921, întreaga acțiune socialistă a femeilor era integrată acțiunii politice a partidului, pentru stabilirea programului unitar de luptă al proletariatului din întreaga țară. Așa cum mărturisea Ilie Moscovici, istoria viitoare începea să fie scrisă „de masele mari, conștiente ... de Partidul Socialist" [117]. La întrunirile muncitorești femeile continuau să participe nu numai prin o simplă prezență. Astfel, Nina Arbore, în cadrul conferințelor sindicale vorbea despre „Rolul femeii în mișcările sindicale"; Janeta Maltus lua cuvîntul la Ploiești la o întrunire muncitorească care cerea „amnistie și pacea cu toate popoarele"; Natalia Oprescu, despre „Lupta sindicală"; Maria Nedelcu și Maria Popp, la mitingul din sala *Dacia* se refereau la greutățile economice pe care le întîmpinau lucrătorii din diferite fabrici și ateliere [118] și altele. Ele se manifestau astfel ca parte integrantă a clasei muncitoare socialiste din țara noastră. Și, cu aceste prilejuri, femeile nu-și uitau și marele rol ce le revenea în creșterea și educarea viitorilor cetățeni ai patriei. La o astfel de întrunire, Natalia Oprescu, declara „că-și vor crește copiii în învățătura credinței socialiste" [119]. În gazeta „Socialismul" a fost publicat chiar articolul „Sfaturi mamei socialiste", în care se sublinia cît era de importantă educația ce trebuia acordată copiilor, ținînd seama de viitorul societății. Și să nu se uite că socialiștii vedeau „în muncă ceva mare și frumos". De aceea, ea trebuia prezentată generației tinere „în înțelesul socialist, care dezvoltă, în același timp prin muncă și spiritul și virtuțile copilului, pentru societatea viitoare socialistă" [120]. Pentru sprijinirea acestei idei, Tatiana Grigorovici publica în gazeta „Vorwaertz" din Cernăuți, articolul intitulat „Datoria statului față de copii".

Chiar și în cadrul unor întreprinderi, reprezentantele organizațiilor de femei le adresa tovarășelor lor lucrătoare chemarea către sporirea atenției acordate copiilor. La fabrica de chibrituri, alături de muncitorii care

www.dacoromanica.ro

îndemnau la „organizare și cultură", Jeana Brănișteanu le ținea „o interesantă conferință despre : „Cum se face educația", iar la Regie, aceeași Jeana Brănișteanu, le-a vorbit lucrătoarelor despre necesitatea educării tinerei generații [121].

Acțiunile generale ale femeilor făceau parte directă nu numai din lupta de clasă a proletariatului ci din activitatea unitară a partidului socialist. În cadrul întrunirilor, femeile își afirmau prezența fie prin cuvîntările sau conferințele expuse, fie chiar prin alegerea unora dintre ele în cadrul comitetelor alese pentru unele organizații muncitorești. Astfel, la adunarea generală a sindicatului de la fabrica de chibrituri, din februarie 1920, două femei, Natalia Petrescu și Mariția Velicu au fost alese în comitetul constituit. În timpul mișcărilor greviste ale muncitorilor din acel an, ele au participat cu perseverență, suportînd chiar măsurile dure ale autorităților polițienești. La mitingurile muncitorești care aveau loc în sala *Dacia* luau cuvîntul, pentru a protesta împotriva autorităților lucrătoare ca Maria Popa sau Maria Ștefan [122]. Printre cei 170 de greviști de la fabrica „Textila" din Iași, 125 erau femei [123]. Multe femei au fost arestate, concediate, maltratate chiar. Nume de femei sînt întîlnite printre arestații și condamnații din închisoarea Văcărești, printre cei implicați în procesul grevi știlor. Numai de la Pirotehnie, printre cei 16 greviști implicați în proces, erau și cinci femei : Lucia Constantinescu, Maria Chirculescu, Miția Miculescu, Maria Grădinaru, Ioana Constantinescu [124]. Printre muncitorii acuzați în procesul de la Sibiu, se afla și Margareta Roth, care mărturisea în declarația sa că era „socialistă din convingere și mă ocup cu problemele socialiste..." [125]. În perioada de după greva generală, în preajma congresului partidului ce se pregătea, fusese arestată Eufrosina Cotor precum și Elena Filipovici, ținute apoi la închisoarea Văcărești. Gheorghe Cristescu, ca deputat socialist, a abordat într-o ședință a Camerei, situația femeilor de la Regie, scoțînd în evidență măsurile luate împotriva lor de către clasele dominante care dispuseseră arestarea a 40 lucrătoare expresie a conflictelor de clasă : „Romîncele pe care le slăviți cu fățărnicie, le batjocoriți acum, d-lor !" arăta el. Tot așa, în ședința Camerei din 26 martie 1921, el adresa ministrului de interne întrebarea privind eliberarea arestaților, printre care se afla și reprezentanta femeilor, Elena Filipovici, cerînd cu hotărîre punerea lor în libertate și eliberarea sediului partidului care se afla sigilat de autoritățile burgheze [126]. Și tot femeile s-au aflat printre organizatoarele și activistele din cadrul organizației care s-a numit întîi „Crucea Roșie socialistă", apoi „Comitetul de ajutoare" sau „Comitetul de apărare a prigoniților", care își propusese să strîngă fonduri și ajutoare pentru muncitorii închiși și condamnați. Din comitetul de conducere alcătuit, nu lipseau Rozalia Frimu și Maria Ottoi. Prin spectacole, șezători, subscripții, apeluri, insigne, sumele selectate trebuiau predate „tov. Mina" sau Rozaliei Frimu, pe str. Cîmpineanu nr. 50 [127]. Și aceste acțiuni erau cel mai frecvent inițiate și organizate de femei.

Despre mișcarea feminină din alte țări, presa socialistă publica știri și articole ca „Evoluția lucrului feminin", în Canada și Anglia, „Femeile germane și pacea", „Dreptul de vot pentru femei în Franța", „Congresul feminin de la Zürich",. Sînt numai cîteva articole în care era abordată problema luptei femeilor pentru obținerea recunoașterii drepturilor lor. La o întrunire a femeilor socialiste din Ploiești, Alexandru Dobrogeanu-Gherea făcea chiar o expunere despre „mișcarea femeilor din străinătate", iar în paginile presei erau menționate succesele femeilor americane care obțineau dreptul de vot [128]. Se menționa în același timp, faptul că congresul

www.dacoromanica.ro

de la Zürich fusese convocat de Comitetul internațional al femeilor pentru pacea permanentă care, de la acea dată se va numi „Liga Internațională a Femeilor pentru Pace și Libertate". Congresul însărcinase 6 delegate din Statele Unite, Anglia, Franța, Italia, Elveția să se prezinte la Conferința Păcii pentru a impune unele rezoluții. Ceea ce le-a atras pe femeile din țara noastră era larga înțelegere a femeilor din toată lumea „jurămîntul solemn de a lupta întotdeauna contra războaielor" [129]. S-au urmărit apoi pregătirile unei conferințe a femeilor la Madrid, în Spania, „conferința organizată de alianța internațională a femeilor" ce urma să aibă loc în mai 1920, la care să participe delegate din 15 țări printre care Marea Britanie, Rusia, Danemarca, Canada, Germania, Austria, Islanda, Ungaria, Polonia, Cehoslovacia [130]. Referindu-se la femeile din Rusia, socialiștii din țara noastră răspundeau unor acuzații nedrepte ale burgheziei, privind condițiile grele pe care le pregătea revoluția proletară pentru femei. Socialismul, pentru care lupta proletariatul — menționau ei — „e solul dezrobirii tuturor nedreptăților. Femeia va ajunge în sfîrșit să aibă în societate egalitatea socială...". Și pentru realizarea acestui obiectiv femeile erau chemate să lupte „sub steagul roșu" care le poate asigura „ridicarea lor în rîndul oamenilor" [131]. Dealtfel, în paginile „Socialismului" se publica Statutul Internaționalei a III-a care cuprindea și problema „Mișcării feminine. La paragraful șase se arăta că Comitetul Executiv al Internaționalei „confirmă pe secretarul internațional al mișcării feminine comuniste și organizează secția feminină a Internaționalei comuniste" [132]. Acest proces de radicalizare ideologică și de manifestare unitară a mișcării femeilor pe plan internațional a cunoscut etape superioare. Numai în cursul anului 1921 a fost creat „un organ de propagandă pentru femei", cu un comitet ales, avînd ca președinte pe Clara Zetkin și membre pe Alexandra Kolontay, Rolandedros și altele. Se preconiza chiar necesitatea convocării unui congres internațional al muncitoarelor comuniste [133]. Urmărind cu luciditate acest amplu proces evolutiv al mișcării feminine, femeile din țara noastră au continuat să-și desfășoare activitatea tot mai matur. Evoluția în sine a societății — arăta Elena Filipovici în articolul său „Femeia și dezrobirea ei" — a făcut din femeie „un factor însemnat în economia societății...". Și pentru că acest rol nu-i era recunoscut, chiar dacă tot greul zilei ea îl ducea : „Cine dacă nu femeia !". De aceea femeile erau chemate să-și continue lupta în cadrul partidului proletariatului pentru a putea crea condiții noi sociale în țara noastră, căci „numai atunci i se va crea și femeii condițiuni favorabile dezvoltării și emancipării sale" [134].

Pregătirea și desfășurarea lucrărilor congresului Partidului Comunist Român, din mai 1921, sînt o mărturie clară a realității unității și consolidării organizatorice a proletariatului din întreaga țară printre care se aflau și femeile lucrătoare. Chiar pe ordinea de zi anunțată, la punctul 9 se afla și „Mișcarea feminină", care trebuia să cuprindă un raport de activitate, prezentat de o delegată [135]. De altfel, în cadrul statutului partidului, o rubrică specială era închinată „Organizațiilor feminine". În toate organizațiile locale ale partidului urmau să fie constituite „cercuri feminine", formate din membrele secțiunii. Chiar dacă aceste cercuri se grupau în Uniuni ale femeilor, ele puteau să-și organizeze congrese avînd însă „administrația și conducerea sub controlul Comitetului Executiv". În cadrul comitetelor cercurilor feminine trebuiau să participe membri ai comitetelor secțiunii de partid, iar în Comitetul Central al Uniunii și un delegat al Comitetului Executiv al partidului [136]. Mișcarea feminină era astfel

www.dacoromanica.ro

încadrată în lupta generală a proletariatului, a partidului său de clasă, în vederea realizării idealului lor final, societatea socialistă. De altfel, chiar în timpul lucrărilor congresului partidului, printre telegramele de salut trimise de organizațiile din țară, se afla și cea semnată de Natalia Călinescu din Focșani, în numele socialiștilor arestați, printre care se afla și soțul său [137].

Femeile au înțeles întotdeauna importanța misiunii politice ce le revenea în istoria țării chiar. De aceea, după congres, Eufrosina Cotor socotea că încă nu le-au fost acordate sarcinile politice pe care le puteau realiza. După opinia sa, la congres au lipsit femeile dintre „reprezentanții mișcării", numai o delegată nu mărturisea prea real numărul de femei, care făceau parte din partid. Femeile puteau da ajutorul necesar luptei și cu prilejul acelui congres — declara ea — „îmi fac datoria de conștiință să atrag atenția tuturor delegaților asupra acestei lipse... Fie ca măcar la congresul viitor să se audă-n discuții și luminile glasurilor femeilor socialiste-comuniste" [138].

Cît de mult și-au inclus femeile socialiste acțiunea lor politică și chiar munca, apărării statului și progresului său general, se remarcă din modul în care problema acordării drepturilor lor era dezbătută chiar în Parlamenul român. În raportul prezentat în Senat de Gh. Meitani, privind drepturile electorale pentru femei, se menționa cît era de schimbată opinia oamenilor față de femei. Dacă cei vîrstnici de la sate „păreau foarte scandalizați", cei tineri, care participaseră chiar la război, aveau altă opinie : „foarte bine, uneori femeile sînt mai deștepte decît mulți bărbați [139]" declarau ei. Paul Bujor însă, în cuvîntul său scotea în evidență mai ales categoria cea mai largă a femeilor care munceau în sate sau orașe. „Femeia lucrează în fabrici și birouri, alături de bărbați pentru ca să mai aducă încă ceva în casă de mîncare copiilor lor și lor ca să poată trăi, căci munca bărbatului nu mai este suficientă pentru aceasta [140], menționa el. La sate, femeile depuneau aceleași eforturi pentru a munci, mai ales în timpul războiului, „Cînd bărbații lor erau pe front, au muncit din greu ogoarele noastre". Intelectualele aveau calitățile lor, în care nu puteau fi întrecute, mai ales în privința educației tinerei generații, „îngrijesc copii mult mai bine decît cum îi cresc acelea care flirtează prin saloane", arata el referindu-se la femeile care făceau parte din clasele dominante. „Astfel fiind — susținea Paul Bujor cauza femeii muncitoare, în mod deosebit — venirea femeii în viața publică nu este o chestiune de modă...ci este o necesitate ce i se impune de condițiile sociale...dacă ea vine și pune în serviciul țării deopotrivă munca ei, ca și bărbatul, atunci mă întreb : oare nu are și ea dreptul să controleze banul public, să controleze orice activitate publică și, prin urmare, nu trebuie ca ea să aibă dreptul la vot, ca să-și spună cuvîntul în treburile și gospodăria țării... ? [141].

Astfel, Senatul accepta acordarea dreptului de vot femeilor din România, expresie a energicei acțiuni întreprinsă de ele, femeile lucrătoare din orașe și sate aducîndu-și contribuția esențială. Dacă femeia fusese pînă atunci nedreptățită mereu, „civilizația modernă a făcut un pas înainte și femeia nu mai este astăzi atît de înjosită pe cît era altă dată", declara senatorul D. Alexandrescu în intervenția sa. Progresul viitor al societății va șterge astfel „principiul nedrept și vecsator, care statornicește inferioritatea juridică și socială a femeii, proclamînd egalitatea ambilor soți" [142].

www.dacoromanica.ro

Printre măreţele realizări ale ţării noastre, în anii construcţiei socialismului, se înscriu şi schimbările profunde care au avut loc în privinţa vieţii şi rolului femeii în societate. La Conferinţa naţională a femeilor din anul 1985, tovarăşul Nicolae Ceauşescu sublinia, în cuvîntarea sa, larga participare a femeilor la înfăptuirea programelor de dezvoltare economică şi spirituală a ţării : „Se poate spune, pe drept cuvînt, menţiona secretarul general al partidului, că nu există domeniu unde femeile să nu fie prezente în mod activ, că nu am fi putut obţine aceste măreţe realizări fără participarea activă a femeilor !" [143]. Este o încununare a luptei îndelungate şi perseverente pe care femeile muncitoare din ţara noastră au desfăşurat-o de-a lungul atîtor ani.

N O T E

[1] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România* 1910—1915, Edit. politică, Bucureşti, 1968, p. 899—901
[2] „Lupta zilnică" din 27 octombrie 1915.
[3] Idem, din 28 octombrie 1915.
* În acel an, Panait Istrati se căsătorise cu Janeta Maltus.
[4] „Lupta zilnică", din 1 septembrie 1915.
[5] Idem, din 10 mai, 14 mai, 17 mai, 19 mai 1915.
[6] Idem, din 13 mai 1915.
[7] Idem, din 17 septembrie, 1915.
[8] Idem din 23 octombrie 1915.
[9] Idem, din 1 decembrie 1915.
[10] „Lupta zilnică" din 11 octombrie 1915.
[11] Idem, din 7 februarie 1916.
[12] Idem. din 23 octombrie 1915.
[13] Idem, din 3 martie 1916.
[14] Arh. C.C. al P.C.R., fond 28, mapa 8/1915, f. 8
[15] Idem, dosar 4332, f. 83.
[16] „România muncitoare" din 23—31 decembrie 1906.
[17] Idem, din 4—11 martie 1907.
[18] Idem, din 11—18 martie 1907.
[19] Idem, din 6 martie 1911.
[20] „Viitorul social" nr. 3 din octombrie 1907, p. 218.
[21] „România muncitoare" din 24 septembrie 1906.
[22] Idem, din 19—26 august 1907.
[23] *Congresul internaţional al socialiştilor*, Stuttgart, 1907, Editura Librăria Vorwarts, Berlin, 1907, p. 32, 76—77.
[24] „România muncitoare" din 14—21 şi 7 —14 ianuarie 1907, 11—18 şi 18—25 februarie 1907, 8—16 iulie 1907, 19—26 august 1907.
[25] Idem, din 17 martie 1911
[26] Idem, din 24 iunie 1911
[27] Vezi în acest sens : „Activitatea femeilor socialiste germane" şi „Femeia în mişcarea sindicală germană" în „România muncitoare" din 29 septembrie 1911, 9 octombrie 1911.
[28] „Viitorul social" nr. 5—7 din 15 noiembrie 1913, p. 343.
[29] Idem, nr. 3—4 din mai — iunie 1913, p. 211.
[30] „Lupta zilnică" din 10 aprilie 1915
[31] Idem, din 29 iulie 1915
[32] Idem, din 6 mai 1915.
[33] Idem, din 30 mai 1915
[34] Idem, din 9 septembrie 1915
[35] Idem, din 25 septembrie 1915
[36] Idem, din 4 octombrie 1915.
[37] Idem, din 15 octombrie 1915.
[38] Idem, din 1 februarie 1916.
[39] „Viitorul social" nr. 1 din mai 1916, p. 44.
[40] Idem, nr. 1 din mai 1916, p. 44.
[41] „Lupta zilnică" din 29 martie 1915.
[42] Idem, din 20 aprilie 1915.

www.dacoromanica.ro

[43] Georgeta Tudoran : *Casa Aricescu din Cîmpina*, în „Magazin istoric" nr. 6/1977, p. 22—24.
[44] Arhiva istorică centrală, fond Direcţia poliţici şi siguranţci generalc, dosar 393/1916, f. 9
[45] Arh. I.S.I.S.P., fond 2, dosar 461, f. 4—5.
[46] „Lupta socialistă" din martie 1919.
[47] Arh. I.S.I.S.P., fond 2, dosar 547, f. 7—12.
[48] Arhiva istorică centrală, *loc. cit.*, f. 10.
[49] Arh. I. S. I. S.P., fond 2, dosar 909, f. 14, dosar 808, f. 28.
[50] „Mişcarea" din 12 septembrie 1917.
[51] Virgiliu N. Drăghiceanu : *707 zile sub cultura pumnului german*, Edit. Cartea românească, Bucureşti, 1920, p. 68—69.
[52] Constantin Bacalbaşa, *Capitala sub ocupaţia duşmanului*, Edit. Alcalay, Brăila, 1921, p. 132.
[53] Sabina Cantacuzino, *Din viaţa familiei I. C. Brătianu. Războiul 1911—1916*, Edit. Universul, Bucureşti, 1937, p. 124—125.
[54] Vezi pe larg, Augustin Deac, Ion Toacă : *Lupta poporului român împotriva cotropitorilor. 1916—1918*, Edit. militară, Bucureşti, 1978, p. 165—170.
[55] *Din viaţa Reuniunii femeilor române sălăjene, 1881—1906*, Sălaj, 1906, p. 18.
[56] *Ibidem*, p. 17.
[57] „Românul" din 20 decembrie 1918.
[58] Idem, din 11/24 noiembrie 1918.
[59] „Adevărul" din 2/15 decembrie 1918.
[60] Vezi Elena Georgescu, Titu Georgescu : *Mişcarea democratică şi revoluţionară a femeilor din România*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1975, p. 107.
[61] Arh. C.C. al P.C.R., fond 28, mapa 3/1918, f. 1.
[62] Idem, mapa 6/1918, f. 1.
[63] „Adevărul" din octombrie 1917.
[64] Ibidem.
[65] „Social-democraţia" din 8/21 iulie 1918.
[66] Ibidem.
[67] „Îmbrăcămintea", din 19 martie 1920.
[68] „Trăiască Socialismul" din 14 noiembrie 1918.
[69] „Socialismul" din 20 noiembrie 1918.
[70] Idem din 24 noiembrie 1918.
[71] Idem din 26 noiembrie 1918.
[72] „Omul liber" (Iaşi) din 6 iunie 1918.
[73] „Socialismul" din 30 noiembrie 1918.
[74] Idem din 12 decembrie 1918.
[75] Idem din 11 decembrie 1918.
[76] Idem.
[77] Idem din 15 martie 1919.
[78] „Socialismul" din 23 martie 1919.
[79] Idem din 17 februaie 1919.
[80] Idem din 3 mai 1919.
[81] Idem din 8 mai 1919.
[82] Idem din 29 mai 1919.
[83] „Socialismul" din 14 iunie 1919, 19 iunie 1919.
[84] Idem din 27 mai 1919.
[85] Idem din 24 mai 1919.
[86] Idem din 1 iunie 1919, precum şi din 29 mai, 30 mai, 31 mai, 7 iulie 1919.
[87] Idem din 27 iulie 1919.
[88] „Tribuna socialistă" din 30 noiembrie 1919.
[89] Vezi „Socialismul" din 15 august 1919, 13 august 1919, 14 august 1919.
[90] „Socialismul" din 24 iulie 1919.
[91] Idem din 18 octombrie 1919, 16 octombrie 1919.
[92] Idem din 2 noiembrie 1919.
[93] Idem din 3 noiembrie 1919.
[94] Idem din 2 noiembrie 1919.
[95] „Socialismul" din 19 decembrie, 12 noiembrie, 25 noiembrie, 16 noiembrie 1919.
[96] „Lumea nouă" din 6 decembrie, 19 decembrie 1919.
[97] Idem din 6 decembrie, 8 decembrie 1919.
[98] „Lumea nouă" din 14 decembrie 1919.
[99] „Socialismul" din 12 noiembrie 1919.
[100] Idem din 9 septembrie 1919.
[101] „Lucrătorul croitor" din ianuarie 1920.

www.dacoromanica.ro

[102] „Îmbrăcămintea" din 19 martie 1920. Vezi articolul *Robia femeii*.
[103] „Oltenia socialistă" din 7 noiembrie 1919.
[104] „Munca grafică" din 1 mai 1919.
[105] Presa muncitorească și socialistă, vol. III, partea a II-a, 1917—1921, Edit. politică, București, 1973, p. 297.
[106] „Socialismul" din 3 ianuarie, 5 mai 1920.
[107] „Tineretul socialist" din 21 septembrie 1919.
[108] Idem din 2 iulie 1920.
[109] „Socialismul" din 14 februarie 1920.
[110] „Socialismul", din 29 mai 1919.
[111] Idem.
[112] „Socialismul " din 31 iulie 1920.
[113] Arh. C.C. al P.C.R., , fond 28, dosar 4377, f. 210.
[114] „Socialismul" din 6 octombrie 1920.
[115] „Muncitorul pielar" (Arad) din 4 decembrie 1920.
[116] „Îmbrăcămintea" din 1 mai 1920.
[117] „Socialismul" din 13 mai 1920.
[118] Idem, din 18 noiembrie 1919, 13 febr. 1920, 19 mai 1920.
[119] Idem, din 13 mai 1920.
[120] Idem, din 7 ianuarie 1920.
[121] „Socialismul", din 25 ianuarie 1920.
[122] Idem, din 4 iunie, 26 iunie 1920.
[123] Idem, din 3 iulie 1920.
[124] Idem, din 26 martie 1921.
[125] Idem, din 5 ianuarie 1921.
[126] „Socialismul" din 27 iunie 1920, 28 martie 1921.
[127] Idem, din 24 decembrie 1920, 2 ianuarie, 3 februarie, 30 aprilie 1921.
[128] Idem, din 30 iulie 1919, 4 septembrie 1920.
[129] „Socialismul" din 27 iunie 1919.
[130] Idem, din 3 ianuarie 1920.
[131] Idem, din 17 aprilie 1919.
[132] Idem, din 23 septembrie 1920.
[133] Idem din 15 ianuarie 1921.
[134] „Socialismul" din 16 martie 1921.
[135] Idem, din 7 mai 1921.
[136] Idem, din 9 mai 1921.
[137] Idem, din 14 mai 1921.
[138] „Socialismul" din 13 mai 1921. Articolul „Lipsa femeilor", era semnat *Eufr.*
[139] Dezbaterile Senatului. Sesiunea ordinară prelungită. Monitorul oficial din 12 iulie 1921, p. 2370.
[140] Idem, p. 2420.
[141] Idem, p. 2421.
[142] *Loc. cit.*, Monitorul oficial din 14 iulie 1921, p. 2423.
[143] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Conferința națională a femeilor din 7 martie 1985*, Edit. politică, București, 1985, p. 10.

ASPECTS DE LA LUTTE SOCIALISTE POUR L'AFFIRMATION POLITIQUE DE LA FEMME PENDANT LES ANNÉES PRÉCÉDANT LA CONSTITUTION DU PARTI COMUNISTE ROUMAIN (III)

Résumé

Le parti du prolétariat de Roumanie a accordé une attention spéciale au rôle qui revenait à la femme travailleuse dans le cadre de la lutte sociale en cours à l'époque. Cela ressort des travaux des congrès du parti organisés

www.dacoromanica.ro

pendant ces années-là, des réunions et manifestations ouvrières, des discours prononcés par les représentantes des femmes socialistes ainsi que du programme du parti. Dans le même temps, les organisations des femmes travailleuses de Roumanie ont déployé une solidaire collaboration internationale avec les femmes socialistes d'autres pays, notamment durant la période où l'humanité se voyait menacée par le conflit d'une guerre impérialiste. Pendant les âpres années de la guerre, elles ont inscrit leur activité dans la lutte contre l'occupation étrangère, pour imposer les droits qui leurs étaient dûs, pour la paix. Dans le cadre de la grande Roumanie, elles ont déployé leur activité au sein du parti pour l'unification des organizations prolétariennes en un seul parti, figurant même dans la préparation et l'ordre du jour des travaux du congres du Parti Communiste Roumain du 8 mai 1921.

www.dacoromanica.ro

DENATURĂRI ȘI FALSIFICĂRI CARE JIGNESC ȘI PROFANEAZĂ MEMORIA VICTIMELOR TERORII HORTHYSTE

Terminînd de citit cele 2 000 de pagini ale *Istoriei Transilvaniei*, recent apărută la Budapesta, mă văd silit să constat, cu amărăciune și indignare, că, în ciuda înaltului forum — Academia Ungară de Științe — care a patronat-o, ea se abate, cu o consecvență demnă de o cauză mai nobilă, și de la probitatea științifică, și de la etica istoriei.

Ca fiu al plaiurilor transilvane, cetățean român de naționalitate evreu, obligat de soartă, la un moment dat, să beau pînă la fund paharul umilințelor și suferințelor generate de ură și vrajbă, mă simțeam îndreptățit să sper că o carte, apărută în zilele noastre într-o țară socialistă, carte ce-și propune să evoce amplu, în trei volume masive, istoria Transilvaniei, să fie — sau cel puțin să încerce să fie — o caldă și sinceră pledoarie pentru colaborarea între țările și popoarele noastre, condamnînd energic și fără rezerve toate acele idei, teze și orientări care, în diferite momente ale istoriei, au propagat ura, diversiunea, asuprirea și disprețuirea, ajungînd pînă la acea teroare horthystă deșănțată, care s-a soldat cu exterminarea fizică a zeci și zeci de mii de români și evrei din nord-vestul României. Cred — și nimeni nu mă poate clinti din această convingere — că o carte de istorie trebuie să militeze — tocmai pe baza învățămintelor cristalizate de istorie — pentru o mai bună cunoaștere, pentru apropiere, pentru respectul reciproc al trecutului popoarelor noastre.

Deschizînd primul volum al *Istoriei Transilvaniei* cu astfel de gînduri, am ajuns ca la terminarea celui de-al treilea să fiu stăpînit de o totală deziluzie, sufletul să-mi fie plin de durere și revoltă. Da, de durere și revoltă, pentru că în paginile celor trei volume s-au condensat nu doar erori și aprecieri tendențioase, nu doar imprecizii și date greșite ci, mai ales, denaturări și falsuri, care merg pînă la pîngărirea celor mai luminoase momente din istoria poporului român, pînă la jignirea demnității naționalităților ce au conviețuit și conviețuiesc de secole pe străvechiul pămînt românesc al Transilvaniei, pînă la reînvierea și relansarea unor teze extrem de nocive, șoviniste și revizioniste, pe care le credeam de mult înmormîntate. În loc să apropie popoarele și naționalitățile țărilor noastre vecine, cele trei volume ale *Istoriei Transilvaniei* — prin falsuri grosolane și inadmisibile omisiuni deliberate, prin aprecieri batjocoritoare și calomnii fățișe — provoacă nedumerire și revoltă, generează animozități și disensiuni, înveninează atmosfera, subminează, prin atacurile sale directe, un bun dobîndit de-a lungul unei zbuciumate istorii : conlucrarea, buna înțelegere.

Nu numai ansamblul lucrării la care ne referim prezintă o imagine denaturată a istoriei Transilvaniei, ci fiecare capitol al ei falsifică etapele și momentele pe care le abordează.

În cele ce urmează nu mă voi referi la faptele încriminate de mult de istorie : masacrele, teroarea fără egal, reprimarea, lagărele de muncă

www.dacoromanica.ro

forțată, expulzările exercitate de horthyști în anii 1940—1944 împotriva populației românești majoritare din teritoriul de nord-vest al României ocupat ca urmare a dictatului fascist de la Viena din august 1940. Din multitudinea problemelor privind teroarea horthystă, probleme prezentate denaturat și fals ori pur și simplu omise, mă voi referi, pentru exemplificare, la un singur moment : *deportarea și exterminarea populației evreiești din partea de nord-vest a României, cotropită de Ungaria horthystă.*

Pare de necrezut și totuși aceasta este realitatea : din 2000 de pagini, mai precis, din cca 90 000 de rînduri, autorii lucrării consacră doar *patru rînduri și jumătate* exterminării de către horthyști a evreilor din nordul Transilvaniei. Expediază, așadar, într-o singură frază, deportarea și nimicirea fizică a unei populații care trăia de secole întregi pe aceste plaiuri. Pentru precizie, pentru a vorbi „la concret", reproducem în întregime fraza : „*După ocupația germană, în 1944, autoritățile ungare — în pofida protestelor curajoase ale intelectualilor progresiști și ale capilor bisericești, ca de pildă a episcopului Márton Áron — au transportat o parte însemnată a populației evreiești din Transilvania de Nord, vreo 90—100 mii de oameni, în lagăre de concentrare din Germania, condamnîndu-i la pieire*"[1].

Dincolo de faptul că reducerea la *atît* a eliminării fizice a evreimii din nordul Transilvaniei reprezintă o minimalizare de-a dreptul profanatoare a unuia din cele mai mari asasinate în masă din istoria omenirii, fraza de mai sus denaturează, falsifică și induce în eroare opinia publică mondială atît prin omisiuni de neiertat cît și prin fiecare afirmație, prin fiecare cuvînt al ei.

Să le luăm pe rînd.

Autorii încep evocarea holocaustului evreilor din nordul Transilvaniei așternînd pe hîrtie, fără să le tremure mîna, „*După ocupația germană...*". Cititorul însă nu poate să nu se întrebe : dar *pînă atunci*, pînă la ocupația germană din martie 1944, evreilor din nordul Transilvaniei chiar nu li s-a întîmplat nimic? Consider jignitoare și profanatoare deopotrivă pentru memoria victimelor și pentru suferințele supraviețuitorilor vehicularea cu insistență și în alte lucrări a tezei potrivit căreia evreilor din Ungaria și din teritoriile pe care le cotropise „nu li s-a clintit nici un fir de păr" — cum le place să declare unora — pînă la 19 martie 1944. Este o împietate pe care mă simt dator s-o resping în numele acelui dureros de lung șir al victimelor din satele și orașele Transilvaniei de Nord, ucise de gloanțele unor ofițeri sau soldați horthyști, ucise cu patul puștii, cu vînă de bou ori izbite cu capul de pereți de jandarmii și polițiștii regimului de teroare ungar sau gonite în masă spre marele masacru de la *Kamenec-Podolsk.*

Desigur, pătrunzînd în nord-vestul României pe baza samavolnicului dictat de la Viena, întregul aparat represiv, întreg mecanismul opresiunii horthyste și-a îndreptat tăișul împotriva populației românești, săvîrșind mii de crime individuale și colective, devastînd și maltratînd, semănînd deopotrivă la sate și orașe spaimă și frică, instaurînd o teroare fără precedent în sălbăticia sa.

Dar încă de atunci, din primele zile ale trecerii frontierei, printre victime, alături de români, se numărau tot mai mulți evrei. În marele masacru de la Trăznea — din septembrie 1940 — au fost uciși și șase evrei. Au căzut, de asemenea, alături de români, doborîți de glonț sau spintecați de baionetă horthystă, evrei din Cerișa și Marga (județul Sălaj), din Vișeu și

www.dacoromanica.ro

Tășnad etc. La Sucutard, lîngă Gherla, la sugestia grofului din comună au fost uciși doi tineri țărani români — Iosif Moldovan și Ion Cotin. În aceeași zi, locotenentul Papucs a dispus asasinarea a două tinere evreice — Roza și Ester Rozenberg. Evocînd această crimă într-o carte, Michael Bar-On din Israel consemnează : „*După război, cadavrele au fost exhumate. Ungurii, cărora le place să facă paradă de spiritul lor cavaleresc, îngropaseră victimele într-un mod infam: pe fundul gropii au așezat fetele, iar peste ele pe cei doi bărbați*".

Oare chiar nici unul din autorii volumelor să nu cunoască faptul că pentru primul asasinat în masă din lungul șir al celor care au jalonat aplicarea „soluției finale" de către naziști, adică pentru cumplitul masacru din 1941 de la *Kamenec-Podolsk*, din cele peste 20 000 de victime, cca 16 000 au fost furnizate de autoritățile horthyste din rîndurile evreilor din nordul Transilvaniei și Ucraina subcarpatică? E greu de crezut, pentru că lucrarea lui Ghideon Hausner, procurorul general în cunoscutul proces intentat criminalului de război Eichmann, apărută în traducere în Budapesta cu titlul „*Sentință la Ierusalim*" arată : „*În vara lui 1941, la scurt timp după ce Germania nazistă atacă Uniunea Sovietică, autoritățile ungare îi strîng pe toți așa-zișii „evrei din Răsărit", adică pe cei care nu aveau cetățenie ungară (foști evrei polonezi, români și cehoslovaci) și-i tîrăsc în zonele abia cucerite din Polonia Răsăriteană. Acolo, S.S.-Obersturmbannführer Jeckelm s-a angajat „că pînă la 1 septembrie îi va lichida pînă la unul pe acești jidani*" (pe cei deportați din Ungaria, din Transilvania de Nord și pe cei localnici — n.n.). *Și s-a ținut de cuvînt. Einsatzgruppe C. de sub comanda lui i-a măcelărit pe toți la Kamenec-Podolsk și în orașele vecine. Numărul victimelor a depășit cifra de 20 000. Doar cîțiva au reușit să scape ca prin minune, să ajungă la Budapesta și să povestească cele întîmplate*".

Și cum se poate trece peste suferințele celor peste 50 000 de bărbați evrei în floarea vîrstei — dintre aceștia 15 000 au fost din nordul Transilvaniei — pe care autoritățile horthyste, constituindu-i în detașamente de muncă forțată și de pedeapsă, i-au trimis în Ucraina cu scopul premeditat de a-i lichida? După cum reiese din memoriile fostului ministru al apărării din Ungaria horthystă, general-colonel Nagybaconi Nagy Vilmos, din fiecare 7 evrei trimiși în Ucraina șase au pierit : de foame, de frig, uciși în bătăi, împușcați sau arși de vii la Dorosici.

Fraza continuă „*... în 1944 — în pofida protestelor curajoase ale intelectualilor progresiști și ale capilor bisericești, ca de pildă al episcopului Márton Aron...*". Aici ar fi fost absolut necesar să se facă referiri concrete cel puțin la un singur document, la un singur memoriu public semnat de un intelectual ungur de vază sau de un grup de intelectuali. Noi, cei aflați în ghetouri, așteptam un astfel de protest cu sufletul la gură. Dar nici atunci, nici pe timpul desfășurării deportărilor nu s-a auzit de un astfel de protest. Da, Márton Aron, singurul pe care-l numesc autorii, a protestat curajos, numai că el nu era capul unei biserici din Ungaria, cum lasă să se înțeleagă autorii, ci era episcop cu reședința în Alba-Iulia, deci în România ; de acolo a trecut granița vremelnică, și, la 18 mai 1944, și-a rostit protestul în catedrala Sf. Mihail din Cluj, fapt pentru care, chiar la sfîrșitul acelei luni, a devenit „persoană nedorită" pe teritoriul ocupat de Ungaria horthystă și expediat înapoi.

Este adevărat că, pe la mijlocul lui iunie, a existat din partea bisericii reformate o încercare de a organiza un protest comun al bisericilor

www.dacoromanica.ro

ungare. Încercarea a eşuat însă din cauza poziţiei primatului Ungariei, Serédi Jusztinián, capul bisericii majoritare. Peste ani, apărătorii primatului vor susţine că el, aidoma unui strateg militar, a aşteptat să atace „*la timpul oportun, cu forţa necesară şi în locul potrivit*". Numai că atunci, cînd oamenii erau duşi spre moarte într-un ritm de 12 000 pe zi, „aşteptarea şi amînarea" nu reprezentau nici strategie, nici tactică ci, pur şi simplu, abandonarea victimelor.

Deci, în pofida protestelor curajoase (pentru a căror atestare nu ni se oferă mărturii), spun autorii în continuare, autorităţile ungare „... *au transportat o parte însemnată a populaţiei evreieşti din Transilvania de Nord, vreo 90—100 mii de oameni în lagărele de concentrare, condamnîndu-i la pieire*".

Pentru mine — supravieţuitor al acelui calvar — este de neînţeles cum şi-au permis autorii să mistifice în aşa hal faptele, să eludeze, cu asemenea lipsă de scrupule, o realitate atît de gravă. Las la o parte expresia „*au transportat*" * — deşi nu pot să ascund că mi se înfige în inimă ca un cuţit orice încercare de poleire a unei realităţi de o cruzime şi o sălbăticie fără asemănare în istoria omenirii — dar nu pot, n-am dreptul să nu protestez cînd nu se respectă adevărul nici măcar în privinţa faptelor şi cifrelor arhicunoscute. Cum poţi să spui că doar „*o parte însemnată*" a evreimii din nordul Transilvaniei a fost deportată, cînd este un lucru notoriu că jandarmeria şi poliţia horthystă — cu o precizie şi meticulozitate, cu un zel ce i-au surprins pînă şi pe hitlerişti — au scotocit fiecare casă din fiecare sat şi oraş şi, pe baza datelor de la serviciile de „evidenţă a populaţiei" şi a „listelor speciale", întocmite din timp, i-au strîns „om cu om" *pe toţi* din nordul Transilvaniei în ghetouri, apoi, înghesuindu-i cîte 80—90 într-un vagon de vite, i-au expediat la moarte în trenuri de cîte 50 de vagoane. Cei exceptaţi — cîţiva mari mutilaţi de război etc. — reprezintă o cifră atît de infimă încît n-au cum să schimbe datele problemei.

Şi nu acoperă realitatea nici afirmaţia că au fost transportaţi „*în lagăre de concentrare din Germania*". Într-adevăr, *Reich*-ul nazist era împînzit, la acea dată, de mii de lagăre de concentrare, în care deţinuţi de toate naţionalităţile din Europa erau supuşi unor munci istovitoare şi unui tratament imposibil de suportat. Evreii din nordul Transilvaniei au fost însă expediaţi, *fără excepţie, în lagărul de exterminare Birkenau-Auschwitz*, unde 70—75%, uneori chiar 80% din cei sosiţi erau duşi, de pe peron, direct în camerele de gazare. Şi numai cei 20—30% rămaşi în viaţă au fost trimişi, ulterior, în lagărele de concentrare din Germania.

Deşi la *Birkenau-Auschwitz* era pusă la punct o bandă rulantă a morţii şi exista o experienţă de cîţiva ani în asigurarea funcţionării ei fără perturbări, în vederea sosirii într-un ritm fără precedent a deportaţilor din Ungaria şi din teritoriile pe care le cotropise s-a luat un şir întreg de măsuri speciale. Locotenent-colonel S.S Rudolf Höss, fostul comandant al lagărului, numit între timp inspector general în centrala lagărelor de concentrare, a fost din nou detaşat la *Auschwitz*.

Garniturile au fost renovate, furnalele recositorite, coşurile întărite cu benzi de oţel; au fost săpaţi kilometri de şanţuri în imediata vecinătate a crematoriilor, pregătindu-se arderea pe ruguri a cadavrelor ce nu vor putea fi mistuite de cele patru crematorii în zilele şi nopţile cînd capacitatea lor va fi depăşită.

Chiar şi camerele de gazare primitive, care fuseseră folosite înaintea construirii celor moderne, au fost repuse în stare de funcţionare.

www.dacoromanica.ro

S-a construit o nouă linie ferată între *Auschwitz* și *Birkenau*, iar punctul de debarcare a fost adus mai aproape cu 200 m de crematorii. Numărul *Häftling*-ilor din cele două *Sonderskommando*-uri (detașamente speciale) ce lucrau la camerele de gazare a fost sporit de la 224 la 860, iar *Kommando*-ul care sorta prada din trenuri a fost majorat la aproape 2 000 de oameni. Cu toate aceste măsuri, Rudolf Höss a fost nevoit să se deplaseze de cîteva ori la Budapesta pentru a pune de acord ritmul exagerat al deportărilor horthyste cu capacitățile de gazare și ardere de care dispunea *Birkenau-l*.

Cît privește cifra de *90—100 mii de oameni*, pe care o dau autorii, nu poate fi explicată altfel decît ca o tendință deliberată de a micșora dimensiunile crimei săvîrșite de horthyști și, implicit, de atenuare a răspunderilor făptuitorilor ei.

Un calcul cît de cît apropiat de realitate era ușor de făcut. Recensămîntul din 1941 întreprins de organele horthyste a pus în evidență existența a 151 125 de evrei în nordul Transilvaniei. Se știe însă că, datorită legilor antievreiești, au fost supuse prigonirii, ghetoizării și deportării și persoanele care se considerau creștine dar care aveau părinți și chiar numai bunici evrei. Astfel, numărul lor a crescut cu cca 10%. Cert este că, potrivit datelor cunoscute în literatura de specialitate, numărul evreilor din nordul Transilvaniei supuși acțiunii de exterminare a fost de peste 166 000, dintre care peste 150 de mii au fost deportați de autoritățile horthyste la *Birkenau-Auschwitz*, iar în jur de 15 000 au fost trimiși la moarte în Ucraina. Nu-mi pot explica cum au ajuns autorii să aprecieze numărul victimelor la maximum o sută de mii. Chiar dacă ei s-ar fi limitat să consulte datele incomplete, consemnate de Comandamentul militar ungar din Kosice, pe unde au trecut trenurile cu deportați spre *Birkenau-Auschwitz*, ar fi văzut că sînt înregistrate 27 de garnituri, indicîndu-se ziua trecerii, numărul deportaților aflați în vagoanele lăcătuite și ghetoul din care provin.

Adunînd cifrele găsite acolo ar fi ajuns la un total de 131 641, la care neapărat trebuiau să-i adauge pe cei 15 000 trimiși în Ucraina.

Apoi se cuvenea, era obligatoriu să menționeze cel puțin, dacă nu și să comenteze cutremurătoarea realitate, că dintre cei deportați — transportați, cum se exprimă eufemistic autorii — *84,5% au fost exterminați*. [2]

De altfel, nu este singurul fapt grav eludat. Din păcate, omisiunile sînt atît de multe și de neiertat încît, în unele privințe, ele sînt mai de condamnat decît înseși denaturările comise.

Am recitit paragraful în cauză de cîteva ori; nu-mi venea să trec mai departe. Nu-mi venea să cred, nu puteam să concep că într-o carte ce se pretinde de istorie, apărută sub egida Academiei Ungare de Științe și din al cărei colectiv redacțional face parte un membru marcant al guvernului de la Budapesta, se consemnează pur și simplu exterminarea unei întregi populații fără să se dea acestei crime odioase nici un fel de caracterizare, fără să se facă cea mai vagă referire la cauzele care au generat-o, fără să se spună un singur cuvînt de condamnare la adresa făptuitorilor.

Înainte de toate trebuia și trebuie spus răspicat, fără ocolișuri, că aplicarea *„soluției finale"*, cu alte cuvinte *„rezolvarea definitivă a problemei evreiești în stil horthyst"* este urmarea directă a politicii fasciste, șoviniste, rasiste și antisemite, promovată de regimul lui Horthy. De altfel, mai marilor acestui regim le plăcea să se mîndrească — și nu fără temei — că în perioada de după primul război mondial, Ungaria a fost primul stat

www.dacoromanica.ro

din Europa care a legiferat măsuri antisemite. Într-adevăr, încă în 1920 s-a adoptat legea privind reglementarea admiterii în învăţământul superior, scopul declarat al legii fiind „*contingentarea cu înţeleaptă chibzuinţă a numărului studenţilor*". În realitate era vorba de limitarea la anumite procente a studenţilor aparţinînd naţionalităţilor conlocuitoare.

În 1938 a apărut din nou o lege antievreiască, purtînd un titlu nevinovat : „*Asigurarea mai eficientă a echilibrului vieţii sociale şi economice*", menită să limiteze accesul evreimii la viaţa economică şi socială din Ungaria.

Peste numai o jumătate de an, parlamentul ungar a adoptat o altă lege antievreiască, care stabilea că trebuiau consideraţi evrei, alături de cei de religie izraelită, toţi acei cetăţeni unguri care aveau un părinte ori doi bunici de religie izraelită, în momentul ori înaintea intrării în vigoare a legii. Noţiunea de evreu a fost extinsă apoi prin legea din 1941 privind „apărarea rasei".

Bazîndu-se pe această realitate, *vitéz* Endre László, numit de Horthy secretar de stat la Ministerul de Interne, într-o declaraţie difuzată la posturile de radio şi reluată de întreaga presă ungară, a combătut vehement „*concepţia potrivit căreia problema evreiască ar fi apărut din nou* (adică după 19 martie 1944—n.n.) *ca rezultat al situaţiei politice mondiale*". El a subliniat că „*unanimitatea societăţii ungare apărătoare a purităţii rasiale urgentează de aproape 25 de ani rezolvarea problemei evreieşti. Antisemitismul ungar nu este o politică la modă, nu este copierea sau imitarea unor tendinţe şi idei actuale. Nu de un an-doi, ci de decenii întregi, ca să spunem aşa, prima în Europa, ungurimea a simţit, pe propria piele, ce pericol catastrofal reprezintă creşterea în proporţii tot mai mari a influenţei evreieşti. De-a lungul unei lupte de decenii s-a cristalizat convingerea că numai o rezolvare radicală poate duce la rezultatul definitiv şi satisfăcător, dorit de ambele părţi.*

Convingerea noastră de nestrămutat — şi-a continuat declaraţia primul colaborator — al ministrului de interne horthyst — *putem s-o sintetizăm astfel : Pentru neamul nostru ungar, evreimea este un element care nu este dorit, nici din punct de vedere moral, nici spiritual, nici fizic. Conştienţi de această descoperire, trebuie să căutăm acea rezolvare care departajează şi elimină în întregime evreimea din viaţa ungurimii*" [3].

Sintetizînd această realitate istorică, Tribunalul Poporului din Cluj, judecînd în mai 1946 pe criminalii horthyşti vinovaţi de exterminarea evreilor din nord-vestul României, releva în actul de acuzare adevărul că „*În Ungaria horthystă a fost cel mai vechi fascism din Europa, fiind primul care a introdus legi antievreieşti, deja în anul 1920, prin legiferarea instituţiei „Numerus clausus" în universităţile din Ungaria. Aceeaşi opresiune a practicat-o prin prigoana muncitorilor, a elementelor progresiste, asasinate politice, avînd legătură, din primul moment al venirii la putere, cu regimul hitlerist din Germania. Drept consecinţă a statornicirii unui astfel de regim fascist în Ungaria horthystă au fost adoptate o serie de legi antievreieşti, s-au înfăptuit măsuri inumane cum au fost deportarea unui număr de evrei în vara anului 1941 la Kamenec-Podolsk, expulzările ordonate de comandamentele militare din nordul Ardealului, pogromul de la Ujvidék şi alte fapte similare*"[4].

Mă simt dator să stărui asupra acestor realităţi, pentru că, nevorbind despre ele, aşa cum procedează autorii aşa-zisei „*Istorii a Transilvaniei*", se creează confuzii, tinerele generaţii sînt induse în eroare. Aici nu-i vorba de o simplă omisiune. A prezenta holocaustul evreilor din Ungaria şi teritoriile cotropite de ea ca un fapt accidental, a sugera fie şi indirect

www.dacoromanica.ro

ideea că el a fost exclusiv urmarea intrării trupelor naziste în Ungaria reprezintă o gravă eroare politică şi istorică, o încercare condamnabilă de a micşora — dacă nu chiar de a absolvi — răspunderea statului ungar de atunci. O astfel de poziţie din partea unor istorici nu poate decît să dezinformeze opinia publică, tinerele generaţii care au obligaţia morală să vegheze, să militeze activ ca niciodată, nicăieri în lume asemenea dezastre să nu se repete.

Au perfectă dreptate supravieţuitorii ghetoului Gherla cînd, destăinuindu-şi gîndurile cele mai intime în volumul evocator al calvarului, intitulat : *„Gherla, Iclod şi împrejurimile"*, spun : *„Trebuie să scriem, dacă nu pentru noi, care am fost martorii acestor orori, care am văzut cu ochii noştri vărsarea de sînge dezlănţuită de monştri cu chip de om, am simţit sălbăticia jandarmilor cu pene de cocoş la pălărie...atunci pentru urmaşi, care peste una-două generaţii nu vor crede că aşa ceva s-a putut întîmpla. Trebuie să scriem pentru ca lumea să ştie şi peste zece mii de ani că au existat cîndva şi asemenea ţări care au văzut că începe sfîrşitul, că frontul a sosit la graniţa lor şi ele totuşi, în acele momente critice, nu s-au preocupat decît de lichidarea evreilor"*.

Este, cred, semnificativ faptul că Iankó Béla, preşedintele Tribunalului Popular din Budapesta, care a funcţionat în primii ani de după cel de-al doilea război mondial, caracterizînd nocivitatea şi pericolul propagandei şoviniste şi rasisto-horthyste, urmările dezastruoase ale aţiţării patimilor, s-a simţit dator să sublinieze : *„În ciuda prezenţei trupelor germane şi a violentelor pretenţii ale lui Hitler, această acţiune sîngeroasă* (deportarea — n.n.) *n-ar fi putut fi efectuată atît de complet, dacă din partea populaţiei creştine s-ar fi manifestat o împotrivire mai mare, aşa cum s-a întîmplat în alte părţi. După opinia mea, această acţiune ruşinoasă, inumană a fost posibilă nu numai datorită guvernului Sztójay, ci şi datorită inducerii în eroare şi exacerbării urii poporului ungar printr-o propagandă antisemită de decenii şi, nu în ultimul rînd, datorită aţiţării instinctelor gregare ale lepădăturilor flămînde de pradă..."* [5].

Cred că şi autorii *Istoriei Transilvaniei* erau datori să releve nocivitatea ideologiei horthyste, tocmai pentru a sublinia adevărul că vina pentru cele întîmplate n-o poartă poporul în ansamblu ei, în primul rînd, regimul horthyst, exponenţii şi ideologii lui care, pe diferite trepte ierarhice, au propagat şi exacerbat vrajba, ura rasială, teroarea.

Revenind la omisiunile condamnabile la care m-am referit, consider, de asemenea, că trebuia şi trebuie spus, în al doilea rînd, că aplicarea *„soluţiei finale"*, cu alte cuvinte *„rezolvarea definitivă a problemei evreieşti în stil horthyst"* s-a făcut în Ungaria şi teritoriile cotropite de ea cu un zel şi o cruzime fără asemănare, întrecînd în multe privinţe tot ce s-a întîmplat în alte ţări europene, inclusiv în Germania hitleristă.

„Nu, ungurii nu i-au vîndut pe evrei naziştilor — exclamă Singer Zoltán în cartea sa *Volt egyszer egy Dézs* ... („A fost odată un Dej ...") —, *ci pur şi simplu le-au plătit ca să-i ia şi să-i ducă.* (Eichmann a mărturisit că „guvernul ungar a plătit 5 000 de mărci pentru deportarea fiecărei familii de evrei" — n.n.). *Putem afirma cu inima curată că nu a existat popor în Europa care să se fi purtat mai cumplit, mai inuman cu evreii decît ungurii"* [6].

În volumul *A Ieruzsálemi per* („Procesul de la Ierusalim"), Schön Dezsö arată că a avut o discuţie cu cîţiva oameni de la *Liska 06*, cu aceia care aproape de-a lungul unui an, zi şi noapte, au studiat exclusiv holo-

www.dacoromanica.ro

caustul, în vederea procesului intentat lui Eichmann. Aşa a ajuns la concluzia că : „*Ungurii au fost cei mai neîndurători. Atîta sălbăticie, atîta inumanitate faţă de evrei n-am constatat la nici un alt popor din Europa... Este dureros să consemnezi această constatare, îndeosebi este dureros să consemnezi acest lucru în limba maghiară*".

După reconstituirile lui Stern Samu, pe atunci preşedinte al Consiliului Central Evreiesc din Budapesta, situaţia devenise atît de insuportabilă, încît „*La mijlocul lui aprilie, ne-am adresat pentru ajutor lui Eichmann, împotriva lui Endre László. I-am zugrăvit ororile din ghetourile din provincie şi am solicitat — în numele minimei omenii — să ne ajute în situaţia dată. Fireşte, răspunsul a fost un refuz rece. Atunci a făcut Eichmann faimoasa afirmaţie : „Endre Will die Juden mit Paprika fressen*" (Endre vrea să-i înfulece pe evrei cu paprica") [7].

Cu prilejul unei întîlniri cu Freudiger Fülöp, preşedintele comunităţii evreieşti din Budapesta, Wisliceny, colaborator al lui Eichmann, a remarcat : „*Ungurii par a fi cu adevărat descendenţi ai hunilor, nu am fi reuşit niciodată o asemenea performanţă fără ei*". Krumey, locţiitor al lui Eichmann, s-a exprimat în acelaşi sens : „*Jandarmii unguri îşi fac treaba cu o brutalitate asiatică autentică*" [8].

Lévai, unul din experţii în holocaustul din Ungaria, a rezumat astfel realitatea : „*Datorită numărului lor redus, naziştii nu erau practic capabili nici măcar să supravegheze deportările, cu atît mai puţin să le efectueze. Marcarea evreilor cu Steaua lui David, strîngerea lor în ghetouri şi lagăre de concentrare au fost posibile numai pentru că jandarmeria — bine pusă la curent cu situaţia şi avînd circa 20 000 de oameni la dispoziţie — putea fi sigură, oriunde, şi de ajutorul poliţiei locale*" [9].

Uimit de zelul horthyştilor, Veesenmayer, împuternicitul lui Hitler la Budapesta, raporta încă la începutul acţiunii, la 31 martie 1944, lui Ribbentrop că „*ţinînd seama de împrejurările de aici* (Ungaria — n.n.). *evoluţia poate fi apreciată ca neobişnuit de rapidă*". La numai cîteva zile subliniază din nou, într-o telegramă, că în privinţa măsurilor antievreieşti „*guvernul ungar procedează deosebit de activ şi cu o rapiditate deosebită*".

Este de altfel semnificativ că naziştii de la Berlin, examinînd legile antievreieşti din Ungaria au constatat că „*unele prevederi sînt chiar mai severe decît cele germane*".

Zelul guvernului de la Budapesta în aplicarea „soluţiei finale" a atins asemenea proporţii, încît nu numai că i-a surprins şi uimit pe fraţii lor mai mari — naziştii de la Berlin — , dar nu o dată i-a silit pe aceştia să tempereze lucrurile, să intervină ei — ce ironie a sorţii ? ! — pentru a-i „apăra" pe evrei de unele excese care puteau să ricoşeze şi să le aducă prejudicii pe plan mondial.

Este grăitor în acest sens procesul-verbal al şedinţei Consiliului de Miniştri de la Budapesta din 3 mai 1944, care a dezbătut administrarea avutului cetăţenilor duşmani (evrei şi neevrei), precum şi a evreilor de cetăţenie străină : Domnul prim-ministru a arătat, printre altele, că este în interesul comun al celor două popoare (german şi maghiar — n.n.) ca administrarea avutului cetăţenilor-duşmani (este vorba îndeosebi de evrei — n.n.) şi a evreilor de cetăţenie străină să se facă pe baze principiale, în mod corespunzător.

„*Unul din consilierii ambasadei germane din Budapesta s-a prezentat de trei ori la Ministerul de Externe şi a atras atenţia cu pregnanţă că reprezintă un interes comun* (nazisto-horthyst — n.n.) *să nu se comită excese*

www.dacoromanica.ro

poliţieneşti, care ar putea genera contramăsuri pe plan extern nu numai împotriva cetăţenilor unguri, ci şi a cetăţenilor germani ... În mod deosebit s-a atras atenţia guvernului ungar asupra tratamentului corespunzător ce trebuie aplicat cetăţenilor consideraţi duşmani şi averii acestora; s-a transmis sinteza reglementărilor germane în acest domeniu, exprimînd dorinţa ca din partea ungară să nu se întreprindă măsuri care să le depăşească (subl. ns.) *pe acestea*" [10].

Nimic nu incriminează mai copleşitor zelul horthyştilor decît graba cu care au organizat ghetoizarea, decît ritmul infernal cu care au expediat transporturile spre crematorii.

Primarii horthyşti, pe baza unor indicaţii verbale, fără să aştepte dispoziţii scrise, s-au pus pe treabă cu un zel fanatic. Cu o grabă inexplicabilă au îngrămădit zeci de mii de evrei în nişte perimetre imposibile, fără să asigure în prealabil nici cele mai elementare măsuri de igienă, apoi agitînd pericolul epidemiilor, al infectării împrejurimilor, au început să ceară forurilor superioare, inclusiv celor germane, urgentarea îndepărtării „*acestor aglomerări nedorite şi periculoase*", „*lichidarea acestor focare de infecţie*". Primarul oraşului Ungvár îşi încheia astfel memoriul trimis Ministerului de Interne : „*Cu respect vă rog să dispuneţi cît mai urgent ca evreii adunaţi în Ungvár şi dispuşi în sistem de lagăr să fie cît mai urgent expediaţi*" [11].

În declaraţia pe care o va face în 1946, în închisoarea din Bratislava, *SS-Hauptsturmführer Dieter Wisliceny* va arăta :

„*Eu am trecut la începutul lui aprilie prin Munkács, să supraveghez ghetoizarea. S-a prezentat la mine comandantul jandarmeriei din Sighetul Marmaţiei şi mi-a spus că nu este în stare să efectueze (...) ghetoizarea în Sighetul Marmaţiei, deoarece lipsesc clădirile corespunzătoare, instalaţiile sanitare. Trebuie sau să-şi abandoneze activitatea sau să i se ia „surplusul de oameni"* (de evrei — n.n.) *şi să fie duşi în Ungaria de Apus ori chiar în Germania....*

Cum am sosit la Budapesta, m-am îndreptat imdiat spre Eichmann şi i-am atras atenţia : Baky îl va chema în curînd la telefon şi-i va cere să decidă. La prînz, între orele 2 şi 3, ne-am întîlnit în cabinetul lui Baky (...) Secretarul de stat Baky i-a povestit lui Eichmann care este situaţia în Maramureş, apoi a spus :

— Te întreb deci, dragă Adolf, să abandonăm ghetoizarea ori eşti dispus să-i preiei de la noi pe evrei?

— Mein Heben Laci (Dragul meu Laci), *cu aprobarea pe care mi-a avansat-o forul meu superior pot să-ţi declar imediat, acum, că sîntem gata să-i preluăm pe toţi evreii.*

Întreaga discuţie (care a pecetluit soarta evreilor din nord-vestul României — n.n.) *n-a durat nici 15 minute*" [12].

Firește naziștii înșiși au dorit o acțiune rapidă. După cum s-a exprimat Eichmann la procesul de la Ierusalim s-a urmărit : „*Evacuarea accelerată a tuturor evreilor şi deportarea lor la Auschwitz, în care scop Ungaria trebuia scotocită de la răsărit spre apus. Accelerarea a constituit o cerinţă esenţială, pentru a evita repetarea evenimentului umilitor* (pentru naziști — n.n.) *al răscoalei ghetoului din Varşovia*".

Cu toată preocuparea lor pentru a imprima un ritm accelerat deportărilor, autoritățile naziste preconizează inițial să se trnasporte spre *Auschwitz*, zilnic, 3 000 de evrei cu cîte un tren a 50 de vagoane. În consecință, Veesenmayer raportase la Berlin : „(...) *Au început tratativele privind transportarea lor* (a evreilor — n.n.) *şi începînd cu 15 mai, ne-am planifi-*

www.dacoromanica.ro

cat să transportăm zilnic 3 000 de evrei (...). Gara de destinație: Auschwitz".

Supralicitînd pe naziști în aplicarea „soluției finale", horthyștii, în condițiile încordate ale războiului, cînd conta fiecare vagon, s-au angajat că ei pot asigura — era vorba doar de lichidarea evreilor ! — nu un tren, ci patru trenuri a 50 de vagoane. Așa se face că din nordul Ardealului au fost transportați zilnic spre *Auschwitz* nu 3 000, ci 12 000 (uneori chiar 14 000) de evrei.

N-am înțeles nici atunci și nici în cei peste 40 de ani care au trecut : de ce atîta grabă ? Cum s-a putut ca o țară întreagă, și încă în timp de război, să subordoneze totul, forțe și mijloace, nu necesităților frontului, nu echilibrării economiei, nu aprovizionării populației, ci strîngerii, îmbarcării și trimiterii la moarte a sute de mii de oameni nevinovați ? Nu existau suficiente locomotive pentru transportul alimentelor, nu se puteau asigura vagoane pentru răniți, trenurile se împotmoleau, circulația persoanelor și bunurilor se degrada întruna. Dar trenurile morții aveau „liberă trecere" zi și noapte ; în nici un ghetou nu s-a întîrziat cu nici un transport din lipsă de vagoane. Graficul sosirii trenurilor din nord-vestul României pe rampa morții de la *Birkenau*, datorită zelului horthyst, nu s-a dat peste cap nici măcar o singură dată. De unde atîta ură față de om ? De ce noi, evreii din nord vestul României cotropit de horthyști, a trebuit să intrăm în camerele de gazare în cel mai mare procentaj în comparație cu deportații din toate țările Europei ?

Nu-mi pot explica nicicum, de ce autorii *Istoriei Transilvaniei* nu amintesc nimic despre toate acestea ? Nici măcar nu simt nevoia să pomenească în acest context numele lui Horthy, al cărui nume a devenit, de-a lungul a 25 de ani, sinonim cu teroarea și care nu o dată a dat expresie publică — prin vorbe și mai ales prin fapte — urii sale față de evrei.

Este adevărat că Horthy, dîndu-și seama de gravitatea fără precedent a monstruoasei crime ce se organiza împotriva evreilor, și-a pregătit un alibi, imbatabil, credea el. Ședința Consiliului de Miniștri din 29 martie 1944, care a declanșat avalanșa legilor antievreiești menite să dea — culmea cinismului ! — un „cadru legal" exterminării evreimii din Ungaria și teritoriile cotropite, a început, — potrivit procesului verbal — cu „transmiterea" unei „decizii" a lui Horthy : „Potrivit declarației *domnului prim-ministru*, excelența sa regentul dă mînă liberă guvernului de sub conducerea sa în legătură cu toate ordonanțele evreiești (antievreiești — n.n.) și în privința acestora nu dorește să exercite influență"[13].

Apreciind cele ce se săvîrșeau de horthyști în Ungaria, Churchill îi scria în acele zile lui Eden : „*Prigonirea evreilor din Ungaria este, probabil, crima cea mai mare și cea mai abjectă din întreaga istorie a omenirii*".

Participarea nemijlocită a lui Horthy la conceperea și săvîrșirea acestei crime este incontestabilă. Faptul că și-a declinat orice prerogativă în rezolvarea problemei evreiești nu denotă decît lașitatea lui. Pentru că el „s-a dat la o parte" doar „de jure", „de facto" s-a îngrijit ca oribila crimă să fie săvîrșită fără îndurare. În consecință s-a grăbit să numească la Ministerul de Interne în funcții de secretari de stat cu misiunea de „a rezolva problema evreiască" pe Baky și pe Endre, oamenii lui de încredere, pe care-i știa încă de la Seghedin, binecunoscuți în toată țara ca fiind cei mai sălbatici și vehemenți antisemiți.

De altfel, în fața Tribunalului Poporului din Budapesta, Baky va reda cuvintele pe care i le-a adresat Horthy cînd l-a investit în funcția de secretar de stat la Interne : „*Te numeri printre ofițerii mei vechi din Seghedin, știu că îmi ești devotat, mă încred total în tine, de aceea te*

www.dacoromanica.ro

numesc, în acese zile grele, secretar de stat la Ministerul de Interne. Azi avem nevoie de cei mai buni unguri.... Urăsc evreii galițieni și comuniști. Afară cu ei din țară! Afară! Afară!" [14].

Și apoi, cu ce drept un conducător de stat poate să se dezică pur și simplu de soarta unui milion de cetățeni ai săi? Cum poate el să privească nepăsător batjocorirea, schingiuirea și lichidarea în masă a unui milion de cetățeni ai țării pe care o guvernează și să se considere nevinovat, invocînd motivul absurd că „n-a dorit să exercite nici o influență?! ..."

Cine și cum ar putea să absolve un dictator (așa cum a fost Horthy) de fărădelegile săvîrșite din ordinul guvernului numit chiar de el? Iar guvernele numite de Horthy, începînd mai ales cu cel prezidat de Sztojay Döme, au inițiat, patronat și acoperit crime inimaginabile, sfidînd protestele unei lumi întregi.

După eliberare, Tribunalul Poporului din Budapesta va pune în evidență fără echivoc atitudinea lipsită de orice urmă de umanitate, graba febrilă, duritatea și abuzurile, înfiorătorul zel în săvîrșirea crimelor ce au caracterizat ghetoizarea și deportările. În sentința nr. B.X. 4419 din 7 ianuarie 1946, în procesul Endre, Baky (secretari de stat) și Iáross (ministru de interne), referindu-se la strîngerea și expedierea la moarte a evreilor, Tribunalul va arăta: „*Nu poate exista nici o îndoială că efectuarea concentrării și deportării peste granită a unui număr de 434 351 persoane cu locuințe răspîndite în diferite părți ale țării în numai 2 luni a fost posibilă exclusiv datorită colaborării active a autorităților ungare cunoscătoare a situației locale... La timpul său, mai multe personalități germane (Eichmann, Wisliceny) au declarat că situația în Ungaria este specială, pentru că Endre și Baky dictează un tempo mai rapid în afacerile evreiești decît înșiși nemții. Iar, potrivit depoziției lui Veesenmayer, Eichmann Adolf, specialistul Berlinului în Ungaria pentru rezolvarea problemei evreiești, i-a comunicat că, în esență, desfășurarea deportării se bazează pe jandarmeria și administrația ungară, pentru că el nu dispune decît de un mic comandament*" [15].

După război se vor găsi, cum spuneam, voci care vor căuta să atenueze zelul horthyștilor, mergînd pînă la încercarea de a le diminua răspunderea, împingînd pledoaria pînă aproape de absolvire, aruncînd vina pe naziști. Din păcate, autorii lucrării nu fac nici ei excepție. Mărturiile și documentele vremii — mărturiile inclusiv ale guvernanților de la Budapesta și Berlin, documentele elaborate și ștampilate în capitalele de mai sus — acuză însă fără drept de apel. Dar chiar dacă n-ar fi rămas nici un document, chiar dacă nu s-ar fi găsit nici un martor din foștii deportați care să-i incrimineze și tot nu s-ar fi putut ascunde adevărul, pentru că, în cruzimea și neîndurarea lor, au săvîrșit, în ultimul moment, în ultima lor zvîcnire, o crimă strigătoare la cer, o crimă imposibil de acoperit, de negat — îngrozitoarea crimă de la Sărmaș.

Era septembrie 1944. Suferințele populației din nord-vestul României se apropiau de sfîrșit. Înaintarea victorioasă a trupelor române și sovietice aducea libertatea și alinarea durerilor. Dar, pe alocuri, de-a lungul frontierei vremelnic impuse, trupele nazisto-horthyste au reușit să pătrundă pentru cîteva zile în sudul Transilvaniei, dincolo de granița nedreaptă fixată prin odiosul dictat de la Viena. Aici, toți evreii, fără excepție, rămăseseră în viață. În comuna Sărmaș, la cîteva zeci de kilometri de Cluj, au pătruns subunități ale armatei horthyste. „Cavalerii" horthysmului au constatat cu surprindere că mica localitate avea 126 de evrei. Și toți în viață! N-au stat nici o clipă pe gînduri. Fără să le ceară ori să le ordone

www.dacoromanica.ro

cineva ceva din partea germană, fără să întrebe măcar Budapesta, ei, cavaleri ai armatei horthyste, din proprie inițiativă, mînați de sentimentele sădite în ei în cel aproape un sfert de veac de guvernare fascisto-hortystă s-au năpustit asupra celor 126 de bărbați, femei, copii și bătrîni și au săvîrșit una din cele mai cutremurătoare crime din perioada holocaustului, care avea să devină cunoscută în toată lumea sub numele : *„oribila crimă de la Sărmaș"*.

Am văzut la *Birkenau-Auschwitz*, la *Landsberg* și *Kaufering*, în toate lagărele prin care m-a purtat destinul hărăzit de horthyști, mii și mii de cadavre. Am fost martor ocular la moartea multor camarazi care au pierit de foame, de frig, de boli, uciși prin asfixiere, împușcare sau spînzurare ; înecați, înghețați ori aruncați de pe schele. Mărturisesc însă că niciodată nu m-am înfiorat ca atunci cînd am văzut fotografiile victimelor de la Sărmaș. Redau un singur fragment din procesul-verbal întocmit cu prilejul deshumării efectuate de autoritățile românești la 21 februarie 1945.

„...Foarte multe cadavre — în special cele din groapa a doua unde s-au aflat mai mult femei și copii — prezentau urme de violențe, din cele mai sălbatice, avînd craniile zdrobite și chiar sfărîmate de pe urma loviturilor puternice provocate cu corpuri tari sau ascuțite (paturi de armă, tîrnăcoape, lopeți etc.) ; *multe corpuri erau străpunse sau chiar sfîșiate de arme albe* ; *altele aveau oasele membrelor superioare sau inferioare fracturate.*

Cadavrele au fost aruncate de-a valma, unele peste altele, găsindu-se totuși corpuri înlănțuite, un soț îmbrățișîndu-și soția, un tată strîngîndu-și la piept copilașul..."[16].

Este de-a dreptul curios că autorii *Istoriei Transilvaniei*, în timp ce despre holocaustul evreilor din nord-vestul României aflat sub ocupație horthystă, n-au găsit de cuviință să scrie decît patru rînduri și jumătate, despre soarta evreilor din România s-au hotărît să scrie ceva mai mult — șase rînduri. Autorii le-au folosit din plin pentru a spori confuziile, a continua cu mistificările și denaturările.

Pentru a înțelege mai bine jocul periculos al falsificării istoriei la care se dedau autorii acestei improvizații istorice, e necesar să reproducem un citat anterior care arată viziunea pe care ei doresc s-o acrediteze. Potrivit autorilor, după dictatul fascist de la Viena a început așa-numita *„politică față de naționalități de reciprocitate : la expulzări s-a răspuns cu expulzări de cealaltă parte, la internări cu internări, la închiderea de școli s-a răspuns cu închiderea de școli, creîndu-se o totală nesiguranță a soartei românimii din nord, respectiv a maghiarimii din sud"*[17].

Se încearcă, așadar, să se sugereze cititorilor existența unui paralelism între situația din nordul și sudul Transilvaniei. Dar o asemenea încercare este mai mult decît revoltătoare. Cînd și unde, în care comună din sudul Transilvaniei au fost măcelăriți 155 de oameni nevinovați — gravide și mame cu copii la sîn, bărbați în floarea vîrstei și bătrîni de-a valma — așa cum s-a întîmplat în nordul Transilvaniei în noaptea de 13 spre 14 septembrie 1940 în comuna Ip ? Cînd și unde, în ce comună din sudul Transilvaniei a avut loc un masacru asemănător celui săvîrșit de horthyști la 9 septembrie 1940, în comuna Trăznea, soldat cu 81 de victime? Cînd, unde, în ce comune din sudul Transilvaniei s-au comis asemenea crime cutremurătoare ca acelea săvîrșite de horthyști la Moisei, Sărmaș sau Leordina ?

www.dacoromanica.ro

Autorii încearcă să lanseze ideea unui paralelism și în atitudinea față de evrei. O enunță lapidar, ca un lucru care, chipurile, este firesc: „*Politica fascistă a mers mînă în mînă de ambele părți* (adică și în nordul și în sudul Transilvaniei — n.n.) cu *antisemitismul*" [18]. Urmează apoi fraza pe care am reprodus-o la începutul articolului, în care autorii înfățișează, în cele patru rînduri și jumătate, tot ce le-au dictat inima și conștiința să scrie despre exterminarea evreilor din nordul Transilvaniei cotropit. O logică elementară ar fi pretins ca, în continuare, să se arate ce s-a întîmplat în sudul Transilvaniei pentru a susține ideea lansată privind similitudinea „*în ambele părți*". Autorii sacrifică însă fără remușcări orice logică și, spre stupoarea cititorului, nu fac nici cea mai mică referire la starea de lucruri din sudul Transilvaniei, ci sar, fără nici o legătură, la situația evreilor din întreaga Românie. Firește, autorii au făcut acest salt pentru că n-au avut tăria să consemneze adevărul istoric: *în sudul Transilvaniei, sub regimul lui Antonescu, viața nici unui evreu n-a fost periclitată.* În timp ce evreii din Cluj și Dej, din Oradea și Satu-Mare, din toate orașele și satele Transilvaniei de nord au fost strînși și, toți, pînă la ultimul bătrîn, pînă la ultimul sugar, au fost mînați, sub amenințarea baionetelor horthyste, spre crematoriile și camerele de gazare din *Birkenau-Auschwitz*, evreii din Turda și Alba-Iulia, din Arad și Timișoara n-au purtat nici măcar steaua galbenă!

Mai mult, aceste orașe ca de altfel orașele din întreaga Românie au oferit adăpost sigur tuturor evreilor din nordul Transilvaniei — și chiar din orașele Ungariei — care au reușit să evadeze din ghetouri și să fugă în România.

Este bine cunoscută, frecvent citată în literatura de specialitate, telegrama din Budapesta expediată la Berlin în care Veesenmayer raportează: „...*Din cercurile consulatului general român de la Cluj s-a aflat că evreii din Ungaria refugiați în România sînt tratați acolo ca refugiați politici, urmînd a li se înlesni de către guverrul român emigrarea în Palestina*".

Autorii susțin că „*În timpul celui de-al doilea război — potrivit aprecierilor — în România, mai ales la est de Carpați, au fost asasinați cca 387 000 de evrei*" [19].

În discuție este acum *Istoria Transilvaniei*, falsurile și denaturările pe care le conține, nu destinul evreilor sub regimul lui Antonescu. Totuși, pentru că autorii ei au făcut o asemenea apreciere, cîteva precizări se impun.

Nu este prima dată cînd, autori din Ungaria, cu o simplă trăsătură de condei, trec în totalitate numărul evreilor din nord-vestul României căzuți victimă aplicării în stil horthyst a „soluției finale" în seama regimului antonescian. Mistificarea se petrece în felul următor. Din datele recensămîntului oficial din 1930 rezultă că în România trăiau 728 115 evrei. Datorită sporului demografic natural se estimează că la începutul anului 1940, România avea o populație evreiască de aproximativ 760 000. După eliberarea de sub dominația nazistă, în România mai trăiau peste 350 000 de evrei. Deci numărul lor s-a micșorat, într-adevăr, cu circa 400 000 de oameni. Numai că această cifră cuprinde evident și pe cei peste 166 de mii de evrei deportați de autoritățile horthyste, dintre care 84,5% au pierit. Apoi este vorba de soarta evreilor — cca. 280 000 — din Basarabia și Bucovina. Fără a minimaliza cu nimic răspunderea lui Antonescu pentru moartea în Transnistria a 70—80 000 de evrei din Basarabia

www.dacoromanica.ro

şi Bucovina, strămutaţi acolo în vîltoarea războiului mondial, trebuie arătat că în România de sub autoritatea guvernului român, în cadrul graniţelor stabilite în vara lui 1940, în ciuda mailor şi repetatelor presiuni ale Berlinului, „soluţia finală" nu s-a aplicat.

Profesorul universitar dr. Israel Gutman din Israel, într-un referat intitulat: *„Situaţia evreilor din România pe fondul Europei cucerite sau dominate de naziști"*, arată că planurile naziste de a-i deporta pe evrei din România în lagărele de exterminare din Polonia au întîmpinat *„o opoziţie energică ain partea poporului român şi a autorităţilor româneşti, inclusiv a guvernului şi dictatorului Ion Antonescu ... Refuzul lor de a-i preda pe evrei a crescut cu timpul şi această rezistenţă este factorul care a salvat majoritatea evreilor români de „soluţia finală" de concepţie nazistă. Mi se pare că aceasta nu a fost doar consecinţa unor poziţii oportuniste şi a schimbărilor de pe front, ci, în mare măsură şi, în parte, în mod decisiv, rezultaiul deosebirilor de poziţii şi concepţii care existau între Germania nazistă şi România de sub dictatura lui Antonescu în privinţa evreilor"* [20].

Potrivit documentelor originale aflate în arhiva Iad Vashem-ului din Ierusalim, la 15 septembrie 1942 *Hauptsturm-führer*-ul Gustav Richter, sosit la Bucureşti ca specialist „în problemele evreieşti" al Berlinului, semnează planul german de deportare a evreilor din România. Nerăbdător *„Bukarest Tageblatt"*, editat de legaţia germană din Bucureşti, anunţă că încă în cursul anului 1942 vor fi evacuaţi evreii din sudul Transilvaniei şi Banat, iar în anul viitor toţi evreii din vechiul regat vor fi deportaţi, aşa încît nu va mai exista nici un evreu în România. Ziarul afirma, sigur de informaţiile pe care le deţinea, că *„România va servi de astă dată drept exemplu pentru alte ţări"*. Intenţia de deportare devenind publică, un val de proteste ale celor mai diferite cercuri politice, economice, culturale şi religioase din România au început să-şi facă simţită presiunea.

Într-un protest al românilor din sudul Transilvaniei şi din Banat — intelectuali, comercianţi, industriaşi şi meseriaşi — înaintat Ministerului de Interne de la Bucureşti, se spunea: *„Oricare ar fi concepţia noastră despre evrei, sîntem creştini şi oameni, şi noi, care am suferit atîta sub dominaţia ungară şi care ştim cît suferă astăzi ai noştri sub aceeaşi dominaţie, ne cutremurăm la gîndul că cetăţenii unui stat ar putea, fără nici o vină, să fie despuiaţi de tot avutul lor şi alungaţi din ţara în care s-au născut şi în care zac de secole osemintele părinţilor, bunicilor şi străbunilor lor"*. Planul de deportare n-a putut fi pus în aplicare. A eşuat [21].

Într-un studiu intitulat *„Regimul antonescian şi salvarea evreilor din Transilvania de sud"*, dr. Jean Ancel din Israel apreciază că: *„Problema deportării evreilor din Transilvania* (de sud — n.n.) *şi Banat poate fi considerată ca o primă ciocnire serioasă între planurile guvernului nazist şi dîrzenia unui popor mic. Dacă considerăm Stalingradul ca eveniment hotărîtor în istoria celui de-al doilea război mondial, moment care marchează începutul sfîrşitului dominaţiei naziste în Europa, atunci refuzul guvernului român de a-şi preda evreii poate fi considerat ca unul din marile acte de rezistenţă din Europa, într-un moment cînd Germania se afla în culmea puterii sale..."* [22].

Desigur, nici evreii din România n-au fost scutiţi de un şir întreg de măsuri antisemite, de vexaţiuni şi prigoniri. La rebeliunea legionară din Bucureşti din ianuarie 1941, printre victime s-au numărat şi 130 de

www.dacoromanica.ro

evrei. Apoi, în pogromul de la Iaşi au pierit cîteva mii. Cifra exactă din lipsă de documente nu s-a putut stabili. Aprecierile cercetătorilor indică peste 3 200 de victime. Referidu-se la rebeliune şi la pogromul de la Iaşi, profesorul universitar dr. Israel Gutman de la Iad Vashen arată : *„Este de presupus că naziştii au fost iniţiatorii şi aţîţătorii acestor evenimente tragice, însă un se poate trece cu vederea faptul că anumite elemente antisemite din rîndul localnicilor au luat parte la ele"*[23].

Am mai spus-o şi cu alt prilej şi mă simt nevoit să repet : ca supravieţuitor al holocaustului din nordul Transilvaniei îmi vine extrem de greu să compar cifre care exprimă vieţi strivite, să apreciez gravitatea crimelor în raport cu numărul victimelor, cînd uciderea unui singur om numai pentru că este de altă etnie reprezintă un act ce merită o condamnare capitală. Totuşi consider că este nedrept, este inadmisibil să pui pe acelaşi plan — aşa cum fac autorii *Istoriei Transilvaniei* — soarta evreilor din nordul Transilvaniei — unde 84,5 % au fost exterminaţi — cu cea a celor din sudul său, unde, se ştie, toţi au rămas în viaţă. Este nedrept, este inadmisibil să pui pe acelaşi plan destinul evreilor din Ungaria horthystă — despre care cunoscutul istoric american Randolph Braham spune că *„au fost nimiciţi cu o viteză fără precedent prin cea mai crîncenă deportare şi cel mai nemilos program de masacrare întîlnit pe timpul războiului"* — cu cel a evreilor din România, ţară care, apreciază acelaşi istoric, a reprezentat *„o oază, un liman pentru refugiaţii evrei din Ungaria"*[24].

Însuşi Endre László, secretar de stat la Ministerul de Interne, în raportul sinteză prezentat în faţa Consiliului de Miniştri de la Budapesta, în şedinţa sa din 21 iunie 1944, arăta : *„Pentru a scăpa de ghetoizare a început fuga evreimii peste graniţă, în străinătate, MAI ALES ÎN ROMÂNIA* (subl. ns.). *Dintre ţările vecine cu noi România a fost aceea care, printr-o indulgentă pază a graniţei a facilitat strecurarea evreilor în interiorul ei ...În această privinţă l-am şi solicitat pe domnul ministru de externe să dea dispoziţii organismelor sale reprezentative de peste hotare să întreprindă acţiunile diplomatice ce se impun"*[25].

După cum se ştie, guvernanţii de atunci de la Budapesta n-au vrut în nici un chip să recunoască public crima pe care au iniţiat-o şi pe care au săvîrşit-o cu meticulozitate sadică şi sălbăticie gregară.

Cu încăpăţînare şi nerusinare stupefiantă, guvernul horthyst, apoi cel szálasist, au negat crima săvîrşită împotriva evreilor. La 7 noiembrie 1944, Ambasada Elveţiei, care reprezenta şi interesele României la Budapesta, a prezentat Ministerului de Externe ungar o notă în care guvernul român solicita Crucii Roşii Internaţionale să cerceteze autenticitatea ştirilor privind intenţia guvernelor german şi ungar de a-i lichida pe evreii deportaţi din nordul Transilvaniei şi comunica, totodată, faptul că studiază măsuri menite să determine guvernele amintite să se abţină de la măsuri extreme faţă de evrei.

Răspunsul la notă a fost remis ambasadei Elveţiei la Budapesta la 15 noiembrie. Guvernul szálasist afirma că evreii din Transilvania de Nord — ale căror trupuri de luni de zile fuseseră transformate în fum şi cenuşă în crematoriile *Birkenau*-ului — nu au fost deportaţi, ci mobilizaţi la muncă la fel ca toţi cetăţenii unguri. În continuare, se scria negru pe alb : *„nu numai că* (pe evrei — n.n.) *nu-i ameninţă nici un pericol, ci, din contră : ei se bucură de* un bun tratament (subl. ns.), *de o aprovizionare regulată, acordîndu-le munci sigure şi importante. Asemănătoare este şi situaţia românilor care efectuează munci obligatorii"*.

www.dacoromanica.ro

Generaţiile de azi, aşa cum am mai spus, nu pot răspunde pentru fărădelegile de atunci. Au însă datoria morală de a le recunoaşte — de altfel ele nici nu pot fi scoase din istorie —, de a le analiza cauzele care le-au generat, de a le combate şi a face totul ca să nu se repete. În acest demers, istoricii au mari obligaţii. Constat cu amărăciune şi indignare că autorii *Istoriei Transilvaniei* nu s-au achitat de ele.

Dr. Oliver Lustig

NOTE

[1] *Erdély története*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, p. 1757.

* Naziştii au trimis direct sau au patronat trimiterea la moarte, gazare şi ardere a cca şase milioane de evrei. În toate documentele vremii emise de autorităţile hitleriste se vorbeşte însă doar de „transportarea spre Răsărit", de „evacuarea", de „strămutarea", de „aplicarea unui tratament special" evreilor. Niciodată de uciderea, de asfixierea, de exterminarea lor. Urmînd acest trist exemplu, în documentele vremii, elaborate de autorităţile horthyste, se foloseşte acelaşi limbaj eufemistic de un rar cinism, ocolindu-se, de fiecare dată, pînă şi cuvîntul „deportare". Cred că ar fi timpul să spunem lucrurilor pe nume!

[2] *Remember. 40 de ani de la masacrarea evreilor din Ardealul de Nord sub ocupaţia horthystă*, Federaţia comunităţilor evreieşti din Republica Socialistă România, Bucureşti, 1985, p. 59.

[3] *Vádirat a nácizmus ellen* (Act de acuzare împotriva nazismului), Budapest, 1958, vol. I, pp. 88—89.

[4] Randolph Braham, *Genocid and Reward* (Genocid şi pedeapsă), Boston, Haga, Dordrecht, Lancaster, 1983, p. 17.

[5] Lévai Ienö, *Zsidósors Magyarországon* (Destin evreiese în Ungaria), Magyar Téka, p. 139.

[6] Singer Zoltán, *Volt egyszer egy Dézs...* (A fost odată la Dej...) Tel-Aviv, vol. II, p. 411.

[7] *Tanácsi feljegyzés 1944 majus 16 — ról (Stern Samu Közlése)* (Proces verbal al Consiliului din 16 mai 1944 — Comunicarea lui Stern Samu).

[8] Lévai Ienö, *Op. cit.*, p. 110.

[9] *Ibidem*, p. 117.

[10] *Vádirat a nácizmus ellen*, p. 288.

[11] *Magyar Nemzet* (Naţiunea ungară) din 24 august 1984.

[12] *Ibidem*.

[13] *Vádirat a nácizmus ellen*, p. 51.

[14] Lévai Ienö, *Zsidosors Magyarországon*, pp. 99—100.

[15] Randolph Braham, *Op. cit.*, p. 29.

[16] Matatias Carp, *Sărmaş, una din cele mai oribile crime fasciste*, Bucureşti, 1945, pp. 30—31.

[17] *Erdély története*, p. 1754.

[18] *Ibidem*, p. 1757.

[19] *Ibidem*, p. 1758.

[20] *Simpozion ştiinţific româno-israelian*, în „Anale de istorie", nr. 6/1984, p. 88.

[21] Jean Ancel, *Documents concerning the fate of Romanian Jewry during the holocaust*, vol. IV, pp. 113—114.

[22] *Simpozion ştiinţific româno-israelian*, p. 90.

[23] *Ibidem*, p. 88.

[24] Randolph Braham, *Op. cit.*, p. 905.

[25] Lévai Ienö, *Fekete Könyv* (Cartea neagră), Oficina, 1946, p. 288.

www.dacoromanica.ro

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA" ÎN ANUL 1986

Adunarea noastră generală se desfășoară în condițiile cînd în toată țara cu sentimente de profundă angajare și îndreptățită mîndrie patriotică în întreprinderi, instituții, cooperative de producție, gospodării de stat oamenii muncii trec în revistă rezultatele obținute în cursul anului 1986.

Spiritul acestor adunări și întreaga lor desfășurare sînt definite de cerințele formulate în cuvîntarea secretarului general al partidului și președintele Republicii, tovarășul Nicolae Ceaușescu ținută la recenta ședință a Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., cuvîntare în care se analizează rezultatele obținute de economia națională în primul an al noului cincinal, obiectivele căruia au fost fixate de Congresul al XIII-lea al P.C.R. Concluziile trase de secretarul general al Partidului tovarășul Nicolae Ceaușescu, orientările și indicațiile formulate determină sarcinile prioritare pe care le are de îndeplinit nu numai economia națională, ci și toată activitatea social-politică și spirituală pentru a realiza saltul calitativ al înaintării României spre noi culmi ale civilizației, așa cum s-a prefigurat de Congresul al XIII-lea al P.C.R.

Încadrîndu-se în această atmosferă caracterizată de înaltă responsabilitate civică, de o atitudine critică și autocritică va înfățișăm rezultatele obținute în cursul anului 1986 în îndeplinirea planului de cercetare. Această analiză, constituind conținutul principal al dării de seamă, este firesc să ne oprim asupra condițiilor în care au fost realizate temele înscrise în planul de cercetare, asupra calității lucrărilor încheiate în anul în care a trecut și asupra problemelor legate de valorificarea lor prin publicare.

Ne vom referi mai întîi la lucrările încheiate în anul 1986 și recepționate de către Consiliul științific. Din colecția națională de izvoare *Documenta Romaniae Historica* a fost terminat și predat la sfîrșitul trimestrului întîi, volumul al XII-lea referitor la perioada 1601—1606, volum alcătuit sub redacția lui Damaschin Mioc. Realizat la cotele cele mai înalte ale exigenței științifice, volumul face parte din tezaurul de valori autentice ale istoriografiei românești din ultimul sfert de veac pe care o reprezintă colecția apreciată și peste hotare. Deoarece munca colectivului, format din Olimpia Diaconescu, Coralia Fotino, Maria Bălan și Mircea Suciu care lucrează la această colecție, a fost supusă unei analize în cadrul ultimei adunări generale de partid, de data aceasta reținem doar faptul că rămîne o sarcină a Consiliului științific și a conducerii institutului de a se ocupa mai insistent de problema publicării într-un ritm mai susținut a colecției. Amintim că în sertarele colectivului condus cu atîta competență de Damaschin Mioc, de curînd ieșit la pensie și care a cîștigat prin munca sa exigență și competentă un renume meritat în știința istorică, se află 12 volume gata pregătite pentru tipar. Dacă mai adăugăm și faptul că din documentele cuprinse în aceste volume cea mai mare parte sînt inedite, apare cu toată evidența necesitatea stringentă a efortului suplimentar pentru obținerea spațiului tipografic.

O altă realizare de valoare a institutului nostru în domeniul pregătirii pentru tipar a izvoarelor inedite este volumul de *Documente privind istoria Principatelor Unite. Implicațiile interne și internaționale ale reformelor din 2 mai 1864 — 11 februarie 1866* îngrijit de Elisabeta Oprescu.

Selectate din valoroasa arhivă a domnitorului unificator Alexandru Ioan Cuza, documentele pregătite pentru a fi publicate constituie o oglindă fidelă a reformelor înnoitoare înfăptuite în anii amintiți, reforme care au pus bazele unor raporturi sociale și ale unor instituții moderne.

Din seria instrumentelor de lucru ce se elaborează sub conducerea lui Nicolae Stoicescu, care a coordonat munca colectivului de lucru și a realizat finisarea lucrării pentru tipar, face parte și noul volum din *Dicționarul istoric al localităților din România*, volum cuprinzînd localitățile din județul Olt. El a fost întocmit de Nicolae Stoicescu și Radu Dan Vlad după principiile care stau la baza întregii colecții. Manuscrisul de peste 1400 de pagini conține o bogată informație.

Din lucrările de interpretare realizate în anul 1986 amintim mai întîi monografia alcătuită de Dan Berindei dedicată *Revoluției din 1821*. Rod al unei îndelungate investigații, lucrarea sintetizează tot ceea ce a acumulat mai prețios istoriografia română despre revoluția lui Tudor Vladimirescu.

Un nou capitol în cercetarea relațiilor internaționale în epoca contemporană deschide monografia lui Ioan Chiper intitulată: *Marile puteri și sud-estul Europei în ajunul celui de al*

www.dacoromanica.ro

doilea război mondial, elaborată de autor pe baza unui material foarte bogat, în mare parte inedit. Ioan Chiper afirmă și argumentează în această lucrare fundamentală punctul de vedere al istoriografiei române.

În șirul lucrărilor de largă respirație realizate în institut în cursul anului 1986 se cuvine să fie amintită și cea alcătuită de Paul Oprescu sub titlul : *România în relațiile internaționale după cucerirea independenței*. Firul roșu al acestei sinteze este dat de afirmarea puternică a luptei pentru desăvîrșirea unității statale a poporului român pînă la izbucnirea primului război mondial.

Un studiu monografic de mare importanță a elaborat Grigore Chiriță despre *Transilvania în conștiința publică a Principatelor în etapa constituirii statului național (1856—1867)*. Prin noutatea temei, prin felul de abordare a ei, prin parcurgerea unui vast material edit și inedit, Grigore Chiriță a oferit istoriografiei române o lucrare de referință.

Este neîndoios că, odată publicat, și studiul monografic al lui Nicolae Liu cu tema *Raporturi culturale româno-franceze între cele două războaie mondiale* va reține atenția publicului larg de cititori întrucît lucrarea, bazată pe un material informativ bogat, constituie o primă sinteză despre acest subiect de larg interes.

O monografie mult așteptată a elaborat Georgeta Penelea despre *Regimul regulamentar în Principatele române;* ea are meritul de a înfățișa nuanțat, pe temeiul unei documentații vaste și cuprinzătoare, această problemă controversată.

Reînnoirea tematică caracterizează și cele două lucrări de un interes deosebit încheiate în cursul anului 1986 de Paul Cernovodeanu și Ioana Constantinescu, prima înfățișînd *Societatea românească în secolul al XVIII-lea*, iar cea de a doua *Viața cotidiană rurală în Țara Românească sub fanarioți*. Aceste două monografii deschid o nouă perspectivă în cercetarea istoriei românești din secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.,

O contribuție de real interes prezintă și studiile monografice întocmite de Carol Vekov despre *Alba Iulia— centru al Renașterii din Transilvania în secolele al XV-lea și al XVI-lea* și de Emil Lazea referitoare la *Economie și societate în Transilvania medievală (sec. XI—XIV)*. Reținem la acest capitol și studiul întocmit de Constantin Șerban despre *Biblioteca savantului N. Iorga*.

Putem constata cu deplină satisfacție că primul an al noului cincinal s-a încheiat la capitolul monografii întocmite cu realizări de certă valoare. Ele sînt axate pe probleme majore, lărgesc sfera tematică de cercetare istorică și se caracterizează prin bogăția de idei și constatări noi, punînd în circulație un imens material informațional. Părți din aceste lucrări au fost valorificate prin comunicări științifice, prin conferințe și rapoarte de sinteză. Avînd însă în vedere valoarea lor deosebită toată atenția noastră și în special a autorilor trebuie să fie canalizată spre o cît mai grabnică tipărire a acestor monografii. Consiliul științific și conducerea institutului au sarcina de a urmări îndeaproape realizarea în bune condițiuni a acestui deziderat. Consiliul științific va trebui să discute în una din proximele sale ședințe propunerile autorilor referitoare la tipărirea acestor lucrări de mare valoare, să analizeze posibilitățile existente, solicitînd în acest sens și sprijinul Prezidiului Academiei de științe sociale și politice.

În planul de cercetare al institutului figurează și alte lucrări de importanță majoră (publicații de documente, instrumente de lucru, sinteze, monografii și studii), elaborarea cărora a început în cursul anului 1986. Ele abordează o tematică variată și de reală actualitate pentru progresul științei istorice românești. Ne oprim acum doar la sintezele care sînt cuprinse în planul de stat, iar Institutul de istorie „N. Iorga" are sarcina fie să le coordoneze, fie să participe la elaborarea lor : *Istoria agriculturii în România, Tehnica agrară și impactul ei asupra fenomenului social-politic, Istoria diplomației românești* și *Civilizația românească între Orient și Occident*. Monografia în două volume, care va sintetiza rezultatele cercetărilor referitoare la *Istoria agriculturii în România*, își propune să abordeze dintr-un unghi nou de vedere evoluția vieții agrare la români, să înfățișeze, pentru prima dată în știința istorică, dezvoltarea tehnicii agrare și consecințele ei asupra schimburilor survenite în structura economică și socială a statului. Același caracter de sinteză va avea și monografia *Istoria diplomației românești*, care urmărește să prezinte într-o expunere coerentă conținutul, metodele și mijloacele specifice ale diplomației de-a lungul secolelor, subliniindu-se ideea principală formulată în Programul partidului, în cuvîntările tovarășului Nicolae Ceaușescu că politica externă românească urmărea apărarea independenței, a suveranității și unității, a integrității teritoriale. Institutul nostru colaborează cu Institutul de istorie literară „George Călinescu" la monografia *Civilizația românească între Orient și Occident*.

Pentru asigurarea încheierii cu succes a acestor sinteze de interes național, realizarea cărora constituie pentru colectivul nostru o sarcină de cea mai mare răspundere în cursul actualului plan cincinal, ne propunem să organizăm o suită de dezbateri care să asigure o concepție unitară și închegată lucrării, să fixeze o tematică corespunzătoare și să asigure din timp atît baza documentară, cît și timpul necesar pentru operațiunile de coordonare. Consiliul științific și conducerea institutului vor trebui să analizeze periodic stadiul desfășurării muncii la aceste mari sinteze, menite să definească etapa actuală în dezvoltarea istoriografiei românești.

Institutul de istorie „N. Iorga" a obținut în anul 1986 realizări notabile și în domeniul valorificării științifice. Dintre lucrările apărute reținem aici doar pe cele mai importante cum ar fi : Șt. Ștefănescu (coordonator) *Reflectarea istoriei universale în istoriografia românească*, colaboratori din Institut : Eugen Denize, Ion Stanciu, Kinga Tüdös, Tatiana Isticioaia și Mariana

www.dacoromanica.ro

Mihăilescu ; *Independența națională a României* de Nichita Adăniloaie apărută la Editura Academiei R.S. România ; *Cultura națională română modernă* de Dan Berindei, editată de Editura Eminescu ; *Documente privind răscoala din 1907. Oltenia*, volumul IV, întocmit de un colectiv din care fac parte Coralia Fotino și Mircea Iosa și publicat de Editura Academiei R. S. România ; *Relații comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803—1878)* de Paul Cernovodeanu, publicată de Editura Dacia ; *Age-old factors of Romanian unity* de Nicolae Stoicescu, apărută la Editura Academiei R.S. România ; *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea* de Ludovic Demény și Lidia A. Demény publicată de Editura Kriterion, Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, Editura Militară ; N. Iorga : *Istoria poporului românesc*, Editura științifică și enciclopedică și *Mihail Kogălniceanu : Opere*, vol. V, Oratorie III, partea a II-a (1880—1883), volum îngrijit de Georgeta Penelea și publicat de Editura Academiei R.S. România. Ele sînt, fără îndoială, lucrări de referință în domeniu și constituie o contribuție de certă valoare, care îmbogățesc patrimoniul istoriografic.

Colaboratorii Institutului de istorie „N. Iorga" au publicat în același timp un număr important de studii în revistele de specialitate din țară și de peste hotare. În această activitate s-au remarcat îndeosebi tovarășii : Ștefan Ștefănescu, Damian Hurezeanu, Dan Berindei, Constantin Rezachevici, Nicolae Stoicescu, Șerban Papacostea, Florin Constantiniu, Paul Cernovodeanu, Ion Oprea, Traian Udrea, Nicolae Dascălu, Grigore Chiriță, Constantin Bălan, Nichita Adăniloaie, Apostol Stan, Mircea Iosa, Anastasie Iordache, Alexandru Porteanu, Eugen Denize, Tahsin Gemil, Paul Oprescu, Valeriu Stan, Ion Stanciu, Nicolae Liu, Marieta Chiper, Ioan Chiper, Iolanda Tighiliu, Beatrice Marinescu, Daniela Bușe, Marian Stroia, Radu Dan Vlad și Ludovic Demény.

În legătură cu activitatea publicistică științifică se impun cîteva constatări. Mai întîi, relevăm faptul că în cursul anului 1986 aproape toți membrii Institutului de istorie „N. Iorga" au fost prezenți cu studii valoroase în coloanele revistelor de specialitate românești, iar alții au reușit să publice studiile lor în reviste și culegeri străine de prestigiu. Reținem apoi că cele două reviste la care lucrează Ion Apostol, Mihai Oprițescu, Dan Pienaru, parțial și Marian Stroia precum și Ștefan Andreescu, au beneficiat de colaborarea cercetătorilor noștri, care au avut o preponderență nu numai la rubricile de studii, ci și la asigurarea părții informative din ambele publicații periodice. În sfîrșit, mai relevăm și faptul că studiile publicate constituie valorificarea lucrărilor de plan, iar altele erau solicitate de redacțiile revistelor pentru realizarea numerelor speciale dedicate aniversării unor evenimente și personalități de seamă din istoria poporului român. Rezultă din aceste constatări că s-a îmbunătățit în mod substanțial colaborarea dintre redacțiile revistelor și cercetătorii Institutului de istorie „N. Iorga". În acest sens, inițiativa Consiliului științific de a valorifica lucrările de plan (integral sau parțial) în coloanele publicațiilor „Revista de istorie" și „Revue Roumaine d'Histoire" a dat rezultate bune, trebuind să fie continuată. Meritul este, în același timp, al redacțiilor celor două publicații, care au reușit să asigure această colaborare în condiții corespunzătoare.

Institutul de istorie „N. Iorga" a fost prezent și în activitatea de colaborare pe plan internațional. Astfel, în sesiunile comisiilor mixte româno-sovietică și româno-cehoslovacă, care s-au ținut în cursul anului 1986 au susținut comunicări Ștefan Ștefănescu, Florin Constantiniu, Ion Oprea, Nicolae Dascălu și Ioan Chiper. O activitate deosebit de susținută pe tărîmul promovării pe plan internațional a rezultatelor istoriografiei române au desfășurat Dan Berindei și Florin Constantiniu.

Pe lîngă studiile și cărțile publicate membrii Institutului de istorie „N. Iorga" au fost prezenți cu comunicări științifice de indiscutabilă valoare la o serie de manifestări științifice organizate la nivel național sau de diferite județe. A reținut atenția participarea cercetătorilor noștri la sesiunile, simpozioanele și dezbaterile organizate cu prilejul împlinirii și aniversării a 65 de ani de la crearea P.C.R., a 600 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești a lui Mircea cel Bătrîn, simpozioanele naționale de bibliofilie și de istorie agrară și altele. Subliniem faptul că toți cercetătorii, cu foarte rare excepții, au susținut comunicări la manifestările organizate în afara Institutului de istorie „N. Iorga".

Un moment important în viața științifică a Insitutului de istorie „N. Iorga" l-a constituit Sesiunea anuală de comunicări științifice ținută în iunie 1986. Inițiativa conducerii institutului de a solicita comunicări mai ales din partea cercetătorilor tineri și-a dovedit și de data aceasta eficiența. Sesiunea a constituit o reușită și în ce privește valorificarea lucrărilor de plan. În organizarea unor sesiuni științifice aniversative Institutul de istorie „N. Iorga" a colaborat cu Facultatea de istorie și filozofie a Universității București, a organizat dezbateri pe probleme majore ale dezvoltării gîndirii istorice, a continuat tinerea comunicărilor științifice și munca cercului tinerilor istorici. O contribuție hotărîtoare au avut cercetătorii Institutului de istorie „N. Iorga" în activitatea științifică desfășurată în cadrul laboratoarelor de demografie istorică și de studii otomane, precum și a Comisiei de genealogie, sigilografie și heraldică. Cercetătorii Paul Cernovodeanu, Constantin Rezachevici, Marian Stroia, Iolanda Tighiliu, Eugen Denize, Carol Vekov, Kinga Tüdös și alții au susținut comunicări sau au prezentat recenzii, iar tovarășii

www.dacoromanica.ro

Ștefan Ștefănescu și Dan Berindei au îndeplinit rolul de coordonatori ai acestor organisme; datorită muncii lor susținute atît laboratorul de demografie istorică, cît și Comisia de genealogie, sigilografie și heraldică au devenit veritabile colective de muncă științifică, de perfecționare profesională.

Menționăm activitatea susținută de Constantin Bălan și Șerban Papacostea în conducerea seminariilor de paleografie slavă și latină.

Apreciind în ansamblu pozitiv munca de cercetare științifică depusă în cadrul Institutului de istorie „N. Iorga" și mai ales rezultatele de certă valoare dobîndite în realizarea planului de cercetare îndeosebi la capitolul de monografii încheiate în cursul anului 1986, nu putem să trecem cu vederea faptul că în viața noastră științifică persistă unele fenomene negative. Ne referim la insuficienta pregătire prealabilă a unor dezbateri, care poartă încă amprenta improvizației, la o anumită slăbire a activității cercului tinerilor istorici, la lipsa de periodicitate în organizarea comunicărilor științifice, care au devenit tot mai rare, iar o parte din cercetători manifestă o inexplicabilă indiferență față de ele. Aceste fenomene sînt de natură să ne îndemne la meditație, căci ele afectează în fond o latură importantă a vieții științifice, continuitatea ei și prezența spiritului colectiv de dialog fertil, fără de care au de suferit procesul de perfecționare, în general, de pregătire a schimbului de mîine în cercetare și, în ultimă analiză, însăși viața științifică ca fenomen viu. Se impune ca aceste aspecte negative în munca noastră să fie analizate și să fie găsite soluțiile eradicării lor. Numai astfel și numai prin ridicarea permanentă a exigenței față de calitatea lucrărilor elaborate vom putea răspunde comandamentelor formulate atît de clar în cuvîntarea secretarului general al partidului tovarășul Nicolae Ceaușescu la recenta ședință a Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R.

Analizînd în acest context activitatea Consiliului științific al Institutului de istorie „N. Iorga", constatăm cu satisfacție că în cursul anului 1986 acest for de conducere colectivă și-a îndeplinit cu succes sarcinile care i-au revenit. Consiliul științific, în ședințele sale ținute regulat, s-a ocupat de aspectele majore ale activității de cercetare, a dezbătut și întocmit tematica planului de cercetare, a analizat cu exigență lucrările recomandate pentru tipar, și-a îndeplinit în bune condițiuni orientarea muncii de cercetare și a întregii vieți științifice din cadrul colectivului nostru. Colaborarea dintre Consiliul științific cu organizația de bază a Partidului Comunist Român și cu grupa sindicală a avut permanent în vedere crearea și permanentizarea climatului necesar muncii de cercetare. Este însă necesar să acordăm o atenție mai mare controlului îndeplinirii la timp și în bune condițiuni a sarcinilor de către toți membrii personalului de cercetare, pentru întărirea disciplinei contractuale.

Este necesar să subliniem că atît conducerea Institutului de istorie „N. Iorga", cît și Consiliul științific au beneficiat în rezolvarea unor sarcini organizatorice și de altă natură de munca dezinteresată depusă de Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Beatrice Marinescu, Iolanda Tighiliu, Eugen Denize, Irina Gavrilă și C. Rezachevici.

Institutul de istorie „N. Iorga" s-a bucurat și în cursul anului 1986 de sprijinul Academiei de științe sociale și politice și al rectoratului Universității București.

În asigurarea executării obligațiilor de contract merită să fie menționată munca dactilografelor și buna organizare a activității secretariatului.

Menționăm faptul că Biblioteca, în jurul căreia s-a dezvoltat Institutul, a cunoscut în cursul anului 1986 o creștere a fondului ei cu 601 titluri de cărți (însumînd 646 volume) și 476 fascicole periodice.

Apreciem modul în care personalul Bibliotecii a răspuns solicitării cercetării.

Anul în care am intrat pune în fața cercetătorilor Institutului de istorie „N. Iorga" sarcini sporite. Lucrările de interpretare și volumele de documente, ce urmează să fie încheiate în 1987, reclamă o atenție mărită din partea tuturor factorilor de răspundere. Va trebui să fie urmărită cu mai multă insistență valorificarea cercetării realizată în institut.

Va trebui să acordăm o atenție deosebită îndeplinirii la termenele contractuale și la un înalt nivel de profesionalitate a lucrărilor prevăzute în planul unic de cercetare.

Ne exprimăm încrederea că anul acesta, an jubiliar al Institutului nostru, mobilizați de sarcinile fixate cercetării de tovarășul Nicolae Ceaușescu secretarul general al Partidului în recentele cuvîntări, că membrii Institutului se vor afirma în activitatea lor prin competență, calitate, spirit revoluționar.

SIMPOZIONUL ȘTIINȚIFIC INTERNAȚIONAL DE LA PRILEP (R.S.F. JUGOSLAVIA)

Între 30 septembrie și 4 octombrie 1986 s-au desfășurat la Prilep (Jugoslavia) lucrările simpozionului internațional din cadrul Uniunii internaționale de Arheologie Slavă (U.I.A.S.), avînd ca temă: Păgînismul religiei slavilor.

www.dacoromanica.ro

La lucrări au participat invitați din următoarele țări : U.R.S.S., R. P. Polonă, R. S. Cehoslovacă, R. P. Ungară, R. D. Germană, R. P. Bulgaria, R. S. România, Belgia, Italia și țara organizatoare.

Din țara noastră au participat dr. Ștefan Olteanu și dr. Maria Comșa de la Institutul de Arheologie, membru în Comitetul Executiv și în Consiliul Permanent ale U.I.A.S. și respectiv membru în Consiliul Permanent al U.I.A.S.

Lucrările s-au desfășurat în plen în prima zi, și în cadrul a două secții în zilele următoare.

La lucrările în plen din cursul dimineții au participat cu rapoarte: O. Trubacev (U.R.S.S.) a prezentat o reconstituire a conștiinței de sine și a concepției despre lume la vechii slavi ; J. Herrmann (R. D. Germană) a vorbit despre templele și lăcașurile de cult păgîne la slavii de nord-vest ; P. I. Ilievski (R. S. F. Jugoslavia) a prezentat unele paralele între religia miceniană și cea a vechilor slavi.

În ședința de după amiază au susținut rapoarte V. V. Sedov (U.R.S.S.) despre cultul pietrei la slavii răsăriteni ; Maria Comșa (R. S. România) despre ritul incinerației la romanici, protoromîni și slavi în zona carpato-danubiană ; Zdenek Vana (R. S. Cehoslovacă) a vorbit despre structura păgînismului slav ; P. Georgiev (R. P. Bulgaria) a prezentat date despre zeul principal la slavii sudici ; Jiri Maria Vesely (Italia) a expus concepția „religios", „război" la slavii păgîni ; B. Gedica (R. P. Polonă) a prezentat cîteva probleme referitoare la religia vechilor slavi.

În zilele următoare ședințele s-au desfășurat în cadrul a două secții.

La secția I-a au fost prezentate un număr de 16 comunicări care au tratat diferite aspecte ale religiei vechilor slavi. Cele mai multe comunicări s-au axat pe evidențierea elementelor păgîne din religia slavilor, într-o serie de țări cum ar fi Rusia, Polonia, Germania, Jugoslavia, Bulgaria. De remarcat faptul că în țările menționate, cercetările arheologice au scos la iveală idoli de piatră antropomorfi, interpretați ca făcînd parte din cultul pietrei la vechii slavi, cu reminiscențe pînă tîrziu în secolele XIV-XV. Asemenea exemple au fost reliefate în comunicările prezentate de B. Babici (R. S. F. Jugoslavia) și Iwona Dabrowska (R. P. Polonă), H. Brachmann (R. D. Germană), Jivka Vîjarova (R. P. Bulgară) etc.

La secția a II-a au fost prezentate 12 comunicări. în care au fost abordate probleme privind păgînismul la slavi pe baza izvoarelor scrise (D. Bialekova — R. S. Cehoslovacă, Vera Stojcevska—R. S. F. Jugoslavia), pe baza toponimiei și a datelor etnologice (Dunja Roncevic-Brozovič— R. S. F. Jugoslavia). Alte comunicări s-au referit la ritualurile funerare ale vechilor slavi (Zlata Cilinska — R. S. Cehoslovacă), la elemente de cult de origine iraniană la slavii moravi. (Z. Klanica — R. S. Cehoslovacă). Merită atenție comunicarea referitoare la grădiștile-temple din secolele X—XI din sud-vestul Ucrainei (I. P. Rusanova—U.R.S.S.).

Participanții români Șt. Olteanu și Maria Comșa au prezentat comunicările : *Le caractère funéraire birituel des roumains et des slaves sur le territoire carpato-danubién aux VIe—Xe siècles* și respectiv *Slaves romans et protoroumains dans la zone carpato-danubienne d'après le rituel à incineration (croyances, influences réciproques)*.

În ambele comunicări s-a susținut ideea persistenței ritului incinerației moștenit de la geto-daci. Ritul inhumației este slab documentat pînă aproximativ în sec. III—IV, cînd se constată creșterea sensibilă a înhumației ca urmare a pătrunderii în spațiul carpato-danubian a unor grupuri de alogeni care practicau ritul inhumației, precum și ca urmare a oficializării în sec. IV a religiei creștine. În secolele următoare, odată cu pătrunderea slavilor pe teritoriul nord-danubian. incinerația ca rit funerar domină autoritar; odată însă cu trecerea masivă a slavilor la sud de Dunăre, cei rămași la nord sînt asimilați de către populația autohtonă, situația din necropole dovedind că grupurile slave rămase într-un proces de cohabitare cu românii adoptă, în cea mai mare parte, religia creștină.

În cursul lucrărilor simpozionului s-au adunat bogate materiale referitoare la concepțiile religioase și la ideologia vechilor slavi, precum și ale popoarelor și populațiilor cu care aceștia au venit în contact în decursul veacurilor.

Ceea ce reține în mod deosebit atenția în legătură cu lucrările simpozionului este faptul că am luat cunoștință de un important element al păgînismului vechilor slavi, anume cultul pietrei, reprezentat de idoli antropomorfi prezenți în toate zonele unde populația slavă a constituit o prezență masivă. Această situație deconcertează, cel puțin în stadiul actual al cercetării, cu situația de pe teritoriul României unde, pînă în prezent, n-au fost descoperite asemenea relicve. Aceasta ar putea constitui eventual un element important de departajare în cercetare a celor două comunități etnice, români și slavi, în secolele VI—X.

În ziua de 2 octombrie a avut loc ședința Comitetului Executiv al U.I.A.S. cu următoarea ordine de zi :

— Sarcinile principale al U.I.A.S. pentru anii 1987—1990.

— Planul conferințelor și simpozioanelor U.I.A.S. pentru anii 1987—1990.

— Relațiile dintre U.I.A.S. și U.I.S.P.P., precum și cu alte organisme științifice internaționale.

— Sesiunile Biroului U.I.A.S., ale C.E. și C.P. ale U.I.A.S.

www.dacoromanica.ro

La ședință a participat, în afara membrilor C.E., prof. dr. J. Nenquin secretar-general al U.I.S.P.P., ca invitat.

La primul punct al ordinei de zi s-a adus în discuție problema activității comisiilor U.I.A.S., atrăgîndu-se atenția că pînă în prezent s-a făcut puțin în această privință. Prof. Nenquin a relatat asupra structurii comisiilor U.I.S.P.P. și a activității acestora în scopul unei eventuale adoptări a structurii și stilului de muncă ale comisiilor U.I.S.P.P., de către comisiile U.I.A.S. S-a precizat că în anii care urmează va trebui analizată activitatea fiecărei comisii pentru revitalizarea lor. La ședința Biroului U.I.A.S. care s-a ținut la Nitra în august 1986 s-a propus de către secretarul general U.I.A.S., ca Institutul de Arheologie din Nitra să asigure publicarea unui Buletin (Rapports-Nouvelles) al U.I.A.S. în care să se publice lucrări, comunicări, relatări etc. ale membrilor U.I.A.S.

La punctul următor al ordinei de zi s-a luat în discuție planul simpozioanelor și conferințelor U.I.A.S. pe anii 1987—1990. În interesul dezvoltării activității I.U.A.S., Biroul a propus la ședința din august un plan de simpozioane și conferințe pe anii menționați sub egida U.I.A.S.: 1989, la Nitra cu tema *Relațiile etno-culturale în Europa Centrală în secolele VI—XIII*; 1989, la Rostock (R. D. Germană) cu tema *Asupra problematicii orașelor maritime medievale.*

Întrucît țara noastră, membru fondator al U.I.A.S. din 1965, n-a organizat pînă în prezent nici o manifestare științifică în cadrul U.I.A.S., Biroul U.I.A.S., luînd în considerare și propunerea făcută în 1980 de către Mircea Rusu (membru al C.E. al U.I.A.S.) de a se organiza și în România un asemenea simpozion, a propus la ședința sa din august de a se adresa delegației române pentru organizarea în România a unei ședințe a Consiliului Permanent al U.I.A.S. de care să se lege și un simpozion pe una din temele pe care le va propune țara organizatoare.

Ca membru al C.E. și al C.P. ale U.I.A.S., Ștefan Olteanu a fost întrebat în legătură cu organizarea unui simpozion în România în anii următori. Întrucît anul 1988 era descoperit sub raportul organizării de simpozioane U.I.A.S., dr. Ștefan Olteanu, cu avizul prealabil al Academiei de Științe Sociale și Politice, a precizat că se poate organiza în România un asemenea simpozion în septembrie 1988, ocazie cu care să se țină și ședința C. P. al U.I.A.S. propusă de Biroul U.I.A.S; tema acestui simpozion ar putea fi: *Autohtoni și slavi în Europa central-răsăriteană și de sud-est și raporturile cu Bizanțul în secolele VI—XIII.*

La punctul trei al ordinei de zi a figurat constatarea potrivit căreia în interesul dezvoltării activității U.I.A.S., apare necesar stabilirea de relații mai strînse între U.I.A.S. și U.I.S.P.P. ca U.I.A.S. să participe la organizarea congresului U.I.S.P.P. interesîndu-se mai ales de arheologia evului mediu timpuriu. Comitetul Executiv autorizează Secretarul General al U.I.A.S. să se adreseze Secretarului General al U.I.S.P.P. cu rugămintea ca Președintele și Secretarul General U.I.A.S. să poată asista cu vot consultativ la sesiunile C.E. al U.I.S.P.P., precum și de a se adresa și altor Uniuni Științifice internaționale în scopul stabilirii de relații mutuale. J. Nenquin a prezentat în continuare, o scurtă informare asupra situației actuale din cadrul U.I.S.P.P.

La ultimul punct al ordinei de zi, s-a examinat planul sesiunilor Biroului U.I.A.S. pentru anii următori. La 11 aprilie 1987 va avea loc la Berlin o ședință a Biroului, iar în 1988 o ședință a C.P. în România, cu ocazia simpozionului ce urmează să se organizeze.

În subsidiar s-au purtat discuții asupra modului de organizare a viitorului Congres U.I.A.S. care va avea loc în R.S.F. Jugoslavia în 1990, insistîndu-se asupra constituirii încă de pe acum a Comitetului Național de organizare a Congresului. S-a atras atenția, totodată, asupra rămînerii în urmă cu publicarea materialelor Congresului de la Sofia, precum și asupra urgentării publicării materialelor Congresului de la Sofia, precum și asupra urgentării publicării materialelor Congresului de la Kiev.

Secretarul General al U.I.A.S. a fost însărcinat să se preocupe în viitor de organizarea celui de al VI-lea Congres U.I.A.S., avîndu-se în vedere alegerea Președintelui U.I.A.S. și al Congresului; în ceea ce privește tematica viitorului Congres, s-au făcut unele propuneri care să includă problemele: etnogeneza slavilor, cultura lor spirituală și raporturile slavilor cu celelalte popoare.

În final menționăm că lucrările simpozionului s-au desfășurat într-o atmosferă de înțelegere și deplină colaborare între participanți, atît în timpul desfășurării lucrărilor, cît și în timpul excursiei organizate la monumentele medievale de la Ohrida.

Ștefan Olteanu

www.dacoromanica.ro

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

MIRCEA MUȘAT, ION ARDELEANU, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I, *1918—1933*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1986, XI+1172 p.

În forme specifice unei etape sau alteia, unei modalități sau alteia de a scrie istoria, România — ca și multe alte țări mai puternic afirmate în ceea ce privește activitatea în domeniul (domeniile) științei istorice — odată cu studii de analiză, chiar minuțioasă, pe teme particulare dispune de o relativ bogată tradiție în elaborarea unor opere de sinteză, într-un volum ori în mai multe volume. Intenții de relatare sintetizatoare au început să-și facă loc în încă cronicile românești mai de seamă, dar asemenea preocupări au devenit mai apropiate istoricilor de formație modernă *; epoca deschisă de actul istoric de la 23 August 1944 a însemnat noi orizonturi și pentru cercetarea și scrierea istoriei, însă un număr însemnat de ani o sinteză, de fapt un manual școlar, mai voluminos, întocmit în 1947, cu ediții în 1948, 1952 și 1956, a diminuat și înlăturat însemnate valori ale istoriei poporului român. Nevoia de mari sinteze, la alt nivel decît cele de dinainte de 1944, se simțea de atunci, și acest fapt a fost exprimat de hotărîrea de partid de a se trece la elaborarea, în mai multe volume, a Tratatului de *Istoria României*, din care au apărut numai 4 volume (pînă la 1877) în anii 1960—1964. În perioada inaugurată de anul 1965, cînd a avut loc Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, s-au făcut pași remarcabili în direcția reorientării interpretării istorice, a examinării științifice și documentării neunilaterale, a promovării misiunii patriotice a cunoștințelor de istorie. Au fost tipărite cîteva noi lucrări de sinteză — reluînd și realizări din trecut — dintre care poate fi considerată mai bună, mai riguroasă, *Istoria poporului român*, București, 1970. S-a început munca la tratatul — într-o formulă superioară — de *Istoria României*, care urmează să fie în cel puțin 10 volume. Știința istorică română a parcurs tot mai mult un drum novator în ceea ce privește mijloacele de investigație, modalitățile de interpretare și de propagare a cunoștințelor, îndeplinirea rolului ei de a contribui la înfăptuirea politicii interne și externe a partidului nostru comunist. Au fost obținute rezultate care, prin ele însele, solicită noi opere de sinteză, într-un înțeles determinat de momentul contemporan. Însăși întocmirea tratatului de Istoria României la nivelul exigenței de acum, al concepției Partidului Comunist Român despre istorie, presupune o serie de lucrări cu un caracter mai general, care să trateze global, unitar, istoria țării, a epocilor ei. Punînd în atenția istoricilor drept obiectiv realizarea unei istorii unice și unitare, tovarășul Nicolae Ceaușescu, la ședința plenară lărgită a C.C. al P.C.R. din urmă cu cinci ani (1—2 iunie 1982), arăta că întrucît „elaborarea istoriei poporului român necesită timp îndelungat și va fi foarte voluminoasă, se impune să trecem la editarea unor lucrări istorice de sinteză de mare tiraj, atît în limba română, cît și în limbi de circulație internațională”[1]. În această privință, în ultimii ani s-au obținut și se obțin în continuare succese, au apărut și apar noi lucrări de acest profil, inclusiv sub formă de tratate; nu demult (în 1984), au început să intre în patrimoniul istoriei, unul după altul, volumele *Istoriei militare a poporului român*, care deși, potrivit titlului, se ocupă numai de o componentă — e drept, foarte importantă — a istoriei social-politice, propune însă o seamă de fundamentale caracterizări, aprecieri, considerații înnoitoare, implicînd ansamblul istoriei României.

O valoroasă carte de gen sintetic, însă foarte bogată în informații în cea mai mare parte necunoscute publicului larg, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983 (726 p.) a fost realizată de Mircea Mușat și Ion Ardeleanu. O altă carte a acelorași autori, și mai masivă ca număr de pagini (1172), a intrat în librării în a doua parte a anului trecut, 1986; este vorba de partea a I a volumului al II-lea intitulat *România după Marea Unire*. Continuare nemijlocită, firească, a volumului din 1983, menționat mai sus, cartea de față — după cum deja s-a evidențiat și în cîteva recenzii, tipărite pînă acum — reprezintă o importantă contribuție la promovarea genului de lucrări sintetizatoare, la tratarea unitară a istoriei unice a României; ea condensează și dezvoltă, odată cu documentarea inedită, realizările recente mai de seamă ale istoriografiei românești. Autorii s-au ghidat după principiul esențial de a supune faptele istorice unei interpretări obiective, realiste, de a le considera în ampla lor conexiune, în lumina concepției mate-

* E suficient aici de a aminti lucrările de sinteză întocmite de Al. D. Xenopol, Nicolae Iorga, Constantin C. Giurescu ș.a.

[1] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 24, Edit. politică, București, 1983, p. 67

www.dacoromanica.ro

rialist-istorice, a concepției Partidului Comunist Român; au fost călăuziți de ideea că „orice eveniment istoric comprimă în sine acumulări anterioare și devine, la rîndul său, premisa unor evoluții ulterioare" (p. VI); prin urmare, deși se ocupă nu de toată istoria, ci de un timp istoric mai restrîns, cartea are meritul că, prin însești faptele acestui fragment de timp, a descoperit și argumentat marile permanențe ale istoriei generale a poporului român; tocmai de aceea cititorul român este pus în situația frumoasă de a reflecta pe dimensiuni mai largi și de a reține mai profund învățămintele istoriei și legătura lor cu activitatea politico-ideologică, educativă actuală.

Această binevenită sinteză — dealtfel, similar celei din 1983 — este construită din propoziții și din contexte — mai mici ori mai mari — de tip explicativ, deci poartă un pregnant caracter ideologic, teoretic, o atitudine militantă, partinică, însă toate aceste părți interpretative sînt îmbinate cu o frecventă citare din documente, prin sintagme ori prin fraze și grupuri de fraze și, nu în puține locuri, prin includerea de texte întregi, mari. Este o procedură mai rară în practica de scriere a istoriei — în România dar și pe plan universal —, însă procedura o consider foarte utilă întrucît înțelegerea unor teme dintre cele mai complexe devine astfel indiscutabil suficient de limpede. Dealtminteri, înșiși autorii arată în *Introducere* că, și în acest tom, au fost incluse, uneori chiar pe larg, extrase din documente în dorința de a oferi cititorului posibilitatea „să concluzioneze singur asupra adevărului istoric" (p. IX).

După *Introducere*, autorii divizează materia acestei prime părți a volumului al II-lea în trei capitole, primul — cu trei paragrafe interioare — *Consolidarea statului național român unitar. 1919—1923*, al doilea — cu patru paragrafe — *România între anii 1924 — 1933*, pentruca ultimul — tot cu patru paragrafe — să întrunească ambele aceste perioade dintre 1918 și 1933 în scopul de a se obține o relatare mai unitară despre *Politica externă a României*. După *Lista guvernelor României din perioada 1918—1933*, urmează un *Indice de persoane*.

În general, periodizarea internă a răstimpului dintre 1918 și 1933 este mai bine delimitată decît în lucrări ale altor autori și înseamnă prin ea însăși o contribuție la tratarea unitară, adică mai grupată, a istoriei României în așa fel încît să nu fie estompate trecerile reale de la o etapă la alta, căci edificarea unitară a istoriei României nu neagă, dimpotrivă presupune constatarea și reliefarea progresării, a înaintării de la o treaptă la alta. Desigur, unele caracteristici ale fenomenelor social-economice, culturale, și, mai cu seamă, ale politicii externe depășesc anul 1933, încît, în această privință, discuția despre periodizare rămîne deschisă, însă autorii trebuiau să dea o limită finală primei părți a volumului; o soluție ceva mai elaborată ar urma să întîlnim în partea a doua a cărei apariție este așteptată de pe acum cu întregul interes științifico-politic. Deși această masivă lucrare nu a avut neapărat în obiectul ei să comenteze, direct și sub toate aspectele, problema rolului lui 23 August 1944 în ceea ce privește periodizarea istoriei României, ea totuși o abordează, succint; susțin punctul de vedere potrivit căruia anii 1918—1933 (și cei dintre 1933—1944) fac parte din istoria *modernă* a României [2].

Condițiile și modul în care s-a înfăptuit Marea Unire din 1918 au fost înfățișate, concret, documentat, în volumul anterior; firesc, în cel de față a fost comentată, în mod mai special, semnificația. Încă în *Introducere*, Mircea Muşat și Ion Ardeleanu subliniază: „Acest eveniment a însemnat dezvoltarea pe o treaptă superioară a comunității de viață economică și spirituală, statornicită de-a lungul secolelor între toate provinciile istorice românești, a realizat cadrul național și statal pentru dezvoltarea mai rapidă a forțelor de producție, a înmănunchiat în granițele statului energiile și capacitățile creatoare ale întregului popor român, a unit la scară națională forțele politice, patriotice, revoluționare" (p. V). După Unire, așadar, s-a deschis un capitol nou în istoria poporului român. Cum se spune în *Programul* partidului, citat la p. 9: „România intră într-o nouă etapă a dezvoltării sale istorice" [3]. Dintre argumentele istorico-literare pe care autorii le invocă pentru a semnala, odată în plus, legătura de continuitate istorică, firescul Unirii, caracteristica României din 1918 și anii imediat următori este pilduitor extrasul dat, tot la p. 9, din cartea geografului francez, Em. de Martonne, *La Roumanie nouvelle* (1921, p. 5): „România nu este un nume nou pe harta Europei. Ea are o istorie. Așa cum îi arată și numele este țara românilor: este statul care reunește în prezent aproape toți românii trăind în Europa răsăriteană".

O impresionantă documentare prin cifre și documente susține caracterul unitar, din punct de vedere național, al statului român și după 1918; numărul locuitorilor aparținînd naționalităților conlocuitoare, inclusiv în fiecare provincie eliberată de sub dominația străină, era mic; România nu a devenit un stat „plurinațional" cum s-a afirmat eronat în unele documente de emanație externă. După 1918 orînduirea capitalistă s-a dezvoltat mai intens, s-a afirmat tot mai intens burghezia, în schimb moșierimea — ea însăși cu trăsături burgheze — a cunoscut diminuări ale rolului ei economic și politic, mai ales după reforma agrară. Populația cea mai nume-

[2] Îmi îngădui să notez că în prelegeri, dar și în comunicări științifice, unele tipărite, am abordat această temă încă de cînd abia se contura ca obiect de dezbatere. A se vedea — de exemplu — : Constantin Mocanu, *Teorie și metodă în scrierea istoriei epocii socialiste din România*, Analele Academiei „Ștefan Gheorghiu", XIII, 1980, p. 200—201.

[3] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 38.

www.dacoromanica.ro

roasă a țării a rămas cea de la sate, dar și în rîndurile țărănimii au crescut diferențierile sociale. Proletariatul industrial s-a dezvoltat nu numai numeric, dar și calitativ, a devenit mai matur, cu un mai mare rol în viața țării. Intelectualitatea s-a afirmat mai mult decît oricînd pînă atunci, din rîndurile ei s-au ridicat mari personalități, unele de talie mondială. În mod corespunzător — arată autorii pe numeroase pagini — s-au produs transformări în ființarea și activitatea partidelor politice, a guvernelor; un rol pozitiv a avut înlocuirea votului cenzitar (de dinainte de 1917—1918) cu votul universal, care, avînd încă neîmpliniri, a[1] însemnat totuși un real progres în viața social-politică, legislativă, constituțională. Foarte buni cunoscători ai problemelor de principiu care sînt în centrul atenției științei istorice românești, ai temelor puse ori care trebuie puse în dezbaterea științifică, Mircea Mușat și Ion Ardeleanu încă în *Introducere*, dar mai pe larg în capitolul al doilea (problema putea fi, mai nimerită, în capitolul întîi) se pronunță în favoarea caracterizării mai nuanțate a regimului politic (ori social-politic). La p. X autorii preced propria argumentare concretă, și spun, întemeiat, că „Structura de clasă, sistemul partidelor politice, al guvernărilor și vieții parlamentare exprimate în modul de organizare a justiției, învățămîntului, culturii, analizate în volum, au imprimat regimului social-politic al României trăsăturile unui regim politic burghez". Mai încolo (p. 427), după multe pagini de examinare concret-istorică a diferitelor aspecte ale vieții social-politice, arată că tocmai mutațiile care au avut loc ca urmare pozitivă a făuririi statului național unitar român „au modificat și caracterul regimului politic din România".

Numeroase și dintre cele mai consistente pagini au fost acordate analizării însemnătății Marii Uniri pentru năzuințele de mai bine exprimate de clasele exploatate, de masele populare. Epoca lui *1918* a fost purtătoarea unor mari aspirații spre dreptate și libertate. „Niciodată în trecut — citim la p. 43 — nu s-a manifestat atît de puternic și de fățiș ca în primii ani postbelici dorința maselor de înnoire a vieții politice a țării, de prefaceri progresiste, care să dea o existență reală drepturilor și libertăților democratice, să le transforme dintr-un apanaj al minorității într-un bun al majorității asuprite și exploatate".

Revoluționarii români, se scrie în primul capitol, s-au preocupat de rezolvarea marilor probleme care frămîntau mișcarea muncitorească, întregul popor român, în noile condiții istorice. Proletariatul — cu o îndelungată experiență de luptă pentru eliberare socială și națională — a desfășurat acțiunile sale încă îndată după 1918 în angrenajul factorilor diverși ai vieții politice și social-economice de pe planul țării întregite, „Marea Unire din 1918 a creat condiții pentru contopirea la scară națională a mișcării muncitorești, pentru sporirea forței și rolului partidului clasei muncitoare pe scena politică a României" (p. 154). Partidele social-democrate din provinciile eliberate de sub stăpînirea fostului imperiu habsburgic au început să coopereze și să-și unească acțiunile, treptat și unele structuri organizatorice și de conducere, cu Partidul Socialist (cum se va numi partidul, începînd din noiembrie 1918) care avea sediul la București. Publicată la 13 februarie 1919, declarația comună a Comitetului Executiv al partidului și Comisiei Generale a sindicatelor afirma încă odată și cu toată claritatea deplina aprobare față de înfăptuirea României întregite și adresa chemarea de a se forma „un singur bloc socialist, un singur partid proletar, care să ducă înainte lupta clasei muncitoare din noua Românie spre realizarea idealului ei socialist de dezrobire de sub apărarea burghezo-capitalistă. România nouă de astăzi trebuie să devină România socialistă de mîine"[4]. Procesul social-istoric de unificare și reorientare ideologică a organizațiilor mișcării muncitorești revoluționare, a partidelor (partidului) ei a culminat, în mai 1921, cu transformarea partidului socialist în partidul comunist. „În viața politică a României s-a integrat, începînd din mai 1921, un partid politic calitativ nou, care va polariza în jurul său clasa muncitoare, țărănimea, intelectualitatea, și care își va spune cuvîntul în toate evenimentele importante ale dezvoltării economice, sociale și politice ale României. Partidul Comunist, continuatorul direct al mișcării revoluționare, socialiste, al partidului clasei muncitoare făurit în 1893, vlăstarul cel mai viguros al epocii contemporane * a României, a dus mai departe și a ridicat pe un plan superior, în noul cadru de dezvoltare a țării, lupta de eliberare socială a poporului român" (p. 171).

Mai departe, Mircea Mușat și Ion Ardeleanu descriu — și prin amănunte necesare, semnificative — situația organizatorică, activitatea politică și ideologică a partidelor muncitorești, adică după 1921; a Partidului Comunist Român, dar și a Federației partidelor socialiste, Partidului Social-Democrat etc.; ei examinează dificultățile pe care le-au provocat intruziunile Cominternului, urmările negative pe care le-au avut tezele eronate, contrarii realităților din România. Sînt întrutotul de acord că însăși noțiunea „problemă națională" a fost falsă, și, deci — cum am spus și cu alte prilejuri — explicarea logico-terminologică în știința istoriei comportă, mai ales în anumite condiții, nu numai o importanță metodologică, dar și politică. În carte se analizează, documentat și riguros, condițiile în care au fost întrunite, peste granițe, congresele P.C.R. din 1924, 1928 și

[4] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1916—1921*, Edit. politică, București, 1966, p. 157

* Mai exact — dealtfel în spiritul concepției de ansamblu a lucrării recenzate: al epocilor modernă și contemporană

www.dacoromanica.ro

1931, împrejurările interzicerii, în 1924, a partidului comunist (și organizațiilor sale de tineret, profesionale, cultural-sportive).

Luptele muncitorești, ale țăranilor și intelectualilor, radicalizate în anii crizei economice din 1929—1933, au avut un însemnat caracter nu numai social-economic , dar și politic, și patriotic întrucît ele au vizat și înlăturarea dominației din partea monopolurilor străine. În capitolul al doilea, dar, și mai amplu, în capitolul în care este vorba de politica externă, de condițiile internaționale, se arată consecințele, pentru Europa, inclusiv pentru România, ale instaurării, la 30 ianuarie 1933, a dictaturii naziste în Germania. Clasa muncitoare, masele largi ale poporului român, oamenii politici patrioți, democrați, s-au pronunțat, fără nici o ezitare, și au acționat, prin felurite forme, pentru zăgăzuirea gravelor pericole purtate de extinderea fascismului. Înlăturînd tot mai hotărît acele teze sectare, dogmatice, P.C.R. și-a fixat ca țel politic principal contribuția la salvgardarea valorilor democratice, a independenței și integrității patriei. Deși aceste obiective ale luptei politice vor fi, desigur, preluate și analizate amplu în partea a doua a volumului, autorii deja în cartea aceasta argumentează, prin numeroase fapte, activitatea antifascistă desfășurată pînă la sfîrșitul anului 1933. În iunie 1933 a fost format Comitetul Național Antifascist, în activitatea căruia au participat personalități de seamă ale vieții politice și culturale, militanți ai luptei pentru libertate socială și națională. Intrat de cîțiva ani în lupta revoluționară, și remarcîndu-se în mod deosebit, încă de la această fragedă vîrstă, tovarășul Nicolae Ceaușescu a fost desemnat, din partea tineretului democratic al Capitalei, să activeze în conducerea acestei organizații antifasciste.

După cum deja am mai menționat, în capitolul ultim se înfățișează condițiile internaționale de după 1918, pînă în 1933, politica externă a României, direcțiile ei principale, rezultatele ei în apărarea și afirmarea intereselor țării, în promovarea politicii de pace, înțelegerea între popoare, de relații de bună vecinătate, cu toate statele, inclusiv cu singurul stat socialist de atunci ; România a acționat — potrivit cuvintelor marelui diplomat Nicolae Titulescu — pentru întinderea unei cît mai dese rețele de tratate generale și zonale, care să consolideze statu-quo-ul, libertatea, independența. „Promovînd o atare politică externă — scriu autorii, la p. 1004 — România a blamat orice act de agresiune împotriva libertății și independenței popoarelor, a susținut, prin multiple mijloace, lupta dreaptă a acestora ; de asemenea, păstrîndu-și vechile tradiții ale istoriei sale, nu a acceptat nici un teritoriu străin, nu a participat și nu a inițiat nici o acțiune agresivă împotriva vreunui stat, nu a folosit niciodată în relațiile ei internaționale forța și amenințarea cu forța". Trăsăturile acestea ale politicii externe a României în perioada studiată sînt argumentate de autori prin fapte și respectiv documente dintre cele mai însemnate, iar relevarea lor într-o manieră de sobrietate științifică și, totodată , de fireasc ă atitudine patriotică înscamnă o atenție deosebită acordată unei contribuții de merit pe care România a adus-o pe plan internațional. Cartea analizează și dificultățile care s-au ivit, în 1919—1920 sau în 1924, sau în alți ani, însă evidențiază învățămintele care se desprind și concluzia fermă că activitatea pentru unitate, pentru independență este și trebuie să fie mereu coordonata esențială a politicii pusă în slujba patriei, a propriului popor.

Deși mai sînt multe aspecte principale ale contribuției acestei noi cărți, mă opresc aici, în cadrul spațiului restrîns al unei recenzii, și subliniez încă odată că sîntem în fața unei însemnate realizări a istoriografiei românești. Străbătută de o atitudine de angajare militantă, de venerație în fața marilor valori făurite, într-o etapă sau alta, de poporul nostru, *România după Marea Unire* aduce o contribuție importantă, științifică și educativă, în frontul nostru ideologico-politic.

Constantin Mocanu

HORIA BRESTOIU, *Impact la paralela 45°*, Edit. Junimea, Iași, 1986, 563 p.

Istoria celor două conflagrații mondiale a impus petrolul ca una dintre armele de temut ale statelor beligerante în drumul lor spre victorie ori înfrîngere. În mod fatal, România, țară mică, dar deosebit de bogată în această resursă minerală, a ocupat un loc aparte în planurile străine de cuceriri și spoliere a inestimabilei sale bogății.

În aceste circumstanțe, o nouă discuție despre destinul petrolului românesc și al țării însăși, îndeosebi în epoca celui de-al doilea război mondial se dovedește mereu actuală iar lucrarea cercetătorului Horia Brestoiu îmbogățește în mod rodnic aria de idei impuse de această temă. Autorul învederează cu certe argumente istorice din interiorul României că „lichidul miraculos, devenit de multă vreme suveran între combustibili", a fost transformat dintr-un produs esențial al vieții, într-un argument al războiului avînd o recunoscută valoare strategică.

www.dacoromanica.ro

Pe acest fond, lucrarea reliefează cu importante date și documente, în mare parte inedite, modul în care România s-a văzut implicată fără voia ei în planurile de război ale unor puteri străine, petrolul ei devenind nelipsit din agendele șefilor de state și guverne, ale statelor majore și serviciilor de informații angajate în cea mai mare conflagrație a omenirii. Ea a constituit astfel un veritabil cîmp al bătăliilor înverșunate pentru dobîndirea sau distrugerea petrolului său, în funcție de obiectivele sau interesele beligeranților.

Autorul, un bine cunoscut specialist în problemă, mai ales după apariția volumului *Acțiuni secrete în România*, Edit. științifică, București, 1973, și-a construit lucrarea pe baza unei bogate literaturi de specialitate și a numeroase documente de primă mînă, provenind din arhivele românești și străine. La capătul unui demers exhaustiv ni se înfățișează o aprofundată analiză cu caracter științific de nivel incontestabil asupra multiplelor probleme izvorîte din realitățile cu care s-a confruntat România în anii din preajma și din timpul celui de-al doilea război mondial pe frontul luptei duse pentru petrolul ei. Multe din aspectele tratate oferă cititorului date cu totul noi, se stabilesc corelații pînă acum necunoscute între fapte și fenomene, ceea ce sporește originalitatea lucrării în discuție.

Parcurgînd drumul încărcat de dramatism al ingerințelor străine impuse României prin prisma bătăliilor angajate între 1939 și 1944 pentru petrolul românesc, autorul pune în evidență implicațiile naționale, economice și politice pentru destinele țării, modul în care ea s-a văzut rînd pe rînd izolată, abandonată, sfîrtecată și spoliată fără margini. În același timp este subliniat în mod pregnant faptul că poporul român nu a dezarmat în fața acestor împrejurări ci și-a trăit marile sale drame cu stoicismul peren multimilenar, cu devotamentul nealterat pentru cauza națională, angajînd infinite forme de luptă și de rezistență care i-au permis să biruie marile servituți și gravele nedreptăți vremelnic impuse. La capătul acestora — subliniază pe bună dreptate autorul — condiția de oameni liberi a acestui popor a fost redobîndită prin grele sacrificii, urmînd tradiția drumului de bătălii și jertfe pentru glia strămoșească.

Îmbinînd în mod fericit caracterul științific, amplu documentat, cu retorica narativ-istorică autorul realizează pe parcursul celor 20 de capitole un examen aprofundat al impactului intereselor străine pe teritoriul național încă din anii cînd România începuse a uimi lumea prin fabuloasa ei bogăție minerală. Destinul nedrept ce i-a fost impus ca unei țări mici, este prezentat pas cu pas prin examinarea numeroaselor tratate, clauze, acțiuni de culise, confruntări sau amenințări, care s-au constituit la dimensiunile unei reale dar triste epopei. Confruntarea intereselor străine s-a dovedit pe cît de aprigă, pe atît de dăunătoare, fiind dusă pe cele mai diferite fronturi, deopotrivă cu armele luptei politice, economice, militare, diplomatice și, nu în cele din urmă, prin intervenția activă a frontului secret. Cititorul ia cunoștință de decizii dintre cele mai impunitive între care și aceea a generalului Ludendorff care consemna o vocație nedezmințită a expansiunii pangermanismului : „Ca să putem trăi, trebuie să învingem România ! " Sub aceeași deviză dar desigur mult amplificată s-au perpetuat și mobilurile celui de-al III-lea Reich, care a asaltat România cu o neostoită lăcomie, sugrumînd interesele reale și puterile micii țări. România, prin numeroase fapte și acțiuni, a opus o remarcabilă rezistență, de la respingerea concesiilor, opoziția constantă și hotărîtă față de penetrarea capitalului german pînă la autodistrugerea regiunii sale petrolifere din Muntenia pentru a nu cădea în mîinile invadatorului prusac. Rezistența ei a continuat cu demnitate și curaj și în fața celui de-al III-lea Reich pînă în clipa cînd, abandonată de marii ei aliați a fost constrînsă la concesii nedorite. Chiar și atunci însă cînd era pîndită de grave primejdii, ea și-a definit cu deplină claritate linia politică , diplomatică și militară, fiind hotărîtă să reziste cu orice chip în fața penetrației nazisto-horthyste. Pentru a nu lăsa nici un dubiu asupra hotărîrii ei de a se apăra cu demnitate și prin toate mijloacele, ea a trecut la mobilizarea armată, pregătindu-se, în același timp și pentru utilizarea unei arme speciale în caz de nevoie și anume distrugerea petrolului ei pentru a nu cădea în mîinile invadatorilor fasciști.

În acest domeniu, autorul are meritul unor aprofundate cercetări, ilustrînd cu documente și mărturii ale oamenilor timpului această decizie de esență sacrificiului suprem, paternitatea ei românească indiscutabilă, demonstrînd astfel adevăruri care au fost trunchiate în optica unor publiciști străini. Scrupulos față de adevărul istoric, el a reținut și analizat și planurile aliate în materie care urmăreau scopuri similare, nu numai în petrol dar și la Dunăre și pe căile de transport feroviare. Din acest punct de vedere lucrarea își relevă un important merit de originalitate : autorul, la capătul unui efort de cercetare arhivistică, aduce mărturiile inedite ale documentelor frontului nevăzut, care s-a dovedit un participant neobișnuit de prezent la evoluția evenimentelor. Rolul său a fost definit cu obiectivitate, autorul reținînd meritele indiscutabile ale aparatului român de informații și contrainformații, îndeosebi a celui militar, care s-a angajat cu sentimente patriotice în apărarea intereselor naționale prin căile și mijloacele specifice.

În condițiile în care garanțiile Franței și Angliei s-au dovedit a fi cu totul iluzorii, România a rămas să reziste singură tuturor presiunilor naziste. Sînt remarcabile de semnalat datele pe care autorul le utilizează pentru a dovedi că pînă în ajunul războiului Reichul nazist nu a reușit să-și asigure controlul în sectorul cel mai important al economiei românești : cel petrolier !

www.dacoromanica.ro

În preajma marii conflagrații mondiale, cînd România devine principala sursă posibilă cu carburanți pentru al III-lea Reich, ea a continuat aplicarea strategiei sale cu importante efecte restrictive pentru mașina de război nazistă. Nici chiar amenințările directe ci invazia, nici atentatele — uciderea premierului, Armand Călinescu trebuind să constituie un principal semnal și un drastic avertisment — nu au abătut guvernul român de la politica de temporizare a exporturilor sale de petrol spre Germania.

În aceleași circumstanțe lucrarea pune în evidență valul acțiunilor de sabotaj din petrol puse în aplicare de forțele rezistenței naționale din România, și care au alertat în modul cel mai serios vîrfurile naziste. Un amplu sistem de infiltrare a forțelor secrete ale Abwehrului este pus în funcțiune, angajîndu-l personal pe amiralul Canaris care se deplasează la București pentru convorbiri și înțelegeri cu Mihail Moruzov șeful Serviciului Secret de Informații. Lucrarea dezvăluie pentru prima oară mecanismul unor raporturi cu importante implicații pe traseul cărora vor fi vehiculate spre Berlin mesajele strict confidențiale ale regelui Carol în încercarea disperată de a obține sufragiile de ultimă oră din partea cancelarului nazist. Nu este deloc lipsit de importanță rolul dublu îndeplinit de Mihail Moruzov atît pentru temperarea unor importanți factori naziști la Berlin prin angajamente abile, cît și pentru unele misiuni de mediere în preajma dictatului de la Viena, aspecte care impun o reconsiderare, cel puțin parțială, a omului care a căzut în cele din urmă ucis de gloanțele legionare. Autorul pune în mod corect în evidență raporturile de colaborare și schimbul de informații cu serviciile speciale aliate, asigurarea pînă la ultima limită posibilă a protecției rezidenților acestor servicii în clipele de răfuială declanșate de spionajul nazist, după 6 septembrie 1940. Autorul a acumulat în mod cert o întinsă și variată informație în acest domeniu, ceea ce i-a permis să desluşească aspecte esențiale ale confruntării dintre serviciile speciale aliate și spionajul nazist pe teritoriul României. Lucrarea proiectează astfel dinlăuntru problematica acțiunilor secrete ale timpului, atît de complexă și încă prea puțin cunoscută.

Folosind, de asemenea, date cu caracter inedit, lucrarea stăruie asupra evenimentelor care au prefigurat gravele pericole la adresa statutului teritorial al țării, dobîndit prin lupta eroică a întregii națiuni încă în 1918. Ies cu claritate în evidență presiunile naziste care au condus la acceptarea semnării „Olpaktului", precum și cele din partea unor state vecine care declanșează pregătiri militare în vederea atacării României, acțiuni care s-au regăsit de altfel la baza demersurilor oficiale ale guvernului român, silit să procedeze la o apropiere de Reichul nazist și la o colaborare mai largă cu acesta în domeniile economic și militar.

Aflată la discreția Germaniei naziste, României îi sînt impuse gravele amputări teritoriale. Lucrarea dezvăluie noi dovezi ale cumplitei drame naționale, insistînd asupra mobilurilor hitleriste care au decis forma și dimensiunea teritoriului răpit din trupul Transilvaniei românești, și care pătrundea ca un pumnal pînă în apropierea zonelor petrolifere românești și unde se instalau forțele Wehrmachtului. Lucrarea zugrăvește cu date și fapte dintre cele mai zguduitoare crimele săvîrșite de horthyști asupra populației românești din Transilvania, exacerbarea cu care fascismul maghiar — dealtfel cel mai vechi din Europa — a încercat să aplice un program sistematic de modificare a situației sociale și în mod deosebit național — demografice din Transilvania de nord, acțiuni aflate sub incidența Statutului Tribunalului Internațional de la Nürenberg.

Integrarea silită a României în dispozitivul strategic nazist după instaurarea dictaturii legionaro-antonesciene la 6 septembrie 1940, a semnificat la Berlin obținerea definitivă a concesiunilor românești în materie de petrol. La sfîrșitul celor patru luni de existență a „statului național-legionar", balanța părea să încline decisiv în favoarea subordonării bogățiilor naționale celui de-al III-lea Reich. În 1941 el va înghiți de două ori mai mult petrol decît în 1940 (2 832 334 tone) din care nu va plăti însă decît jumătate, restul rămînînd „în creditare". De asemenea, anul 1941 s-a soldat cu acțiuni record în ce privește creșterea întreprinderilor și firmelor acaparate de germani. Cancelarul nazist nu este însă deloc convins de „siguranța României", care după opinia lui „nu este în poziția de a se menține pe termen lung" alături de Germania (p. 379). În consecință, el stabilește că „cea mai importantă sarcină pentru trupele germane din România este apărarea regiunii petrolifere". (p. 380). În vreme ce în configurarea strategiei războiului din Răsărit el fixează cucerirea Caucazului pe primul loc între cele trei obiective ale agresiunii, împreună cu Moscova și Leningradul, calculele germane suplimentează presiunile asupra României pentru nevoile frontului, mai ales că în noiembrie 1941 invadatorul german deși a răpit Uniunii Sovietice însemnate resurse economice, el nu a dobîndit nici-un strop de petrol : Caucazul a rămas inexpugnabil!

Certificînd previziunile economiștilor români, întreaga evoluție a contenciosului româno-german demonstra un bilanț falimentar. La numai cîteva luni după semnarea, în decembrie 1940, a „Protocolului asupra colaborării româno-germane", dovezile deplinei rapacități naziste erau incontestabile. În acest domeniu, autorul reconstituie cu numeroase date sistemul de spoliere și de constrîngere aplicat României, modul în care reprezentanții români au denunțat lipsa de loialitate în cadrul „colaborării", încălcarea sistematică a prevederilor acordurilor, amestecul în treburile interne, impunerea de către armatele hitleriste a unui regim de jaf și dezordine, abuzuri și ilegalități. Volumul examinează importante lucrări prezentate conducerii statului de către economiștii români, reflectînd poziția de rezistență a unor factori de decizie din cadrul economiei

www.dacoromanica.ro

naționale. Între aceste lucrări se cuvine să amintim raportul privind „Avantajele acordate Germaniei prin acordurile comerciale și de plăți de la începutul războiului" din 17 septembrie 1941, urmat la 29 octombrie același an de un amplu „Referat asupra contribuțiilor și sacrificiilor făcute de Statul Român în folosul Germaniei, de la 23 Martie 1939 și pînă astăzi" (p. 407). Supuse sub forma unor memorandumuri conducerii berlineze, ambele documente evidențiau pregnant procesul alunecării României spre dezastrul economic impus de Reichul nazist. În cadrul convorbirilor pe tema divergențelor economice dintre cele două state din toamna anului 1941, s-a precizat dealtfel fără echivoc faptul că „România a ajuns la limita maximă a contribuției sale", dezavantajele create putînd „favoriza o catastrofă financiară și economică, răsturnarea bugetului și toate consecințele sociale care pot duce la o adevărată anarhie ..." (p. 413). Autorul se oprește pe larg și în mod foarte documentat asupra gravelor dispute ce au caracterizat întreaga evoluție a contenciosului româno-german, promisiunile neonorate ale forurilor germane și deciziile de suspendare a schimburilor și plăților de către România (p. 414 și urm.), urmate de o restrîngere a livrărilor de petrol începînd din decembrie 1941 (p. 435). În august 1942 cînd nici ofensiva de vară nu îngăduie celui de-al III-lea Reich să dobîndească petrolul sovietic, iar aprovizionarea cu carburant devine aproape imposibilă, petrolul românesc a constituit din nou unul din factorii decisivi în acest moment de vîrf al războiului. În aceste circumstanțe, feldmareșalul Keitel va adresa, la 30 august, o scrisoare mareșalului Antonescu, solicitînd cu disperare, din ordinul lui Hitler, noi cantități de petrol. Primejdia gravă a lipsei de carburant devenise de neînlăturat. Autorul se oprește pe îndelete asupra acestei amenințări inexorabile care afecta Germania nazistă pe toate teatrele de operațiuni : la Stalingrad, în mod deosebit el și-a spus pe deplin cuvîntul : von Paulus care va fi încercuit cu întreaga sa armată, nu a mai avut carburanții necesari nici pentru a încerca o singură străpungere !

În mod pe deplin explicabil, criza existentă în relațiile româno-germane s-a agravat în mod deosebit și în raporturile militare. Armatele 3 și 4 române au fost efectiv decimate ca urmare a faptului că de au fost dispuse cu premeditare de comadamentul nazist pe direcțiile principale de străpungere ale trupelor sovietice. Autorul examinează cu documente inedite regimul incalificabil impus trupelor române aflate sub comandament german, tratamentul abuziv și inuman pe care acestea l-a avut de suportat, ducînd la încordarea deosebită a relațiilor dintre cele două armate. Confruntările cu cel de al III-lea Reich devin acum deosebit de grave, amplificînd astfel contenciosul economic devenit dezastruos. În mod treptat, suspiciunile Berlinului ating vîrfurile conducătoare din România. Autorul prezintă fapte cu caracter de noutate în acest domeniu, vizînd însăși intenția Berlinului de a-l asasina pe mareșalul Antonescu și de a-i aduce pe legionari la cîrma țării.

Evident, problematica lucrării se dovedește deosebit de vastă. Autorul examinează pe larg obectivele și rezultatele raidurilor ofensivei strategice de bombardament asupra petrolului românesc și marile daune care s-au repercutat direct în balanța de carburant a Wehrmachtului, cauzînd în mare măsură soarta războiului.

Autorul subliniază marile contribuții aduse de forțele de rezistență națională din țara noastră la lupta împotriva mașinii de război hitleriste, meritele lor nepieritoare ale acestora la realizarea marelui act eliberator de la 23 August, sub conducerea Partidului Comunist Român, încorporînd astfel mesajul de dreptate al poporului român care a înlăturat un regim nedrept ce i-a fost impus.

Lucrarea lui Horia Brestoiu se constituie într-o valoroasă cercetare, cu idei și concluzii bine fundamentate, bazate pe o amplă documentație. Stilul alert, captivant, reține atenția cititorului care participă, prin intermediul cărții, la derularea evenimentelor prezentate. Volumul se bucură, de asemenea, de audiență în rîndul specialiștilor, pentru datele și informațiile inedite, pirn modul direct și forța opiniei autorului.

Leonida Loghin

JEAN-YVES MOLLIER, *Michel & Calmann Lévy ou la naissance de l'édition moderne. 1836—1891*, Calmann-Lévy, Paris, 1984, 549 p.

„Povestirea unei aventuri umane, istoria unei epoci și a profundelor ei mutații, studiu economic, anchetă polițistă uneori, încercare de a citi literatura prin alte documente decît cărțile" (p. 484), iată cum încearcă în finalul vastei și eruditei sale lucrări — pe care o intitulează cu modestie „biografie" — autorul însuși să definească direcțiile de acțiune ale studiului său, meticulos dar nu rareori și însuflețit, chiar pasionat, copleșit de interesul temei. Aparent, este vorba doar de înfățișarea evoluției istorice, timp de ceva mai mult de o jumătate de veac, a unei case editoriale, la început neînsemnată, dar în realitate, prin intermediul cărții, Jean-Yves Mollier, membru al conducerii Societății de istorie a revoluției de la 1848 și a revoluțiilor din secolul al XIX-lea, contribuie la mai deplina comprehensiune a unei serii întregi de transformări socio-economice,

www.dacoromanica.ro

culturale și politice desfășurate în Franța veacului trecut, dar și în lume. Este într-adevăr „romanul adevărat al editării moderne" (p. 481). Asistăm la complexul problematic generat de trecerea de la comerțul ambulant exercitat de tatăl Simon Lévy — stabilit la Paris în 1826 și venit aici de la Phalsbourg din Lorena — la marea întreprindere editorială a cărei putere economică se reflecta în 1891, la moartea fiului său Calmann, în averea acestuia cifrată la 17 milioane franci aur!

Cadrul de desfășurare a procesului este mai ales parizian, dar pentru a se ajunge la evoluția economică spectaculară, chiar și înainte de 1848, acesta tinde a cuprinde Franța și curînd o rețea de legături internaționale. Domeniile în care autorul, cu multă competență, în baza unei vaste documentări edite și inedite, își conduce cititorii, sînt variate. Asistăm, inițial, la atenția dată de Simon Lévy și de fiii săi comerțului de carte legat de teatru, pentru ca apoi, din 1836, ei să treacă la un modest cabinet de lectură (unul din cele 520 ale Parisului din vremea lui Ludovic Filip!), înscris din 1838 în Almanahul comerțului parizian, a cărui activitate s-a împletit firesc cu cea de librărie. Trei dintre fiii lui Simon Lévy se dedică acestei activități, acoperind curînd personalitatea tatălui și doi dintre ei supunîndu-se în fapt autorității celui de-al treilea, cel mai tînăr, dar deosebit de înzestrat în această complicată operație, care începe să aibă loc încă înaintea mijlocului secolului trecut, de trecere de la mica librărie și cabinetul de lectură, la o mare întreprindere editorială deosebit de activă. Acestui Michel Lévy (care a încercat să devină și actor și a fost prietenul apropiat al celebrei actrițe Rachel) i s-a datorat extraordinara ascensiune a casei editoriale. Una din cheile succesului, pe care o evidențiază în mai multe rînduri autorul, a fost perfecta integrare în mediul francez a acestor tineri evrei, faptul că însuși tatăl lor își dăduse seama că ei trebuiau să fie *francezi*, „ca și ceilalți" cetățeni ai țării, avînd doar „confesiunea israelită" și trebuie evidențiat că ei s-au comportat ca atare devenind componente ale societății franceze contemporane lor. A doua cheie a constat, neîndoielnic, în capacitatea de adaptare la realitățile unei societăți aflată într-un profund proces de transformări, ca și în competența demonstrată de Michel Lévy în această acțiune de adaptare „din mers" la neîncetatele mutații socio-economice, politice și culturale.

Detectarea autorilor cu cele mai frumoase perspective (nu întîmplător printre ei s-a numărat și Baudelaire încă în 1846), atragerea autorilor consacrați pentru reeditări dar și pentru lucrări inedite, cumpărarea avantajoasă a unor stocuri de carte și revalorificarea lor, crearea unei rețele de legături în provincie (prin turneele pe care Michel Lévy le făcea), ceea ce a impulsionat desfacerea de carte, crearea unor colecții de care cititorii să se simtă legați (*Bibliothèque dramatique*, *Bibliothèque littéraire*) iată numai cîteva din metodele care au asigurat încă înainte de 1834 succesul casei editoriale. Mai merită să fie evidențiat faptul că Michel Lévy în special, dar și fratele său Calmann, au trăit în mijlocul vieții culturale franceze, au devenit ei înșiși oameni de cultură, dobîndind capacitatea de a „cîntări" valoarea ori non-valoarea unei lucrări și în același timp că ei au legat relații de prietenie cu numeroase personalități dedicate scrisului din epocă. Întîlnirea la cafenea, masa luată împreună și mai ales acordarea de împrumuturi în bani au intrat încă din acea vreme „în regula jocului".

Odată cu revoluția din 1848 (între timp ei își fixaseră librăria în rue Vivienne) s-au deschis noi perspective în activitatea casei editoriale în domeniul politic, Lamartine și Thiers numărîndu-se printre cei dintîi autori valorificați în această privință. Orientarea politică a fraților Lévy înclina mai mult către dinastia de Orléans decît către fondatorul celui de-al Doilea Imperiu, dar ei s-au ferit de la atitudini „îndrăznețe" și Michel Lévy „va găsi o simbioză perfectă între obiectivele sale economice și cele ale lui Napoleon III" (p. 260). Activitatea casei editoriale s-a diversificat, s-a trecut la editarea unor „opere complete", clasicii au fost introduși în „planurile editoriale", rețeaua de distribuție a fost extinsă și înțelegîndu-se necesitatea unei „revoluții a prețului de carte" a fost creată colecția Michel Lévy: cu un franc se oferea cititorilor cîte un volum de 350—400 p. în fiecare săptămînă (dar curînd ritmul de apariție a ajuns să fie multiplicat cu 4!), colecția cuprinzînd „cele mai bune opere contemporane" (p. 267). Michel Lévy a continuat să atragă pe cei mai de seamă autori, de la stînga și dreapta, printre ei numărîndu-se exilatul Victor Hugo și Alexis de Tocqueville, ca și fostul ministru răsturnat de revoluția din 1848 Guizot. Treptat, casa editorială și-a dezvoltat și o rețea de reviste de cultură (printre acestea: „Univers illustré", „Bons romans", „Journal du Jeudi", „Journal du Dimanche", la care se adăugau revistele „de teatru") prin care contribuia la difuzarea operelor literare, dar își asigura și o foarte prielnică activitate publicitară menită a-i ajuta procesul de difuzare a cărților editate.

În 1850, în timpul „turneului" său de vară, Michel Lèvy a trecut prin Belgia și Germania, pentru ca apoi, după ce a vizitat Praga, Viena și Pesta să ajungă și în Țara Românească. În relatarea pe care a făcut-o fraților săi, el și-a semnalat trecerea prin Orșova (Horscown!) și prin Giurgiu (Gurgeren!), înainte de a fi sosit la București, unde îl atrăgea un motiv special: prezența fratelui său Jules. Potrivit surselor utilizate de autor, acesta a avut un magazin în capitala Țării Românești între 1846 și 1858, desfăcînd obiecte de artă, lingerie, argintărie, parfumuri, tapete, pendule, cărți etc., aduse din principalele orașe ale Franței și din alte țări, potrivit unui prospect redactat în franceză (p. 197 și 498, nota 74). În vara 1858, Jules Lévy era revenit la Paris, „reîntors după experiențele sale nefericite" de la București (p. 307). În realitate, spre deosebire

www.dacoromanica.ro

de frații săi, acest fiu al lui Simion Lévy pare a fi fost mai puțin înzestrat pentru activitățile comerciale ! De altfel, numai răsfoirea „înștiințărilor" și a reclamelor publicate în ziarul „Românul" în anii 1857 și 1858 ne dezvăluie existența la București mai multor întreprinzători francezi de acest fel, în condițiile în care moda Parisului interesa cu precădere clasele posedante. Poate că Jules Lévy era implicat în anunțul ce era dat de un „mare magazin de mobile și de piano de la Paris", inițial așezat pe ulița sf. Sava și ulterior mutat pe podul Mogoșoaiei, care primea „comisioane pentru orice obiecte de la Paris" („Românul", nr. 25 din 2/14 noiembrie 1857, p. 4) ?

Dacă Jules Lévy — spre deosebire de atîția alți întreprinzători francezi — n-a reușit la București, în schimb succesul fraților săi a fost desăvîrșit. Parisul se afla în plină resistematizare. Michel Lévy a înțeles în consecință utilitatea unei „deplasări" spre noile bulevarde. Casa editorială își va achiziționa un nou local de librărie somptuos, pe Boulevard des Italiens. A urmat construirea unui mare antrepozit de carte (în funcțiune și astăzi !) și apoi construirea în rue Aubert, lîngă noua și impozanta Operă a sediului editurii. În 1859, Nathan Lévy s-a retras din afaceri și în acel moment casa editorială ajunsese de la un capital de 50 000 fr. în 1847 la peste 1 milion fr. Încă din 1857 frații Goncourt, cu oarecare rancună, îl numeau pe Michel Lévy „le pacha de la Librairie " (p. 311). Achiziționînd un castel, mari imobile ale căror apartamente le închiria, acțiuni franceze și străine, Michel Lévy ajunsese neîndoielnic o personalitate a vieții economice, un mare burghez capitalist. Succesul său financiar se explica și prin necontenitele și multilaterale legături cu creatorii de carte. Casa editorială i-a tipărit pe Renan, pe Sainte-Beuve, pe Balzac, pe Flaubert, pe George Sand, pe Dumas-tatăl și pe Dumas-fiul, pe Vigny și atîția alții. Cu mulți dintre ei, legăturile n-au fost doar profesionale, ci amicale, deși trebuie recunoscut (cu excepția marilor personalități care au știut să se „apere") în cazul celor mai mulți marele profit a fost totdeauna al editorilor !

Michel Lévy — implicat și în acțiuni de susținere a partidului orléanist (mai ales spre sfîrșitul Imperiului și în primii ani ai celei de-a III-a Republici) — a murit subit la 5 mai 1875, succesiunea fiind preluată de fratele său Calmann. Politica de carte a lui Michel Lévy a fost continuată, fratele său străduindu-se doar să mărească difuzarea de masă a cărții, el investind totodată mai mult în afara casei editoriale. Văduva lui Michel Lévy s-a recăsătorit și în 1897 s-a asistat, după dispariția ei, la spectacolul neîndoielnic rușinos al lichidării frumoasei biblioteci personale a primului ei soț, cărțile fiind vîndute la licitație, după ce, în prealabil, se rupseseră cu sălbăticie foile cuprinzînd dedicațiile personalităților celor mai ilustre ale epocii ! Între timp, fiii lui Calmann Lévy au continuat opera unchiului și tatălui lor, dar, ceea ce este important, ei tinzînd a se desprinde din orientarea ideologică politică de dreapta a acestora. Prezența lui Anatole France în cadrul activității casei Callmann-Lévy a contribuit nu în mică măsură la o astfel de reorientare.

Cartea lui Jean-Yves Mollier reprezintă un model de cercetare a unei teme speciale, atît în ceea ce privește direcțiile de investigație, cît și gama largă de izvoare. Autorul stăpînește masa de material informativ, pe care l-a sistematizat, i-a redat viață prin narațiunea și comentariul său competent. Lucrarea mai are meritul de a fi evidențiat însemnătatea problematică a temei abordate și de a fi totodată un interesant exemplu al unei fructuoase cercetări multilaterale.

Dan Berindei

JEAN FLORI, *L'idéologie du glaive. Préhistoire de la chevalerie*, Libraire Droz, Genève, 1983, 205 p.

Lucrarea istoricului Jean Flori, un medievist al cărui nume se impune tot mai mult în cadrul istoriografiei contemporane de limbă franceză, își propune să urmărească evoluția ideologiei ordinului cavaleresc în perioada formării sale, de la cele mai vechi mențiuni în acest sens și pînă în primele trei decenii ale secolului al XI-lea care marchează momentul deplinei sale constituiri ca o categorie socio-profesională distinctă în cadrul societății feudale din Europa apuseană. În același timp, așa cum se arată chiar în introducere, autorul își propune să studieze în paralel și evoluția așa-numiților *milites*, termen care inițial cuprindea atît pe purtătorii de arme, pe soldați, cît și pe membrii diferitelor ordine religioase și pe călugări, dar care în cele din urmă va desemna numai pe membrii ordinului cavaleresc. După părerea sa spada, ca armă caracteristică și ca simbol în același timp, a fost principalul element de unire între cavaleri și ideologia de apărare a celor slabi specifică ordinului lor, de aici derivînd de fapt și titlul întregii lucrări.

Structura cărții cuprinde trei mari secțiuni sugestiv intitulate *Semințe* ... (pp. 9—62), *Germinații* ... (pp. 65—118) și *Creșteri* ... (pp. 121—173), precum și o bogată bibliografie a principalelor izvoare și a lucrărilor celor mai reprezentative cu privire la subiectul abordat (pp. 175—195).

www.dacoromanica.ro

În prima secțiune autorul își propune să treacă în revistă principalele momente care au marcat evoluția concepției creștine în legătură cu războiul, cu dreptul adepților săi de a purta arme și de a participa la activități militare, precum și formarea și evoluția ideologiei relative la termenii *militia* și *miles* și la semnificațiile lor pînă la sfîrșitul secolului al IX-lea.

În ceea ce privește prima problemă se arată că la începuturile sale creștinismul s-a pronunțat categoric împotriva războiului și a serviciului militar și aceasta din două motive principale: oroarea de a ucide și refuzul de a recunoaște autoritatea imperială, care nu era de esență creștină. Unii dintre cei mai reprezentativi scriitori creștini, cum ar fi Origene, Tertulian și Lactanțiu, nu au ezitat să critice cu vehemență pe aceia dintre coreligionarii lor care acceptau să-și îndeplinească obligațiile militare față de imperiu. Dar lucrurile se vor schimba radical odată cu victoria noii religii și impunerea sa în întregul imperiu. Obligațiile morale referitoare la interdicția de a purta arme și de a lupta nu mai revin acum comunității creștine în ansamblul ei, ci doar unei categorii de elită, clerului și călugărilor. Ceea ce era la început o obligație pentru întreaga biserică, o mică minoritate în cadrul lumii păgîne, a devenit cu timpul o obligație numai pentru un grup particular, o mică minoritate în cadrul lumii creștine. Legat de aceasta apare și o nouă concepție despre război a bisericii victorioase care este formulată de Sf. Augustin. Acesta arată că sînt războaie drepte și altele nedrepte, primele de apărare, în cadrul lor creștinii putînd fi soldați și putînd ucide. Pentru ca un război să fie drept el trebuia, după Sf. Augustin, reluat mai tîrziu de Isidor din Sevilla, să îndeplinească următoarele condiții: să fie început după ce toate celelalte posibilități pașnice au fost epuizate, să fie pornit pentru o cauză dreaptă și cu o intenție sinceră de apărare sau de redobîndire a unor teritorii smulse prin forță, să fie hotărît de autoritățile publice și nu de persoane particulare.

Apariția statului pontifical și nevoia lui de apărare împotriva amenințărilor longobarde, normande și arabe, pe de o parte, și apariția noțiunii de creștinătate, pe de alta, au determinat transformarea treptată a noțiunii de război drept în aceea de război sfînt. Această tendință se manifestă de la mijlocul secolului al VIII-lea și va cunoaște apogeul în timpul cruciadelor și, în același timp, ea va produce și o schimbare de atitudine față de luptătorii desemnați de izvoare cu termenul de *milites*.

La sfîrșitul secolului al IX-lea problema violenței legitime se amplifică și se pune atît cu privire la ultimele invazii păgîne ale normanzilor, arabilor și ungurilor, cît și cu privire la ordinea internă, la raporturile dintre rege și aristocrația feudală. Această problemă, consideră autorul, va duce la formarea unui nou tip social, așa numitul *miles*, care începe să se desprindă din masa oamenilor liberi. Tot acum sînt formulate și unele din preceptele de bază ale viitoarei etici cavalerești cum ar fi: apărarea țării împotriva invadatorilor, apărarea tuturor celor slabi și dezarmați, apărarea slujitorilor lui Dumnezeu. Dar, tot după părerea autorului, pînă la sfîrșitul secolului al IX-lea termenul *miles* nu desemnează încă o clasă socială, nici chiar o categorie socio-profesională. De asemenea nu poate fi încă vorba de o ideologie relativă la *milites* și nici de o etică cavalerească. Această etică există, dar ea este aplicată regalității deoarece ordinul cavaleresc nu s-a constituit ca atare.

În cea de a doua parte a lucrării autorul examinează evoluția acelorași aspecte, dar în secolul al X-lea. O analiză deosebit de interesantă este aceea care abordează problema transferului unora dintre atribuțiile regalității, în principal a celor referitoare la protecția acordată celor slabi, de la monarh la marii principi teritoriali. Astfel, încă de la sfîrșitul secolului anterior una din principalele funcții ale prerogativelor regale era cea militară din care mai tîrziu va deriva etica ordinului cavaleresc și care avea în vedere apărarea patriei, apărarea bisericii, a străinilor, orfanilor, văduvelor și a tuturor celor slabi și dezarmați. Regele devine garantul păcii și această funcție de protecție militară acordată celor slabi se accentuează pe măsură ce separarea puterilor spirituală și temporală se precizează cu tot mai multă claritate.

Dar în secolul al X-lea, în spațiul geografic pe care-l are în vedere autorul, adică mai ales în Franța, puterea regală își pierde foarte mult din importanță. Acum începe o mișcare de emancipare a diferitelor ordine mănăstirești de sub autoritatea regală și episcopală și trecerea lor sub cea pontificală și are loc o accentuare a procesului de feudalizare a societății, aristocrația laică avînd tendința din ce în ce mai pronunțată de a ieși de sub autoritatea regală. De aceea pentru aproximativ un secol asistăm la o alianță a papalității cu feudalitatea, papii încercînd să pună regimul feudal în serviciul idealului creștin mai întîi, iar apoi în serviciul lor propriu. Datorită fărămițării societății ca urmare a avansării procesului de feudalizare, de pe la mijlocul secolului al X-lea regele încetează de a se mai interesa de cei slabi și dezarmați. Aceste atribuții, precum și preceptele morale valabile pentru regalitate, trec asupra principilor teritoriali laici, care formează ceea ce Eudes de Cluny numește *ordo pugnatorum* și tendința este ca, accentuîndu-se anarhia feudală, ele să se deplaseze la micii feudali, la castelani și la așa numiții *milites*.

În ceea ce privește acest termen dacă la începutul secolului al X-lea el desemnează numai pe soldați și are o nuanță de subordonare pronunțată, spre sfîrșitul secolului capătă trei sensuri principale care, după părerea autorului, ar fi următoarele: un sens militar, desemnînd pe soldați, fără o distincție absolută între călăreți și pedestrași; un sens vasalic, legat de valoarea de serviciu;

www.dacoromanica.ro

un sens subaltern, desemnînd pe servitorii unui stăpîn care puteau să fie şi neînarmaţi. De asemenea aceşti *milites* sînt văzuţi din ce în ce mai mult ca făcînd parte dintr-un ordin (*ordo*) special şi, din această perioadă, termenul începe să fie aplicat şi unor personaje de prim plan. În acest sens autorul arată că, în Mâconnais, din 971, termenul de *milites* desemnează pe membrii unei categorii sociale deosebite : pe oamenii liberi din clasa superioară, care nu sînt supuşi constrîngerilor, ci numai obligaţiilor vasalice. *Aici miles* se suprapune şi se substituie în curînd lui *nobilis*.

În ultima secţiune a lucrării autorul se ocupă de situaţia de la sfîrşitul secolului al X-lea şi din primele trei decenii ale secolului următor. El arată că perioada care se plasează în jurul anului o mie este foarte importantă în ceea ce priveşte evoluţia care a condus la formarea ordinului cavaleresc deoarece acum are loc convergenţa ideologică a două ansambluri de forţe : pe de o parte forţele noi ale feudalităţii care devin conştiente de posibilităţile de emancipare de sub tutela regalităţii, iar pe de altă parte forţele noi ale monahismului care reuşesc să se emancipeze de sub tutela episcopilor. De fapt, arată autorul, întregul secol al XI-lea este marcat de diferite tentative de independenţă : a principilor feudali faţă de puterea centrală, a abaţilor faţă de episcopi, a micilor feudali, a castelanilor numiţi de izvoare *milites*, faţă de principi, a ereticilor faţă de biserică, a bisericii faţă de laici, a orăşenilor faţă de seniorii teritoriali şi aşa mai departe, toate aceste tentative ducînd la o pulverizare a societăţii şi la o accentuare a anarhiei feudale în care, evident, creşte rolul şi prestigiul purtătorului de arme. Încercarea de a limita anarhia feudală şi, mai ales, consecinţele ei, cunoscută sub numele de „pacea lui Dumnezeu" iniţiată de masele populare, dar preluată rapid de biserică, deşi nu a creat o etică cavalerească, a contribuit totuşi, în mare măsură, consideră autorul, la formarea unei mentalităţi comune la toţi cei care, din ce în ce mai des, sînt numiţi cavaleri. Acţiunea războinică dar şi inacţiunea au apropiat între ei pe toţi cei numiţi *milites*, fie că erau „mari" sau „mici".

Prima treime a secolului al XI-lea este, indiscutabil, martora ascensiunii sociale a micilor castelani, numiţi de izvoare *milites*. Puterea se fărîmiţează ajungînd pînă la nivelul castelelor. Chiar termenul de *dominus* rezervat pînă în această epocă numai celor care guvernau în numele lui Dumnezeu, începe să se aplice de acum înainte şi acestor castelani. Dar această ascensiune socială nu se reflectă încă la nivelul ideologiei, lucru ce apare evident la Gérard de Cambrai şi la Adalbéron de Laon care promovează un sistem de valori avînd în centru pe rege şi pe episcopi şi fiind potrivnic micilor castelani.

Concluzia finală la care ajunge autorul la capătul investigaţiilor sale este aceea că în prima treime a secolului al XI-lea grupul de *milites* există, are coeziune, dar ordinul cavaleresc nu are încă un nume propriu. Nu există încă un ordin cavaleresc propriu-zis şi nici o ideologie specifică lui.

În ansamblu lucrarea istoricului Jean Flori este interesantă şi merită să fie citită. Principalele sale calităţi constau în marea bogăţie a materialului analizat, în subtila investigaţie a gîndirii medievale care, bineînţeles, era predominant religioasă în special la nivelul claselor dominante, în maniera de abordare şi de rezolvare a diferitelor probleme, în ideile noi şi îndrăzneţe pe care le formulează, în analiza terminologică pe care o întreprinde.

Dar în ciuda acestor incontestabile merite rămîn, totuşi, unele aspecte mai puţin clarificate, care ar fi meritat o tratare mai atentă din partea autorului. Astfel, analizînd evoluţia ideologiei care într-o perioadă ulterioară va deveni specifică pentru ordinul cavaleresc, autorul se referă foarte puţin la realitatea materială concretă care a stat la baza ei, care a generat-o şi a influenţat-o în permanenţă. Nu este făcută nici un fel de legătură între ideologia epocii avute în vedere şi sistemul relaţiilor de producţie predominant atunci, sistem care fără nici o îndoială a determinat-o într-o măsură hotărîtoare. De asemenea autorul se referă foarte puţin la evoluţia componentelor laice ale ideologiei cavalereşti, care au fost destul de numeroase şi de importante şi pot fi întrezărite destul de clar în spatele terminologiei religioase specifică epocii medievale.

O altă lipsă a lucrării, şi poate cea mai importantă după părerea noastră, este aceea că nu se precizează cu claritate ce se înţelege prin ordin cavaleresc. Autorul analizează evoluţia unei ideologii care va deveni specifică pentru cavaleri în secolele XI şi XII şi de asemenea analizează evoluţia termenului *miles* (*milites*), cu toate sensurile şi interpretările pe care le-a cunoscut pînă în prima treime a secolului al XI-lea, dar nu indică cu claritate limitele economice, sociale şi politice în care poate fi încadrat ordinul cavaleresc. De asemenea subordonînd pe cavaleri termenului *miles* (*milites*) autorul consideră că apariţia ordinului lor a fost rezultatul exclusiv al ascensiunii sociale a unor categorii de luptători iniţial aflaţi în serviciul unor feudali mai puternici şi care profitînd de accentuarea anarhiei feudale au reuşit să se impună pe scena vieţii sociale. Aceasta înseamnă, nici mai mult nici mai puţin, că el exclude dintre membrii acestui ordin pe marii principi teritoriali şi pe regi care cu toţii se considerau a fi cavaleri.

De fapt, după opinia noastră, ordinul cavaleresc, trecînd dincolo de semnificaţiile sale pur militare, cuprindea pe toţi membrii clasei dominante, laici sau clerici, care uzau şi abuzau de forţa armelor pentru a-şi apăra poziţiile privilegiate, economice, sociale şi politice în cadrul unei ierarhii pe care ideologia, predominant religioasă, avea tocmai misiunea de a o consfinţi şi

www.dacoromanica.ro

apăra. Nu orice fel de luptător, chiar dintre cei care luptau numai călare, făcea parte din ordinul cavaleresc, dar în schimb orice membru al clasei dominante laice, iar mai tîrziu şi numeroşi reprezentanţi ai bisericii făceau parte din el. Deci apartenenţa la acest ordin decurgea din poziţia pe care individul respectiv o avea în cadrul ierarhiei sociale, de includere a sa în cadrul sistemului feudo-vasalic. Apartenenţa la acest sistem însemna pentru laici, dar şi pentru numeroşi clerici, adoptarea automată a ideologiei cavalereşti, adică a valorilor de bază ale feudalităţii, dar în afara lui nu putea fi vorba de un ordin cavaleresc şi de o ideologie proprie a sa. De asemenea, după părerea noastră, acest ordin cavaleresc nu a fost niciodată omogen şi nici nu putea să fie astfel deoarece cuprindea, practic, întreaga clasă dominantă laică şi o parte importantă a celei ecleziastice, care la rîndul lor erau divizate în mai multe categorii distincte cu interese de multe ori divergente. Toate aceste consideraţii nu reies din analiza întreprinsă de autor şi credem că ele ar fi putut, dacă ar fi fost abordate, să adîncească şi să clarifice numeroase aspecte ale problematicii lucrării de faţă.

Oricum cartea lui Jean Flori este interesantă şi, pe lîngă meritele pe care le-am amintit deja, credem că mai are unul, foarte important, anume acela de a incita la discuţii, de a invita pe cititori să mediteze asupra problemelor pe care le ridică şi de a-l îndemna pe cercetător să reia izvoarele pentru a adînci şi clarifica aspectele cele mai importante ale problematicii abordate.

Eugen Denize

www.dacoromanica.ro

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane. Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materiale ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SÉRIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

www.dacoromanica.ro

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Relații Occident, Bizanț și lumea islamică în secolele XI—XIII. Cruciadele.

Dan al II-lea, domn până la Marea cea Mare : tradiție și realitate.

Un cod agrar românesc din secolul al XV-lea.

Regimul politico-economic al gurilor Dunării în secolul al XV-lea.

Economia țărilor române în secolul al XVII-lea.

Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului românesc.

Regulamentul Organic în Țările Române.

Problemele învățământului în parlamentul român. Pe marginea criticii reformelor școlare a lui Take Ionescu.

Viața socială a Spaniei în presa românească până la primul război mondial.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Aspecte ale genezei „noului activism" al popoarelor din Ungaria (1900 — 1905).

România și țările balcanice în perioada 1900—1911.

Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.

România și criza renană (martie 1936).

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).

Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Antijaponez al poporului chinez.

Relațiile dintre Japonia și Germania în anii celui de-al doilea război mondial.

Contribuția Biroului pentru servicii strategice al S.U.A. la victoria Națiunilor Unite.

Evoluția statului român în etapa edificării societății socialiste multilateral dezvoltate 1965—1986.

RM ISSO

I.P. Informația c. 1216

www.dacoromanica.ro

Lei 15